

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра міжнародного приватного, комерційного та цивільного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ГРОШОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Студентки 2 курсу 8м групи ФМТП

Заочної форми навчання

спеціальності 081 «Право»

спеціалізації

«Цивільне право і процес»

Христенко Жанни Олексіївни

Науковий керівник

к.ю.н., доц.

Пальчук Петро Миколайович

Гарант освітньої програми,

д.ю.н, проф.

Примаць Володимир Дмитрович

Київ-2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ГРОШОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ	
1.1. Поняття грошового зобов'язання, його елементи та особливості.....	8
1.2. Підстави виникнення грошового зобов'язання.....	21
1.3. Гарантії забезпечення виконання грошового зобов'язання.....	29
РОЗДІЛ 2. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ	
2.1. Поняття та умови цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання грошового зобов'язання.....	42
2.2. Види та форми цивільно-правової відповідальності за порушення грошового зобов'язання.....	52
2.3. Особливості стягнення неустойки за невиконання грошового зобов'язання	61
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В ОКРЕМИХ ВИДАХ ПРАВОВІДНОСИН	
3.1. Відповідальність за порушення грошового зобов'язання, передбачена ст. 625 ЦК України як спосіб захисту майнового права і інтересу.....	74
3.2. Правова характеристика процентів за грошовими зобов'язаннями та їх співвідношення зі збитками.....	85
3.3. Особливості стягнення пені щодо окремих видів зобов'язань за участю фізичних осіб.....	95
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	108
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	114

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Протягом багатьох століть грошові зобов'язання відіграють важливу роль в системі зобов'язань і цивільного права в цілому. При цьому найбільш поширений інститут, який відноситься до найбільш поширених зобов'язань, який дійшов до наших часів ще з римського права, є грошові зобов'язання.

Конструкція грошових зобов'язань відома більшості країн, доктрина і законодавство яких зазвичай з однакових позицій розуміють поняття, природу, структурні елементи цього цивільного правовідношення.

Крім того, грошові зобов'язання мають універсальний характер, що зумовлює їх широке застосування як у межах однієї країни, так і при укладенні міжнародних контрактів. Популярність цього виду зобов'язань на нашу думку пояснюється простотою оформлення та надійністю для контрагентів, оскільки грошові зобов'язання, як правило, у переважній більшості випадків безумовно виконують власні грошові зобов'язання перед кредиторами та третіми особами.

Юридичне значення та особливості грошових зобов'язань значною мірою зумовлені загальним поняттям зобов'язань і грошей, що знайшло відображення в доктрині, законодавстві і правозастосовній практиці та зумовлює доцільність висвітлення основних доктринальних підходів щодо поняття зобов'язання в цивільному праві.

Така поширеність грошових зобов'язань вимагає створення чітких та ефективних механізмів забезпечення прав та законних інтересів учасників правовідносин, що виникають під час виконання даного виду зобов'язання.

Одним з таких механізмів є сплата процентів як плати за користування чужими коштами за ст. 536 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та найважливішим механізмом, який покликаний зміцнити зобов'язальні грошові правовідносини, є цивільно-правова відповідальність за порушення грошових зобов'язань [3].

Однак, на сьогоднішній день в законодавстві України існує неузгодженість та суперечливість правових норм, які встановлюють цивільно-правову відповідальність за порушення грошового зобов'язання. Зустрічаються також спірні питання стосовно правової природи окремих видів відповідальності і в науці цивільного права. Це призводить до різного правозастосування норм права та формують неоднакову як правозастосовну, так і судову практику при вирішенні справ даної категорії.

Саме тому визначення місця ст. 625 ЦК України, яка встановлює відповідальність за порушення грошового зобов'язання в системі норм цивільного права взагалі і норм про цивільно-правову відповідальність зокрема є вкрай актуальним для застосування справедливої міри покарання до порушника грошового зобов'язання.

Підґрунтям для подальшого дослідження проблем застосування правових наслідків порушення грошового зобов'язання слугують праці наступних українських та російських вчених-правників: в першу чергу Л.А. Лунца, а також І.А. Безклубого, А.О. Бойка, Т.В. Боднар, В.І. Борисова, М.І. Брагінського, В.В. Вітрианського, О.В. Дзери, Т.О. Жагорнікової, В.О. Кравчука, Н.С. Кузнєцової, Л.О. Новосолової, О.П. Печеного, О.П. Подцерковного, І.А. Покровського, В.Д. Примака, Є.О. Суханова, Л.В. Тарасенко, П.П. Цитовича, Г.Ф. Шершеневича, Н.В. Щербакової та інших.

Мета та завдання дослідження. Автор випускної кваліфікаційної роботи ставив за мету виявити особливості цивільно-правової відповідальності як правового наслідку порушення грошового зобов'язання та на основі проведеного правового аналізу норм законодавства та правозастосовної і судової практики прийти до висновків теоретичного характеру і розробити на цій основі рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства України у сфері правового регулювання цивільно-правової відповідальності за порушення грошового зобов'язання.

Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі **завдання**:

- визначити поняття грошового зобов'язання, підстави його виникнення;

- проаналізувати гарантії забезпечення належного виконання грошового зобов'язання;
- визначити особливості відповідальності за порушення грошового зобов'язання, яка передбачена ст. 625 ЦК України як способу захисту майнового права і інтересу;
- визначити межі цивільно-правової відповідальності за порушення грошового зобов'язання;
- дослідити правову природу процентів за грошовим зобов'язанням (ст. 536 та ч. 2 ст. 625 ЦК України) та їх співвідношення між собою, а також з формами цивільно-правової відповідальності за порушення грошових зобов'язань;
- на основі проведеного аналізу розробити пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері правового регулювання цивільно-правової відповідальності за порушення грошового зобов'язання.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з порушенням грошового зобов'язання.

Предметом дослідження в роботі є особливості правових наслідків порушення грошового зобов'язання.

Методами дослідження, які використані в роботі стали: порівняльно-правовий, історико-правовий, діалектичний, формально-логічний та інші.

При виконанні кваліфікаційної роботи був використаний порівняльно-правовий метод, який застосовувався з метою вивчення чинного законодавства та практики застосування відповідних норм права, що встановлюють правові наслідки порушення грошового зобов'язання, проводився їх правовий аналіз та порівняння. В результаті були виявлені певні суперечності та неузгодженість у нормах законодавства, призводить до різного правозастосування норм права та формують неоднакову як правозастосовну, так і судову практику при вирішенні справ про порушення грошового зобов'язання.

За допомогою історико-правового методу проведено дослідження етапів та стадій розвитку та становлення інституту грошового зобов'язання та відповідальності та його порушення, питання вини як підстави відповідальності за порушення грошових зобов'язань та інші.

За допомогою діалектичного методу досліджено взаємозв'язок грошового зобов'язання з фінансово-економічними та правовими відносинами, що на сьогоднішній день існують в Україні.

Із застосуванням формально-логічного методу були опрацьовані наукові джерела по темі дослідження, а також правозастосовна та судова практика з використанням правил формальної логіки.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному дослідженні основних проблем застосування цивільно-правової відповідальності за порушення грошового зобов'язання, порівнянні нормативно-правових норм, що регулюють правовідносини пов'язані з виконанням грошового зобов'язання та відповідальністю за його порушення, виявленні недоліків та суперечностей в чинному законодавстві та вироблені пропозицій щодо удосконалення законодавства у сфері правового регулювання цивільно-правової відповідальності за порушення грошового зобов'язання.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у статті «Цивільно-правова відповідальність за порушення грошового зобов'язання як спосіб захисту майнових прав та інтересу», що опублікована у збірнику наукових статей «Правове забезпечення підприємницької діяльності»: зб. наук. стат. студ. заоч. форми навч. / відп. О.О. Бакалінська, О.М. Гончаренко, О.С. Можайкіна, О.С. Посикалюк. – Київ: Київ. нац. торг.-екон. ут.-т, 2018. – Ч. 1. – 328 с.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в роботі сформульовані висновки, пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення законодавства про цивільно-правову відповідальність за порушення грошових зобов'язань, їх зміст у багатьох аспектах доповнює наукові напрацювання по темі дослідження. Ці висновки можуть бути використані в

правотворчій діяльності під час розгляду пропозицій по удосконаленню інституту цивільно-правової відповідальності та правозастосовній діяльності як судів, так і суб'єктів цивільних правовідносин, які виникають у зв'язку виконанням грошового зобов'язання.

Структура випускної кваліфікаційної роботи обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, які включають в себе дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 125 сторінок, із яких основна частина роботи охоплює 113 сторінок. Список використаних джерел складається з 108 найменувань на 12 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ТА ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ГРОШОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

1.1. Поняття грошового зобов'язання, його елементи та особливості

Грошові зобов'язання є найбільш поширеним інститутом зобов'язального права, який дійшов до сьогоднішніх днів ще з часів римського цивільного права. Весь цей час грошові зобов'язання відіграють важливу роль в цивільному праві, оскільки універсальний характер цих зобов'язань, їх правова природа та особливості грошей як предмета їх виконання зумовлює поширеність та широку сферу застосування грошових зобов'язань як в межах певної держави, так і при виконанні міжнародних приватних договорів [63, с. 201].

Одним з найпоширеніших видів зобов'язань за предметом є грошові зобов'язання. В системі цивільно-правових зобов'язань вони посідають чи не найголовніше місце, що зумовлене як їх правовою природою, так і особливостями предмета їх виконання [80, с. 36].

Значна поширеність грошових зобов'язань вимагає правильного розуміння їх правової природи, особливостей, характерних ознак та елементів задля ефективного захисту законних прав та інтересів учасників правовідносин, що виникають з грошового зобов'язання.

Легального визначення поняття грошового зобов'язання в нормах чинного законодавстві немає. У своєму рішенні від 01.10.2014 р. у справі №6-113-цс14 Верховний Суд України дійшов правового висновку, що грошовим зобов'язанням, є зобов'язання, яке зводиться до сплати грошей, причому незалежно від правових підстав його виникнення і в разі його порушення підлягає застосуванню ч. 2 ст. 625 ЦК України [16].

Юридичне значення та особливості грошових зобов'язань значною мірою зумовлені загальним поняттям зобов'язання, що знаходить відображення в доктрині цивільного права, законодавстві і правозастосовній практиці та

зумовлює доцільність висвітлення основних підходів щодо загального поняття зобов'язання в цивільному праві [63, с. 202].

Визначення поняття зобов'язання законодавчо закріплене в ст.509 Цивільного кодексу України, яка визначає зобов'язання як правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [3].

Вітчизняна доктрина цивільного права містить досить схоже визначення. Зобов'язання – це юридичне відношення між двома суб'єктами – кредитором і дебітором (боржником), в якому один з них – кредитор – має право вимагати від іншого – боржника – виконання на свою користь певної дії або утриматися від певної дії [44, с.12]. Тобто, сторони є конкретно визначеними особами, які юридично пов'язані між собою, а загальна мета такого правовідношення полягає у встановленні спеціального обов'язку одного учасника на користь іншого.

Для того, щоб визначити характерні для грошового зобов'язання ознаки, потрібно перш за все розкрити сутнісні ознаки зобов'язання загалом, які допоможуть виокремити його з-поміж інших цивільних правовідносин.

Аналіз наукових джерел свідчить про наступне.

По-перше, зобов'язання як вид цивільних правовідносин завжди має майновий характер. Однак, як вважає Н.С. Кузнєцова, з думкою якої ми погоджуємось, що ця ознака дозволяє лише відокремити зобов'язання від цивільних правовідносин немайнового характеру, разом з тим вона не підкреслює специфіки зобов'язання відносно інших цивільно-правових відносин майнового характеру [103, с. 610].

По-друге, відмінністю зобов'язання від інших майнових правовідносин являється те, що на момент виникнення зобов'язальних правовідносин є певний зобов'язаний суб'єкт – боржник, який має обов'язок по виконанню певних дій,

визначених договором чи законом, при цьому утримання від певних дій є лише додатковим елементом зобов'язання [104, с. 458].

По-третє, зобов'язання завжди носить суб'єктний, а не абсолютний характер, тобто встановлюється з конкретними особами. Зобов'язання існує лише між відомими особами і зазвичай не створює обов'язків для третіх осіб, які не беруть в ньому участі. Хоча в окремих, визначених законом або договором випадках, зобов'язання може створювати права для третіх осіб, як щодо одної, так і щодо обох сторін зобов'язання [89, с. 44-45].

По-четверте, головною на нашу думку характерною рисою зобов'язання являється надане одному суб'єкту - кредитору право вимагати певної поведінки від іншого суб'єкта - боржника [103, с. 610].

Як зазначає Є.О. Суханов для зобов'язання характерний «стан зв'язаності однієї особи по відношенню до іншої» [93, с.14]. А Г.Ф. Шершеневич вважає, що під зобов'язанням слід розуміти правовідношення, з якого випливає право однієї особи вимагати виконання певних дій від іншої особи [107, с. 265].

Із суті зобов'язання випливає, що в переважній більшості випадків воно передбачає з боку боржника вчинення активні дії по поверненню матеріальних благ кредитору. Проте слід зазначити, що в окремих випадках боржник повинен саме утриматись від вчинення певної дії. В такому випадку виникає так зване негативне зобов'язання. Це не означає, що пасивне утримання також має бути відображене у визначенні зобов'язання.

Варто зазначити, що відповідні зміни до ЦК України щодо визначення поняття зобов'язання були внесені 23 травня 2017 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів», зокрема в ст. 509 ЦК України законодавець замінив слова «певної дії» словами «вчинення певної дії (негативне зобов'язання)»[6].

Разом з тим, в доктрині цивільного права виражається наступна правова позиція, що пасивна поведінка боржника все ж виступає лише доповненням або наслідком його активних дій і не може бути самостійним юридичним об'єктом зобов'язання [99, с. 257].

Отже, проаналізувавши ознаки зобов'язання, можемо дійти висновку, що оскільки зобов'язання є цивільно-правовою категорією, яка поширюється на сферу цивільно-правового обороту матеріальних благ, то можемо стверджувати, що це виключає можливість виникнення зобов'язання в немайнових цивільно-правових відносинах. Крім того, зобов'язання може виникати лише між конкретно визначеними особами, одна з яких має обов'язок майнового характеру перед іншою, який виражається в формі активних дій (позитивне зобов'язання) або утримання від вчинення певних дій (негативне зобов'язання).

Залежно від предмета «позитивні» зобов'язання поділяють на:

- 1) зобов'язання передати майно (сюди відносять грошові зобов'язання);
- 2) зобов'язання виконати роботу;
- 3) зобов'язання надати послугу.

Саме з урахуванням особливостей предмету зобов'язання визначається зміст зобов'язання як правовідношення.

Поняття зобов'язання і грошове зобов'язання за своєю сутністю співвідносяться між собою як ціле і частина, або як загальне і спеціальне. Виконання грошового зобов'язання регулюється спеціальними правовими нормами і тягне за собою специфічні юридичні наслідки, пов'язані з порушенням цього виду зобов'язання. Перш за все це стосується відповідальності за порушення грошових зобов'язань, яка значно відрізняється від відповідальності за порушення інших видів зобов'язань. Тож, для досягнення цілей даного дослідження потрібно сформулювати ознаки притаманні грошовому зобов'язанню, які дозволять відокремити його від інших видів зобов'язальних правовідносин і сформулювати визначення поняття грошове зобов'язання. Це дозволить правильно застосувати міру відповідальності до боржника у разі порушення грошового зобов'язання.

Предметом грошового зобов'язання є гроші. В доктрині права загальновизнаним вважається розуміння грошей в економічному значенні, як універсального товару з властивими йому ознаками. У цьому контексті Г.Ф. Шершеневич зазначає, що економічні властивості грошей як загальновживаного

товару полягає у тому, що вони слугують мірилом цінності всіх товарів, знаряддям їх обороту та засобом збереження цінності [107, с. 273].

Користуючись цими економічними властивостями, держава надає грошам юридичної якості – слугувати законним платіжним засобом. Грошима погашаються зобов'язання, відшкодовується шкода, заподіяна іншій особі, винагороджується користування чужим капіталом, у гроші перетворюється майно, що підлягає розподілу між кредиторами (у випадку неспроможності) або між учасниками товариства (у разі ліквідації) [107, с. 171]. Завдяки виконанню функції законного платіжного засобу і засобу обігу, гроші можуть виступати предметом зобов'язання, а тому становлять базову складову грошового зобов'язання.

В науковій літературі грошове зобов'язання визначається як цивільно-правове зобов'язання по сплаті грошових знаків у визначеній чи не визначеній сумі, що виконують функцію законного платіжного засобу і засобу обігу, з метою погашення грошового боргу [63, с. 203].

Чинні ЦК України і Господарський кодекс України (далі - ГК України) не містять визначення поняття грошового зобов'язання, що переносить понятійне визначення цієї категорії до сфери доктрини права. Це зумовлює актуальність наукового аналізу існуючих у вітчизняній доктрині права основних підходів щодо поняття грошового зобов'язання.

У цьому зв'язку заслуговує на увагу позиція І.М. Трепіцина, який розглядав грошові зобов'язання як особливий вид зобов'язань, в яких гроші виступають певним мірилом вартості [73, с. 50].

Л.А. Лунц зазначає, що грошовим є зобов'язання, предметом якого виступають грошові знаки. Одним із видів грошових зобов'язань він називає відносини кредитування, тобто правовідносини, предметом яких є дії сторін, спрямовані на передачу певної цінності, що виражається у грошовому еквіваленті, для досягнення відповідної мети [73, с. 23].

На думку В.А. Белова, грошове зобов'язання є цивільним правовідношенням, в якому праву вимоги кредитора кореспондує юридичний

обов'язок боржника здійснити відповідний платіж, тобто вчинити дію, що полягає у передачі грошей [50, с. 237].

Л.О. Новосьолова акцентує увагу, що головною ознакою грошового зобов'язання є встановлення у ньому обов'язку сплатити гроші. Саме вони використовуються у зобов'язанні як засіб погашення грошового боргу, відновлення еквівалентності обміну, компенсації продавцю вартості переданого йому товару або компенсації понесених ним майнових втрат. В усіх інших випадках, коли гроші відіграють іншу роль у зобов'язанні, немає підстав говорити про грошове зобов'язання [78, с. 25]. З огляду на позицію Л.О. Новосьолової обґрунтовується поділ всіх видів відплатних договорів на дві групи: перша – договори, в яких основним змістом зобов'язання є погашення грошового боргу, друга – договори, в яких сплата грошового боргу становить зустрічне виконання, що здійснюється боржником. Характер обов'язку боржника, а також принципи його виконання не різняться залежно від типу договору, відмінності встановлюються у випадку застосування санкцій щодо недобросовісного боржника.

Як ми вже зазначали, цивільне законодавство не містить прямого визначення поняття «грошового зобов'язання», проте одразу в декількох правових нормах регулює правовідносини, які виникають в процесі його виконання. Наприклад, в ст. 532 ЦК України йдеться про місце виконання грошового зобов'язання, ст. 533 ЦК України визначає валюту виконання грошового зобов'язання, ст. 534 ЦК України регламентована черговість задоволення вимог кредитора у разі порушення грошового зобов'язання, а в ст. 535 ЦК України передбачені випадки, коли сума, що виплачується за грошовим зобов'язанням фізичній особі може бути збільшена[3].

Застосовується категорія грошового зобов'язання також в ч. 3 ст. 549 ЦК України, де сформульовано визначення поняття пені як однієї з форм неустойки.

Тож, проаналізувавши норми ст. 532-535 ЦК України можна дійти висновку, що грошовим зобов'язанням є будь-яке зобов'язання зі сплати грошових коштів в грошовій одиниці України (грошовому еквіваленті в

іноземній валюті). Така правова позиція підтверджується і судовою практикою, наприклад постановою Верховного Суду України від 6 червня 2012 р. у справі №6-49цс12 [17].

Легальне визначення поняття грошового зобов'язання міститься лише в абз. 4 ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»[4]. Щоправда, в контексті цього Закону мова йде про грошові зобов'язання, які є підставою для виникнення відносин неплатоспроможності або банкрутства. Відповідно до зазначеної норми грошове зобов'язання - зобов'язання боржника сплатити кредитору певну грошову суму основного зобов'язання, що ґрунтується на цивільно-правовому договорі (правочині) та на інших підставах, передбачених законодавством України. Грошовим зобов'язанням боржника є лише та грошова сума, яка має бути сплачена за товари, роботи чи послуги, тобто основне зобов'язання в розумінні ст. 548 ЦК України або основна сума боргу відповідно до ч. 3 ст. 534 ЦК України.

До складу грошових Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» також відносить зобов'язання, які виникають внаслідок неможливості виконання обов'язку за договорами зберігання, підряду, найму (оренди), ренти тощо та виражені у грошових одиницях та зобов'язання зі сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету.

Разом з тим важливо визначити зобов'язання, які пов'язані зі сплатою грошових коштів, однак за своєї правовою природою не є грошовими. Зокрема, до них належать зобов'язання зі сплати неустойки та інші фінансові санкції, які застосовуються за порушення зобов'язання. Не є грошовими і зобов'язання в яких гроші виконують роль товару, а не виступають як платіжний засіб, наприклад, при купівлі-продажу іноземної валюти. Також слід відокремлювати від грошових зобов'язання, які виникають внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, зобов'язання з виплати авторської винагороди та

зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника - юридичної особи, що виникли з такої участі [4].

Практичне значення розмежування грошових зобов'язань від інших видів зобов'язань, в тому числі і тих, які передбачають сплату грошових коштів однією стороною на користь іншої, полягає в коректності визначення відповідальності у разі порушення зобов'язання. Зокрема, норми ст. 625 ЦК України застосовуються лише до грошових зобов'язань. Проте в судовій практиці бували випадки неоднакового застосування ст. 625 ЦК України, і в окремих випадках суди нараховували інфляційні нарахування та 3% річних за невиконання судового рішення по відшкодуванню шкоди завданої здоров'ю фізичної особи [91].

Окремі вчені-правознавці також відстоюють думку, що до правової категорії грошового зобов'язання слід включати всі зобов'язання зі сплати грошових коштів, в тому числі й зобов'язання по відшкодуванню збитків.

На нашу думку, такий підхід не зовсім об'єктивний і є дещо обмеженим. Для уникнення колізій в правозастосовній практиці та обґрунтованого притягнення винних до відповідальності дуже важливо розмежовувати грошове зобов'язання, за порушення якого настає цивільно-правова відповідальність і, наприклад, цивільно-правову відповідальність за порушення зобов'язання, яка має майновий характер і зазвичай полягає у сплаті грошових сум, а отже за своїм змістом також є грошовим зобов'язанням.

Таким чином, проаналізувавши думки науковців, норми законодавства та судову практику, можемо дійти висновку, що грошовим зобов'язанням є правовідносини, що виникають між сторонами договору, в яких одна сторона – боржник – зобов'язана сплатити грошові кошти в грошових одиницях України або грошовому еквіваленті в іноземній валюті на користь другої сторони – кредитора – який вправі вимагати від боржника виконання зобов'язання.

Сформулювавши поняття грошового зобов'язання, далі в нашій роботі ми проаналізуємо основні елементи складу грошового зобов'язання та їх особливості.

В доктрині цивільного права до елементів зобов'язального правовідношення відносять три складові: суб'єкт, об'єкт та зміст. Розпочнемо з головного – визначення суб'єктів грошового зобов'язання. За загальним правилом суб'єктний склад становлять сторони такого зобов'язання, а в окремих випадках – третя особа у зобов'язанні [101, с.42].

В ч. 1 ст. 510 ЦК України визначено, що сторонами зобов'язання є боржник і кредитор.

Кредитор – це особа, яка має право вимагати від іншої особи виконання певної дії або утриматись від них. Кредитор завжди виступає активною стороною зобов'язання.

Боржник або зобов'язана особа – це сторона, яка має борг перед кредитором і зобов'язана вчинити певну дію або утриматись від її вчинення на вимогу кредитора. Відповідно боржник є пасивною стороною зобов'язання [3].

Однак, у деяких грошових зобов'язаннях, наприклад договір поставки чи купівлі-продажу, кожна із сторін зобов'язання є одночасно і кредитором, і боржником, так як наділені взаємними правами і обов'язками.

Правовий статус третьої особи згідно ч. 1 ст. 511 ЦК України характеризується тим, що зобов'язання не породжує для такої особи обов'язку, а може створювати для третьої особи права щодо боржника чи кредитора, а інколи до обох сторін, у випадках передбачених договором.

За загальним правилом суб'єктами грошового зобов'язання можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Фізичні особи виступають стороною в тих зобов'язаннях, які несуть особистий характер і спрямовані на задоволення власних потреб. Натомість сфера зобов'язань юридичних осіб значно ширша.

Крім того, є підстави віднести до учасників грошового зобов'язання і публічно-правові утворення – державу та територіальні громади. Адже, відповідно до норм ЦК України, які містяться в ст. 167-173 ЦК України, такі утворення беруть участь у цивільних відносинах через компетентні органи – органи державної влади і місцевого самоврядування – та їх представників [3].

Тому, можна зробити висновок, що учасниками грошового зобов'язання можуть бути усі учасники цивільно-правових відносин.

Залежно від кількості суб'єктів на ті чи іншій стороні зобов'язання, грошові зобов'язання можуть бути прості і складні, тобто з множинністю осіб. У науці виділяють кілька видів множинності – активну, пасивну і змішану [102, с. 364].

Активна множинність виникає, коли кілька суб'єктів виступає на стороні кредитора, пасивна, коли навпаки кілька осіб є на стороні боржника. А у випадках, коли і на стороні боржника, і на стороні кредитора виступає по декілька осіб є підстави говорити про змішану множинність.

За характером розподілу прав та обов'язків між суб'єктами грошового зобов'язання з множинністю осіб, виділяють три види зобов'язання – часткові, солідарні та субсидіарні [62, с. 74].

При частковому зобов'язанні кожен кредитор може вимагати виконання лише частини зобов'язання, а боржник має виконати зобов'язання у цій визначеній частині.

У солідарних зобов'язаннях кожен кредитор вправі вимагати повного виконання зобов'язання від кожного з боржників, а кожен боржник зобов'язаний виконати цю вимогу, при чому незалежно від часткового виконання даного зобов'язання іншим боржником. Наприклад, якщо кредитор не отримав в повній мірі задоволення своїх вимог від одного з боржників, він може вимагати задоволення свого права від інших боржників і зобов'язанні. Звертаємо увагу, що якщо один боржник виконав свою частину, а інші боржники не виконали, то і той, що виконав свою частину буде вважатись боржником до повного виконання зобов'язання.

Однак, якщо один з боржників виконає грошове зобов'язання в повній мірі, тоді зобов'язання буде вважатись виконаним й для усіх інших боржників. Але тоді, боржник, який виконав зобов'язання, наділяється правом кредитора для інших боржників і може вимагати від них виконання своєї частини зобов'язання. В такому випадку для боржників, які не виконали свою частину

зобов'язання, солідарне грошове зобов'язання припиняється, однак виникає нове грошове зобов'язання – регресне [78, с. 74].

Найбільшого поширення набули субсидіарні зобов'язання, які застосовуються кредитором в якості гарантії виконання зобов'язання. В цих зобов'язаннях поряд з основними сторонами – кредитором і боржником – є додаткові. Їх суть в тому, що у разі невиконання умов зобов'язання основним боржником, його обов'язок за певних умов може бути покладений на додаткового боржника [50, с. 365].

Наступним важливим елементом грошового зобов'язання є його об'єкт. При цьому важливо відрізнити об'єкт і предмет грошового зобов'язання. Об'єктом є певна поведінка учасників зобов'язання, а предметом виступають гроші.

Зважаючи на неоднозначність визначення об'єкту грошового зобов'язання серед вчених-цивілістів, у науці виділяють два поняття – юридичний і матеріальний об'єкт [104, с. 288; 103, с. 612].

Юридичним об'єктом є поведінка суб'єктів – дії кредитора щодо надання грошових коштів та дії боржника стосовно повернення отриманої суми грошей.

Матеріальним об'єктом виступають матеріальні блага. У випадку їх відсутності є підстави говорити про відсутність матеріального об'єкта в грошовому зобов'язанні [79, с. 238].

Ще одним елементом грошового зобов'язання є його зміст – суб'єктивні права та обов'язки сторін зобов'язання майнового характеру. Особливістю змісту грошових зобов'язань, враховуючи положення ст. 509 ЦК України, є те, що правомочність кредитора має форму права вимоги, разом з тим обов'язок боржника набуває форму боргу як обов'язку виконання вимог кредитора.

При цьому у боржника настає обов'язок повернути кредитору грошові кошти у визначеній сумі, яка зафіксована на момент його виникнення, наприклад, 5 тис. грн, та у визначений строк.

З огляду на це важливою особливістю грошових зобов'язань є їх номінальний характер, який ґрунтується на принципі номіналізму. Вперше у

праві він був застосований в Англії в 1604 р. тоді, відповідно до цього принципу було визначено, що боржник, незважаючи на зміну золотого змісту грошової одиниці, зобов'язаний сплатити, а кредитор зобов'язаний прийняти грошові знаки в кількості, що становить номінальну суму боргу. Тобто, фактично сума грошей, яку має сплатити боржник залишається незмінною, незважаючи ні на інфляцію, ні на зміну купівельної ціни грошей [82, с. 183].

В вітчизняному законодавстві за загальним правилом застосовується принцип номіналізму. Зокрема в ч. 1 ст. 192 ЦК України однозначно визначено, що законним платіжним засобом, обов'язковим до прийняття на всій території України є національна грошова одиниця – гривня. Законодавець виходить з того, що якщо сторони обумовлюють грошове зобов'язання у грошових одиницях певної держави, вони беруть на себе ризики стосовно стабільності економіки цієї держави, адже виконання зобов'язання має бути в тій сумі, що і сума боргу, незважаючи на номінальну вартість грошової одиниці зобов'язання.

Однак, в окремих правовідносинах чинне законодавство та судова практика відходять від принципу номіналізму. Так, принцип номіналізму не застосовується у випадках порушення грошового зобов'язання. Оскільки, в ЦК України визначено механізм захисту прав кредитора щодо отримання боргу в повному обсязі. Зокрема це стосується сплати відсотків за користування чужими грошима та можливість збільшення суми зобов'язання з урахування індексу інфляції, що передбачено в ст. 625 ЦК України. Саме тому інфляційні нарахування та 3% річних слід розглядати в контексті компенсації збитків від знецінення національної валюти у весь період прострочення платежу зі сторони боржника [91].

Крім того, сторони за взаємною згодою можуть відійти від принципу номіналізму, закріпивши це у договорі. Саме тому досить часто можна зустріти договори, в яких суму боргу прив'язують ціни до певних факторів змін економіки або до вартості інших товарів, зокрема нерухомості. В основному це стосується господарських договорів [58, с. 184].

Проте деякі науковці, зокрема Л.А. Лунц повністю підтримують теорію номіналізму і навіть вважають, що тлумачення вільної волі сторін та принцип свободи договору не може бути підставою для порушення принципу номіналізму, який закріплений законодавством. А отже ці чинники можуть бути навіть підставою для розірвання договору [74, с. 157].

Отже, дослідивши поняття грошового зобов'язання ми визначили, що його правова природа тісно пов'язана з поняттям зобов'язання загалом та з сутністю грошей як його предмету. Натомість дійшли висновку, що розмежування грошових зобов'язань та інших видів зобов'язань, в тому числі і тих, які передбачають сплату грошових коштів однією стороною на користь іншої, має велике практичне значення, оскільки дозволяє правильно визначити та застосувати міру відповідальності у разі порушення грошового зобов'язання.

Також, дослідили суб'єкт, об'єкт та зміст грошового зобов'язання як основних елементів будь-якого зобов'язального правовідношення. Зокрема, визначили, що за загальним правилом суб'єктний склад становлять сторони такого зобов'язання – боржник і кредитор, а в окремих випадках – третя особа у зобов'язанні. Крім того, можлива множинність осіб на боці як однієї так і іншої сторони зобов'язання. В ході аналізу об'єкта грошового зобов'язання, дійшли висновку, що вчені-цивілісти не мають узагальненого погляду на визначення об'єкту грошового зобов'язання, тому у науці виділяють два поняття – юридичний і матеріальний об'єкт. Юридичний об'єкт, пов'язаний з діями сторін, а матеріальний – з матеріальними благами.

Отже, на підставі аналізу наукової літератури, норм законодавства та судової практики визначили, що грошовим зобов'язанням є правовідносини, що виникають між сторонами договору, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана сплатити грошові кошти в грошовій одиниці України або грошовому еквіваленті в іноземній валюті на користь другої сторони – кредитора – який вправі вимагати від боржника виконання зобов'язання.

1.2. Підстави виникнення грошового зобов'язання

Вирішення спірних питань, які можуть виникати в процесі законодавчого регулювання виконання грошових зобов'язань, великою мірою залежить від правильного визначення джерела його виникнення.

У широкому розумінні підставою виникнення грошового зобов'язання можуть бути певні дії, спрямовані на здійснення грошового платежу, що породжує зобов'язання приватноправового або публічного характеру. Оскільки грошові кошти є предметом грошового зобов'язання, з їх допомогою досягається основна мета зобов'язання - одержання грошей кредитором і одночасно погашення боргу боржником [56, с. 37].

Підстави виникнення грошового зобов'язання визначені як нормами чинного законодавства, так і досліджені в науці цивільного права. У цивілістичній доктрині серед вчених немає узгодженої позиції щодо джерел виникнення зобов'язання загалом, в тому числі грошового зобов'язання, а тому існує кілька точок зору на дане правове питання.

Дещо схожі погляди на джерела виникнення зобов'язань мають Г.Ф. Шершеневич та Н.С.Кузнецова. Так, на думку Г.Ф. Шершеневича єдиною підставою для виникнення будь-якого зобов'язання являється юридичний факт. Науковець вважає, що в жодному разі не можна відносити до підстав виникнення зобов'язальних правовідносин закон, адже він є загальною підставою для виникнення усіх правовідносин, а отже не може бути джерелом зобов'язання [107].

У той же час Н.С.Кузнецова вважає, що усі зобов'язання, як і інші цивільно-правові відносини, виникають з юридичних фактів, щоправда додає, що такі юридичні факти мають бути передбачені законом [70].

Зовсім з іншої точки зору підстави виникнення грошового зобов'язання досліджують такі вчені як Д.І.Мейєр та Л.А. Лунц. Зокрема, Д.І. Мейєр відстоює позицію, що будь-який вид зобов'язання, в тому числі і грошове, можуть виникати з трьох підстав – з договору, з норм закону та з юридичного факту,

пов'язаного з порушенням прав. Вчений також акцентує увагу, що важливо відмежовувати на практиці кожну з цих підстав, оскільки юридичний зміст та значення зобов'язання напряду залежить від джерела виникнення. Наприклад, зобов'язання, що виникають з договору, виникають на підставі взаємного волевиявлення та згоди сторін. Натомість, зобов'язання, що походять безпосередньо із норм закону, не залежать від волі суб'єктів зобов'язання [75, с. 28].

У своїх дослідженнях Л.А. Лунц, на нашу думку, найбільш повно та глибоко досліджує підстави виникнення саме грошових зобов'язань та звертає увагу, що варто розділяти джерела виникнення первісних зобов'язань, тобто тих, в яких предметом є грошові кошти і за порушення яких передбачена юридична відповідальність, та грошові зобов'язання, які є похідними, тобто які є тією мірою відповідальності за порушення зобов'язання. Джерелами виникнення первісних зобов'язань, на думку Л.А. Лунца можуть бути договір або закон. В так званих похідних зобов'язаннях, які виникають як форма відповідальності за порушення зобов'язання, підставою виникнення буде юридичний факт вчинення правопорушення. В такому випадку обов'язок сплатити гроші за своєю суттю являється санкцією за невиконання або неналежне виконання зобов'язання [73, с. 141].

Отже, Л.А. Лунц, як і Д.І. Мейєр також виділяє три джерела походження грошового зобов'язання – договір, закон та юридичний факт порушення зобов'язання.

На нашу думку, більш обґрунтованими є думки Д.І.Мейєра та Л.А. Лунца і ми з ними погоджуємось. Зобов'язальні правовідносини дійсно виникають з юридичних фактів, настання яких передбачається законом. До таких юридичних фактів в тому числі відноситься і договір. Проте, трапляються випадки, коли зобов'язання здійснити платіж на користь фізичної чи юридичної особи або держави прямо передбачено нормами закону. Щоправда, в переважній більшості випадків це стосується норм публічного права. Наприклад, Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» передбачено, що

держава має грошове зобов'язання перед окремими категоріями громадян по сплаті щорічної разової грошової допомоги [12].

Тобто, держава приймає зобов'язання з виплати певної грошової суми, що передбачена законом, а громадянин, на якого розповсюджується дія відповідного законодавчого акту має право вимагати виплату належної грошової суми. Разом з тим, потрібно пам'ятати, що відповідно до ч. 2 ст. 1 ЦК України цивільне законодавство не розповсюджується на майнові відносини, що засновані на адміністративному чи будь-якому іншому владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, а також на податкові та бюджетні відносини, а отже за порушення грошового зобов'язання, яке виникає з зазначених вище правовідносин, цивільно-правова відповідальність не застосовується [3].

Визначення підстав виникнення зобов'язального правовідношення визначено й у нормах цивільного та господарського законодавства. Зокрема, про джерела зобов'язання йдеться в нормах ч. 2 ст. 509 ЦК України, яка відсилає нас до ст. 11 ЦК України, в якій регламентовано загальні підстави виникнення будь-яких цивільних прав та обов'язків [3]. Також, про підстави виникнення зобов'язань між суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, йдеться вст. 174 ГК України [2].

Для цілей даного дослідження потрібно більш детально розглянути підстави виникнення грошового зобов'язання, які перелічені вч. 2 ст. 11 ЦК України. Законодавець до них відносить:

- договори та інші правочини;
- створення літературних та художніх творів, винаходів, інших результатів інтелектуальної та творчої діяльності;
- завдання матеріальної та моральної шкоди;
- інші юридичні факти[3].

В ч. 3-6 ст. 11 ЦК України визначено факультативні підстави виникнення зобов'язання, тобто такі підстави за настання яких можуть виникати цивільні права та обов'язки. До них належать:

- акти цивільного законодавства;
- акти органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування, якщо це передбачено в актах цивільного законодавства;
- рішення суду, якщо це передбачено в актах цивільного законодавства;
- факт настання чи ненастання певної події, яка передбачена актами цивільного законодавства або договором [3].

До джерел виникнення господарських зобов'язання, перелік яких міститься у ст. 174 ГК України законодавець включив:

- господарський договір або іншу угоду, що передбачена або не передбачена законом, але яка йому не суперечить;
- створення об'єктів інтелектуальної власності, а також з подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання закон чи інший нормативно-правовий акт, який регулює господарську діяльність;
- заподіяння шкоди суб'єкту господарювання, придбання або зберігання майна суб'єкта господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав;
- акт управління господарською діяльністю [2].

Як бачимо, джерела грошового зобов'язання, які наведені в ст. 11 ЦК України майже тотожні з підставами виникнення грошового зобов'язання, які перелічені в ст. 174 ГК України.

Для правильного визначення правового змісту поняття грошового зобов'язання слід більш ґрунтовного дослідити кожну з підстав виникнення грошового зобов'язання.

Першим і водночас найбільш розповсюдженим в цивільних правовідносинах джерелом грошового зобов'язання є договір. У господарських правовідносинах договір та інші угоди, також є найбільш розповсюдженим джерелом виникнення грошового зобов'язання [103, с. 316]. Тож, свій аналіз розпочнемо саме з цього джерела.

Визначення поняття договір міститься в нормах ст. 626 ЦК України. Так, договір є домовленістю двох і більше сторін, яка направлена на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків[3]. В інституті зобов'язання – це добровільна домовленість між сторонами – кредитором і боржником про встановлення правовідносин зобов'язання.

Договір (його вид) може бути прямо передбачений актами цивільного законодавства, наприклад, кредитний договір, договір позики тощо. Законодавець у ч. 1 ст. 6 ЦК України надає сторонам право укладати й такі договори, які не передбачені в цивільному законодавстві, однак цілком відповідають його загальним принципам. Більше того, ЦК України встановлює принцип свободи договору, про який йдеться в ч. 3 ст. 6 ЦК України. Суть цього принципу полягає в тому, що при укладенні договору сторони можуть відступити від норм цивільно-правових актів і врегулювати свої взаємні відносини на власний розсуд [3].

Варто зазначити, що крім договору ЦК України до підстав виникнення грошового зобов'язання відносить й інші правочини. Іншими є односторонні правочини. Прикладом такого одностороннього правочину, який може породжувати грошове зобов'язання, є публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу. Відповідно до норм ст. 1148 ЦК України особа, яка публічно обіцяла винагороду, зобов'язана її виплатити у разі виконання завдання, наприклад, надання інформації щодо місцеперебування або повернення загубленої речі [3].

Наступним джерелом виникнення зобов'язання, визначеного ст. 11 ЦК України є створення творів науки та мистецтва, винаходів та інших результатів інтелектуальної та творчої діяльності. В результаті таких юридичних фактів творці об'єктів права інтелектуальної власності набувають передбачені законом немайнові і майнові права щодо створених ними об'єктів. Усі інші фізичні та юридичні особи зобов'язані утримуватися від порушення таких прав. Зобов'язальні правовідносини, що виникають, мають абсолютний характер.

Проте, дане джерело не може бути підставою виникнення саме грошового зобов'язання [99, с. 231].

Грошове зобов'язання може виникнути внаслідок завдання шкоди матеріальної чи моральної, однак як ми вже зазначали це буде так зване похідне грошове зобов'язання, тобто санкція за порушення первісного (основного) зобов'язання. Тобто особа, яка порушила зобов'язання та/або заподіяла шкоду, зобов'язана відшкодувати її у повному обсязі, виплативши потерпілій стороні відповідні грошові кошти, а потерпілий вправі вимагати таке відшкодування.

Підстави виникнення грошового зобов'язання, а також підстави і розмір відповідальності за його порушення можуть бути прямо передбачені нормами законодавства. А в окремих випадках для виникнення зобов'язання не обов'язково потрібно укласти договір у формі документу, що підписаний сторонами. В судовій практиці бували випадки, коли в якості підстав виникнення грошового зобов'язання визначали інші юридичні факти. Наприклад, до них належать письмові документи, якими обмінювались сторони: листи, факсограми тощо, з яких вбачається, що сторони погодили умови зобов'язання та визначили наслідки його порушення. Такий правовий висновок міститься в постанові Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» від 17.12.2013 р. №14 [35].

Окремо слід зазначити, що грошові зобов'язання можуть виникати з подій, що не залежать від волі людини, але з якими законодавець пов'язує цивільно-правові наслідки. Такі події самі по собі не породжують зобов'язання, проте встановлюють підстави для виконання сторонами обов'язків в рамках укладених зобов'язань. Наприклад, при пожежі або пошкодження транспортного засобу внаслідок дорожньо-транспортної пригоди страховик зобов'язаний виплатити страхову виплату страхувальнику, тобто сплатити грошову суму відповідно до укладеного договору страхування. Отже, при настанні страхового випадку в рамках існуючого зобов'язання у страховика виникає грошове зобов'язання щодо страхового відшкодування вартості застрахованого майна [103].

Відповідно до норм п. 6ст. 11 ЦК України одним з факультативних джерел грошового зобов'язання може бути рішення суду [3]. Однак, на нашу думку таке твердження не зовсім правильне. Наприклад, судове рішення про стягнення грошової суми на користь однієї зі сторін договору не можна розглядати як підставу для виникнення грошового зобов'язання, адже відповідне рішення зумовлене нормою закону, що регулює правовідносини, які виникають з договору.

Ще один аргумент на користь того, що зобов'язальні правовідносини не можуть виникати з рішення суду є той факт, що відповідно до ч. 4 ст. 11 ЦК України підставою виникнення зобов'язання є акти цивільного законодавства [3]. Разом з тим, рішення суду ухвалюється у повній відповідності з нормами законодавства і не встановлюють нових норм, тобто не несуть нормативний характер, а лише встановлюють факт наявності чи відсутності правовідносин, а також встановлюють істину та захищають права та інтереси особи у разі їх порушення в повній відповідності до закону [44, с. 12].

Дещо інша позиція міститься в судовій практиці. Зокрема, колегія суддів Верховного Суду України при розгляді касаційної скарги по справі дійшла висновку, боржник відповідає за порушення грошового зобов'язання, що виникло з рішення суду апеляційної інстанції про стягнення шкоди, заподіяної злочином, і не виконане відповідачем належним чином, враховуючи норми ч. 2 ст. 625 ЦК України. Тобто, за весь час з моменту пред'явлення рішення до виконання, боржник зобов'язаний відшкодувати інфляційні втрати від знецінення грошових коштів та три відсотки річних за користування неповернутими своєчасно чужими грошима. Такі ж висновки містяться в постановках Верховного Суду України від 01 жовтня 2014 року №6-113цс14 [16].

Таким чином, суд виніс рішення про притягнення до відповідальності за порушення грошового зобов'язання, передбачену ст. 625 ЦК України. Натомість, стягнення шкоди є за своїм змістом є мірою відповідальності, а тому не є грошовим зобов'язанням в розумінні цивільного законодавства і до даного виду зобов'язання не може бути застосована відповідальність, встановлена ст.

625 ЦК України за порушення грошового зобов'язання [3]. Крім того, нагадаємо, що в абз. 4 ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» визначено, що від грошових зобов'язань слід відокремлювати зобов'язання, які виникають внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян [4].

Тож, ми не погоджуємось з висновком Верховного Суду України та вважаємо, що суди мають врахувати, що грошові зобов'язання, відповідальність за які встановлена ст. 625 ЦК України, виникають насамперед з договірних правовідносин. Зазначена норма регулює питання відповідальності за порушення грошового зобов'язання, яке існувало між сторонами ще до ухвалення рішення суду. Тому ч. 5 ст. 11 ЦК, яка відновить рішення суду до джерел виникнення зобов'язання, не дає підстав застосовувати положення ст. 625 ЦК України при виникненні деліктних, а не договірних зобов'язань [3].

Слід також зазначити, що відшкодування шкоди є вид цивільно-правової відповідальності, хоча за своєю суттю і є грошовим, тому на шкоду, яка має бути відшкодована, не повинні нараховуватись проценти за користування чужими грошовими коштами, що теж є мірою відповідальності. В такому випадку можна говорити про подвійну міру відповідальності про що йдеться у листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січня 2013 р. №10-74/0/4-13 [101], а це прямо протирічить ст. 61 Конституції України [1].

Отож, проаналізувавши підстави виникнення зобов'язальних правовідносин, в тому числі грошових зобов'язань, можна сказати, що в широкому розумінні узагальненим джерелом є юридичний факт. Юридичний факт може виникати як у договірному, так і у недоговірному порядку, мати правомірний та протиправний характер. До юридичних фактів належать дії осіб, які передбачені чи не передбачені актами цивільного законодавства, а також певні події настання чи ненастання яких передбачено законодавством або договором.

Водночас грошове зобов'язання за певних обставин може виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства, а також у випадках, передбачених актами цивільного законодавства – з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування. Однак закон та акти відповідних державних органів не можна ототожнювати з юридичним фактом.

Тож, зазначене вище дає підстави класифікувати основні джерела виникнення грошового зобов'язання на два елемента - юридичні факти та акти цивільного законодавства, акти органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування.

1.3. Гарантії забезпечення виконання грошового зобов'язання

В юридичній літературі гарантії забезпечення виконання зобов'язання також іменуються як види або способи забезпечення. Всі ці терміни є тотожними за своєю правовою природою та змістом.

Метою законодавчого закріплення таких гарантій є забезпечення стабільності цивільно-правових відносин загалом та законних прав і інтересів кредитора зокрема від неналежного виконання зобов'язання[68, с. 44].

Виконання зобов'язань вважається належним, коли його сторони виконують взяті на себе обов'язки у повній відповідності з договором або законом.

Під гарантіями забезпечення виконання грошового зобов'язання слід розуміти додаткові забезпечувальні заходи, які дають можливість досягнути належного виконання взятого боржником зобов'язання на користь кредитора. Причому незалежно від того, чи заподіяні кредитором реальні збитки. Тобто, у боржника окрім основного зобов'язання виникає нове, яке має акцесорний характер – являється додатковим[66, с. 84].

Варто зазначити, що окремих сферах правового регулювання існують окрім загальний цивільно-правових заходів забезпечення виконання

зобов'язання, які визначені в ч. 1 ст. 546 ЦК України, ще й додаткові або спеціальні[3]. Наприклад, в банківській сфері, в сфері страхування, при укладенні договору позики. Зокрема, при укладенні кредитного договору існує ціла система кредитного забезпечення. Така система являє собою сукупність видів забезпечення банківських кредитів, а крім того взаємозв'язки між сторонами договору – банком і позичальником, задля мінімізації фінансових ризиків банку як кредитора. До традиційних заходів забезпечення належать застава, гарантія, порука, неустойка, натомість нетрадиційними і характерними для банківського кредиту є такі заходи забезпечення як переведення боргу, переуступка права вимоги, утримання майна боржника, купівля-продаж майна із зобов'язанням зворотного викупу та інші.

Однак, варто зазначити, що і загальні цивільно-правові способи забезпечення виконання грошового зобов'язання, і ті, які є притаманними лише для окремих правовідносин встановлюються з єдиною метою – захист прав кредитора у випадку порушення зобов'язання і виконують спільні завдання.

Виділимо основні завдання, які покладено на способи забезпечення виконання грошового зобов'язання.

- 1) попередити виникнення правопорушення та стимулювати боржника до належного виконання зобов'язання;
- 2) створити гарантії забезпечення майнових інтересів кредитора у випадку порушення умов зобов'язання;
- 3) усунути можливі негативні наслідки для сторін через порушення зобов'язання[45, с. 111].

Усі способи забезпечення зобов'язання мають факультативний характер. Їх застосування зумовлюється видом зобов'язання та взаємною згодою сторін. Однак, у разі обрання будь-якого виду забезпечення виконання грошового зобов'язання, він має бути обов'язково зафіксований або в основному договорі, або в окремому договорі. Для окремих способів забезпечення зобов'язання, наприклад, застави окрім письмової форми передбачено нотаріальне посвідчення та державна реєстрація.

В доктрині права існує декілька різних класифікації гарантій забезпечення виконання зобов'язання. Залежно від підстав їх виникнення прийнято виділяти законні, що виникають безпосередньо з нормативно-правових актів і договірні [61, с. 352].

На думку Ч.Н. Азімова види забезпечення зобов'язання доцільно поділяти за суб'єктним складом. Вчений виокремлює такі гарантії забезпечення зобов'язання, які виконуються боржником – неустойка і завдаток, які виконуються третьою особою – порука, які виконуються як боржником, так і третьою особою – застава, які здійснюються кредитором – притримання [99, с. 92].

Також, пропонується диференціювати види забезпечення зобов'язання на такі, що закріплюються в основному зобов'язанні, і ті, що передбачаються спеціальним договором.

Зважаючи, що способи забезпечення зобов'язання є гарантією його виконання, то вони не застосовуються, коли основне зобов'язання виконується належним чином, припиняється або визнається недійсним. Адже, згідно ч. 2 ст. 548 ЦК України зобов'язання визнане недійсним не підлягає забезпеченню [3].

Важливо зауважити, що визнання недійсним основного зобов'язання автоматично робить недійсними гарантії його забезпечення. Разом з тим, згідно ч. 3 ст. 548 ЦК України недійсність правочину щодо забезпечення виконання зобов'язання не призводить до недійсності основного зобов'язання [3].

Гарантії забезпечення виконання зобов'язання, в тому числі грошового, знайшли своє законодавче закріплення в ч. 1 ст. 546 ЦК України, в якій регламентовано, що належне виконання зобов'язання може бути забезпечено неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням та завдатком [3].

Та визначений перелік не є вичерпним. В ч. 2 ст. 546 ЦК України передбачається можливість встановлення інших видів забезпечення зобов'язання в договорі або законі, наприклад, нарахування процентів за користування чужими грошовими коштами.

Виходячи з норм ЦК України способи забезпечення виконання зобов'язань можна розділити на дві групи:

- 1) зобов'язально-правові – неустойка, порука, гарантія, завдаток;
- 2) речово-правові – застава і притримання.

Усі способи забезпечення виконання зобов'язань мають спільну мету: надати кредиту до додаткову можливість отримати належне йому за зобов'язанням. Слід зауважити, щодо одного основного зобов'язання одночасно може бути застосовано декілька способів забезпечення [42, с. 21].

Далі в своєму дослідженні ми проаналізуємо кожен з видів забезпечення зобов'язання та виділимо їх особливості.

Найпоширенішим способом забезпечення виконання зобов'язання, особливо що стосується грошового є неустойка. Легальне визначення цього поняття наведено в ст. 572 ЦК України, відповідно до якої неустойкою (штрафом, пенею) є певна грошова сума, визначена договором або законом, яку боржник зобов'язаний сплатити кредиторів у разі порушення умов зобов'язання, в тому числі у разі прострочення виконання зобов'язання [3].

Неустойка має подвійну юридичну природу: з одного боку вона є способом забезпечення виконання зобов'язання – до моменту порушення його умов, з іншого – являється мірою цивільно-правової відповідальності за невиконання боржником своїх обов'язків [91].

Як зазначалося вище, норма ст. 549 ЦК України встановлює, що неустойка може бути існувати у формі штрафу і пені [3].

Штраф – це форма неустойки, що обчислюється у відсотках від суми порушеного зобов'язання. Штраф може застосовуватись за порушення майже будь-якого зобов'язання і обчислення у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного обов'язку.

Пенею є форма неустойки, яка застосовується виключно для забезпечення грошових зобов'язань і рахується у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання. Вона може стягуватись і у випадку порушення строків виконання зобов'язання, тоді пеня

обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного зобов'язання. Тобто, як бачимо, штраф є більш універсальною формою неустойки порівняно з пенею.

Однак, пеня є більш ефективною, оскільки штраф є одноразовим заходом впливу на боржника і вичерпується з настанням факту порушення зобов'язання. Натомість пеня має триваючий характер, вона нараховується за кожен день прострочення і додатково стимулює боржника належним чином виконати зобов'язання, навіть після сплати штрафу [91].

Предметом неустойки, відповідно до ч. 1 ст. 551 ЦК України може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно [3].

Неустойка має ряд особливостей, які містяться в нормах ст. 550, 552 ЦК України. По-перше, право на неустойку виникає незалежно від настання збитків для кредитора. По-друге, на неустойку не нараховують проценти. По-третє, у тих випадках, коли боржник не відповідає за порушення зобов'язання внаслідок випадку або обставин непереборної сили, кредитор не має права на неустойку. По-четверте, сплата неустойки не звільняє боржника від обов'язку виконання зобов'язання. Однак, кредитор має право на відшкодування збитків, понесених через порушення зобов'язання, навіть у разі сплати неустойки [3].

Якщо предметом неустойки є грошова сума, відповідно до ч. 2 ст. 551 ЦК України її розмір встановлюється у договорі або цивільному законодавстві. Крім того, розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі. Сторони можуть домовитися і про зменшення розміру неустойки, але крім випадків, передбачених законом.

Наступним способом забезпечення зобов'язання є порука, яка найбільш широко застосовується саме у грошових зобов'язаннях.

Згідно зі ст. 553 ЦК України порука виникає з договору, а механізм забезпечення зобов'язання полягає в залученні третьої особи – поручителя до зобов'язання, яке існує між кредитором і боржником. Чинне законодавство передбачає, що за боржника можуть одночасно поручитися кілька осіб - поручителів. У цьому разі відповідно до ч. 3 ст. 192 ЦК України такі поручителі

між собою є солідарними боржниками перед кредитором. Поручителем можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Відповідно до ст. 547 ЦК України договір поруки має бути обов'язково укладений в письмовій формі, в іншому випадку він буде вважатись недійсним.

До основних ознак договору слід віднести односторонність, оплатність чи безоплатність та консенсуальність. Щодо питання оплатності, звертаємо увагу, що договір поруки не може бути оплатним за жодних умов, оскільки його сторонами є кредитор і поручитель, боржник не є стороною договору. Натомість фактичну оплату послуг поручителя ст. 558 ЦК України покладає саме на боржника [3; 101, с. 134].

При укладенні договору поруки на стороні боржника фактично виникає множинність осіб, в ст. 554 ЦК України визначено солідарну відповідальність для цих осіб. В окремих випадках договором може бути визначений інший характер відповідальності – часткова або субсидіарна (додаткова) [3].

Важливо зауважити, що поручитель має перед кредитором такі самі обов'язки, що і боржник. Тобто він відповідає за основний борг, сплату відсотків, заподіяні збитки та сплату неустойки, якщо інше не передбачено договором поруки.

У ст. 555-557 ЦК України регламентовані основні правила, які регулюють взаємовідносини між кредитором, основним боржником та поручителем [3].

Звернемо увагу на деякі з них. Зокрема, згідно ч. 2 ст. 556 ЦК України, якщо боржник не виконав зобов'язання і на вимогу кредитора зобов'язання виконане поручителем, останній за таких обставин стає новим кредитором і набуває право вимоги до боржника [3]. Отже, основне зобов'язання для боржника не припиняється, а лише змінюється управлена сторона – кредитор.

Якщо зобов'язання перед кредитором виконало декілька поручителів, то кожен з них має право регресної вимоги до боржника в межах грошової суми, сплаченої кожним з них (ч. 3 ст. 556 ЦК України).

Також в ст. 559 ЦК України визначено виключні підстави для припинення договору поруки. Зокрема, в зв'язку з припиненням основного зобов'язання, яке

було забезпечено порукою; у випадку зміни зобов'язання без згоди поручителя, якщо внаслідок таких змін збільшується обсяг відповідальності поручителя; якщо кредитор відмовився прийняти належне виконання зобов'язання зі сторони боржника чи поручителя; у випадку зміни боржника, тобто переведення боргу на особу, за яку поручитель не поручався; після закінчення строку, визначеного договором поруки. Якщо такий строк договором не встановлено, порука припиняється через шість місяців від моменту настання строку виконання зобов'язання, за умови, що кредитор не пред'явив вимог до поручителя [101, с. 146].

Досить подібним за своїм змістом з порукою є наступний спосіб забезпечення зобов'язання – гарантія. Для гарантії також характерним є залучення третьої особи – гаранта. Однак, на відміну від поручителя, гарантом може бути тільки спеціальна фінансова установа. Ще однією особливістю і відмінністю від поруки є те, що гарантія є самостійним і незалежним від основного зобов'язання видом забезпечення[68, с. 45].

В ст. 560 ЦК України визначено, що за гарантією банк або інша фінансова установа чи страхова організація гарантує перед кредитором виконання боржником свого обов'язку. При цьому, гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Суб'єктами правовідносин є боржник за основним зобов'язанням – принципал, кредитор – бенефіціар та гарант. Предметом гарантії можуть бути тільки грошові зобов'язання. Як і інші способи забезпечення зобов'язання, гарантія обов'язково повинна бути оформлена у письмовому вигляді[3].

Гарантія за своєю суттю являється одностороннім правочином, а не договором, оскільки згода (акцепт) бенефіціара для прийняття гарантії не має правового значення. Вона вважається прийнятою, якщо від бенефіціара не надійшла відмова протягом строку дії гарантії. За загальним правилом, гарантія не може бути відкликана, якщо в ній не передбачено інше[44, с. 12].

Відповідно до ст. 563 ЦК України, у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити

кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії. Тобто, в гарантії визначається перелік гарантійних умов – тих випадків, за яких у бенефіціара настає право вимоги по сплаті заявленої суми коштів гарантом. Більше того, якщо вимога бенефіціара чи додані до неї документи не відповідає цим умовам, гарант має право відмовитись від задоволення таких вимог про що має негайно повідомити бенефіціара [3].

Що стосується обсягу відповідальності гаранта, то згідно ст. 566 ЦК України його зобов'язання обмежується виключно сплатою суми, на яку видано гарантію. Це також різнить гарантію і поруку, адже поручитель солідарно відповідає за все зобов'язання боржника. Разом з тим, якщо гарант порушив свої зобов'язання, його відповідальність збільшується.

Згідно ст. 567 ЦК України послуги гаранта можуть бути оплатними. Обов'язок по оплаті послуг гаранта покладається на боржника. Крім того, якщо гарант сплатив бенефіціарові належну за умовами гарантії суму, він має право вимагати від принципала в порядку регресу відшкодування цієї суми, якщо інше не передбачено угодою між ними. Право на регрес втрачається лише тоді, коли сплачена гарантом сума не відповідає умовам гарантії.

Припинення гарантійне зобов'язання з підстав, визначених ст. 568 ЦК України. До них належать: сплата кредитору суми, на яку видано гарантію; закінчення строку дії гарантії, на який її видано; відмова кредитора від своїх прав за гарантією і повернення її гарантові, а також звільнення гаранта від обов'язків за гарантією шляхом подання бенефіціаром письмової заяви[3].

Четвертим способом забезпечення зобов'язання і останнім, який належить до зобов'язально-правових є завдаток. Він також, досить часто застосовується для забезпечення саме грошового зобов'язання. При цьому більш поширеним він є у взаємовідносинах між фізичними особами [47, с. 4].

Згідно ст. 570 ЦК України завдаток – це грошова сума або рухоме майно, яке боржник надає кредитору з метою підтвердження зобов'язання і забезпечення його виконання в рахунок належних за договором платежів.

Досить часто завдаток використовується під час укладення договору найму (оренди) [47, с. 4].

Забезпечувальний механізм завдатку є дуже простим, що і робить його привабливим для застосування. Полягає він у наступному, якщо за порушення зобов'язання відповідальною є сторона, яка передала завдаток, він залишається у другій сторони. Якщо ж відповідальною є сторона, яка одержала завдаток, вона повинна повернути отриманий завдаток у подвійному розмірі.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 571 ЦК України, сторона, яка відповідальна за невиконання договору, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки, у сумі, що перевищує суму завдатку, якщо в договорі не передбачено інше [3].

У доктрині цивільного права виділяють три основні функції завдатку: платіжну, оскільки видається в рахунок належних платежів, підтверджувальну, оскільки сплачуючи завдаток боржник підтверджує основне зобов'язання та забезпечувальну, оскільки завдатком встановлюються негативні наслідки невиконання зобов'язання [72, с. 3].

Угода про завдаток повинна укладатись в письмовій формі, при чому в цій угоді має бути чітко прописано, що сплачена боржником сума є завдатком. У протилежному випадку, ч. 2 ст. 570 ЦК України встановлює так звану презумпцію авансу. Аванс як і завдаток, виконує платіжну функцію та підтверджувальною. Однак, не виконує основної функції – забезпечення виконання зобов'язання. Тобто, якщо сторона, яка отримала аванс не виконала своїх зобов'язань, інша сторона має право вимагати лише повернення авансу, а не сплати, його подвійної суми. Навіть, якщо зобов'язання було порушення стороною, яка передала аванс, вона має право вимагати його повернення [92, с. 42].

Окрім зобов'язально-правових способів забезпечення зобов'язання, виділяють речово-правові. До них відносяться застава і притримання.

Застава – це такий вид забезпечення зобов'язання, коли кредитор, у разі порушення зобов'язання, набуває першочергове перед іншими кредиторами

право компенсувати понесені збитки за рахунок майна, яке передано під заставу [3].

Сторонами у правовідносинах застави є кредитор за основним зобов'язанням - заставодержатель та боржник – заставодавець. Іншими словами заставодержателя ще називають обтяжувач.

Особливістю даного способу забезпечення зобов'язання є те, що застава може забезпечувати не тільки існуючі зобов'язання, а й ті, які виникнуть у майбутньому[3]. Про це сказано в ст. 573 ЦК України, зокрема можуть забезпечуватись правочини з відкладальною умовою, у яких права та обов'язки сторін виникають або припиняються залежно від настання або не настання певної події.

Предмет застави визначений ст. 576 ЦК України. Ним може бути будь-яке майно (речі, гроші, цінні папери, майнові права), за винятком певних обмежень, зокрема не підлягає заставі майно, вилучене з цивільного обороту, національні культурні та історичні цінності, які є об'єктами державної власності і занесені до Державного реєстру національної культурної спадщини, інше майно, застава якого прямо заборонена законом [3]. Крім того, не можуть бути предметом застави вимоги, що мають персоніфікований характер, наприклад про стягнення аліментів або відшкодування шкоди.

В ч. 2 ст. 576 ЦК України як предмет застави визначені речі та майнові права, які виникнуть в майбутньому, після укладення договору, наприклад очікуваний урожай чи приплід худоби.

Законодавством також встановлені певні обмеження щодо застави майна, яке перебуває у спільній власності кількох осіб. Наприклад, майно, яке належить власнику на праві спільної сумісної власності може передаватись в заставу лише за згодою всіх співвласників, а на праві спільної часткової – лише у випадку виділення належної йому частки в натурі [55, с. 39].

Укладати договір застави можуть фізичні особи, юридичні особи, держава. Згідно з ч. 2 ст. 583 ЦК України передати майно у заставу має право власник такого майна чи особа, якій належить майнове право, а також третя особа, якій

власник, передав майно чи майнове право з правом застави. Зокрема, до осіб, які можуть заставляти майно, належать державні та комунальні підприємства, що користуються правом повного господарського відання [3].

Варто зазначити, що заставодавцем може бути як боржник за основним зобов'язанням, так і третя особа – поручитель, про що сказано в ч. 1 ст. 583 ЦК України. При цьому у боржника і поручителя в такому випадку не виникає солідарної відповідальності.

Згідно ст. 575 ЦК України застава може бути двох видів: іпотека, тобто застава нерухомого майна та заклад або застава рухомого майна. Ознакою іпотеки є те, що заставлене майно залишається у користуванні заставодавця, натомість заклад передбачає передачу рухомого майна заставодержателю [3].

Договір застави укладається у письмовій формі. А в тих випадках, коли предметом застави є нерухоме майно чи космічні об'єкти, договір застави підлягає нотаріальному посвідченню. Згідно зі ст. 577 ЦК України застава нерухомого майна підлягає ще й державній реєстрації у випадках та у порядку, встановлених законом [3].

Механізм забезпечення зобов'язання заставою полягає в наступному. У разі порушення умов зобов'язання, яке гарантоване заставою, заставодержатель має право звернути стягнення на предмет застави. За загальним правилом стягнення здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено законом або договором [61, с. 367].

В ст. 593 ЦК України передбачені підстави припинення застави, зокрема припинення основного зобов'язання, яке гарантоване заставою, втрата предмета застави, якщо заставодавець не змінив предмет застави, реалізація предмета застави, набуття заставодержателем права власності на предмет застави [90].

Останнім способом забезпечення виконання зобов'язання є притримання.

Відповідно до ст. 594 ЦК України кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або третій особі, яку вказав боржник, має право притримати її у себе, у разі невиконання ним зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат та

інших збитків у визначений строк, до моменту виконання боржником свого зобов'язання [3].

При цьому право власності на річ, яка притримана, у кредитора не виникає. Більше того, кредитор не має права користуватися річчю, яку притримує. Крім того, за загальним правилом кредитор несе ризик випадкового знищення або пошкодження притриманої речі, а також відповідає за втрату, псування або пошкодження притримуваної речі, якщо це сталося з його вини.

Вимоги кредитора, який притримує річ, задовольняються з її вартості відповідно до ст. 591 ЦК України, тобто після реалізації такої речі на публічних торгах [3].

Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що гарантії забезпечення виконання зобов'язання – це спеціальні правові конструкції, передбачені договором чи законом, з допомогою яких кредитор може захистити свої майнові інтереси, якщо боржник порушить умови зобов'язання. Саме від вибору способу забезпечення зобов'язання буде залежати поведінка боржника. Тому кредитору слід враховувати особливості того чи іншого способу забезпечення зобов'язань і його ефективності в конкретних правовідносинах.

Загалом, проаналізувавши поняття, правову сутність, підстави виникнення та гарантії забезпечення грошового зобов'язання ми дійшли наступних висновків.

По-перше, правова природа правової категорії грошового зобов'язання тісно пов'язана з поняттям зобов'язання загалом та з сутністю грошей як його предмету.

По-друге, в цивільному законодавстві немає легального визначення поняття грошового зобов'язання. На підставі аналізу наукової літератури, норм законодавства та судової практики ми визначили, що грошовим зобов'язанням є правовідносини, що виникають між сторонами договору, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана сплатити грошові кошти в грошовій одиниці України або грошовому еквіваленті в іноземній валюті на користь другої сторони – кредитора – який вправі вимагати від боржника виконання зобов'язання. Проте,

зважаючи на поширеність грошового зобов'язання як окремого виду зобов'язання доцільно було б внести зміни до Цивільного кодексу України та визначити на законодавчому рівні поняття та зміст грошового зобов'язання.

По-третє, відмежування грошових зобов'язань від інших видів зобов'язань, в тому числі і тих, які передбачають сплату грошових коштів однією стороною на користь іншої, наприклад відшкодування шкоди має велике практичне значення, оскільки дозволяє правильно визначити та застосувати міру відповідальності у разі порушення грошового зобов'язання. Однак дане питання є спірним як в доктрині цивільного права, так і в судовій практиці. Тож, на нашу думку для усунення виявлених в ході наукового дослідження колізій і спірних питань треба удосконалювати діюче законодавство. Зокрема, в ст. 625 ЦК України законодавчо визначити, що інфляційні нарахування на суму боргу та сплата трьох процентів річних виступають способом захисту майнового права та інтересу.

По-четверте, дослідивши підстави виникнення грошового зобов'язання визначили, що в науці цивільного права серед вчених немає єдиного узгодженого погляду на кількість та види таких джерел. Загалом, на підставі аналізу думок науковців та норм законодавства ми визначили, що основні джерела виникнення грошового зобов'язання поділяються на два елемента - юридичні факти та акти цивільного законодавства, акти органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування.

По-п'яте, визначили, що гарантії забезпечення виконання зобов'язання мають надзвичайно велике практичне значення. Саме з їх допомогою кредитор може захистити свої майнові інтереси, якщо боржник порушить умови зобов'язання. Крім того, від правильного вибору гарантій забезпечення зобов'язання залежить ступінь ризику кредитора перед боржником.

РОЗДІЛ 2

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

2.1. Поняття та умови цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання грошового зобов'язання

Для захисту законних прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин важливим та актуальним питанням є притягнення до цивільно-правової відповідальності за порушення грошового зобов'язання. В ч. 3 ст. 3 ЦК України передбачено, що належне виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актом цивільного законодавства.

Зважаючи на мету нашого дослідження, яка полягає в тому, щоб виявити правові наслідки порушення грошового зобов'язання та особливості цивільно-правової відповідальності за таке порушення, ми ставили перед собою одним із завдань визначитись зі змістом поняття «цивільно-правова відповідальність». Зокрема сформулювати визначення, дослідити підстави застосування, межі та особливості цивільно-правової відповідальності за порушення такого виду зобов'язань як грошові.

В доктрині цивільного права існує декілька поглядів на визначення поняття цивільно-правової відповідальності. Одні автори зазначають, що цивільно-правова відповідальність є санкцією, що застосовується до правопорушника в вигляді покладення на нього додаткового цивільно-правового обов'язку або позбавлення належного йому цивільного права [55, с. 480]. Інші науковці вважають таке визначення не коректним, звертаючи увагу, що при такому формулюванні поняття цивільно-правової відповідальності ототожнюється з її мірами. Так, П. Варул вважає, що визначення поняття цивільно-правової відповідальності повинно відбивати її сутність, яка порівняно з категоріями змісту і форми знаходиться в іншій площині [51, с. 56].

Питання про суть санкції та її співвідношення з поняттям відповідальності залишається дискусійним як у літературі із загальної теорії права, так і в галузевих юридичних науках. Аналізуючи сутність понять «санкція» і «цивільно-правова відповідальність» стає зрозумілим, що вони дуже тісно зв'язані між собою. На думку Г.В. Срьоменко цей зв'язок прослідковується в тому, що з однієї сторони санкція являється мірою відповідальності за цивільне правопорушення, а з іншої – цивільно-правова відповідальність фактично є різновидом санкції [104, с. 85].

О.Е. Лейст зазначає, що у юридичному обов'язку відображено вимогу належної поведінки, а санкція – спосіб державного примусу до виконання (додержання) цієї вимоги, загроза примусом на випадок її порушення [100, с. 384].

Що стосується цивільних правовідносин, О.О. Красавчиков санкцією вважає установлену законом міру майнових або інших правових наслідків, які не вигідні для порушника, що застосовуються у разі недодержання закону, невиконання зобов'язань тощо. Так, санкцією в такому розумінні є примус до виконання обов'язку [100, с. 385].

Такої ж позиції притримується В.Ф. Попондопуло, який називає санкцію своєрідною формою, яка складається з різноманітних мір (невигідних наслідків), в тому числі мір відповідальності [81, с. 52].

Тобто, враховуючи думки різних вчених-цивілістів можемо зробити висновок, що правова категорія «санкція» за своєю сутністю є дещо ширша від категорії «цивільно-правова відповідальність», яка відрізняється від інших санкцій як характером наслідків для правопорушника, так і за підставами її застосування. Враховуючи сутність філософських категорій «загальне» і «особливе», поняття санкція і цивільно-правова відповідальність в цивільному праві співвідносяться саме як загальне і особливе.

Таким чином, ми визначили, що суть цивільно-правової відповідальності полягає в тому, що вона застосовується як санкція за правопорушення, яка несе

певне обтяження майнового характеру, що покладається на правопорушника з метою відновлення чи компенсації порушеного права.

Отже, на нашу думку, цивільно-правова відповідальність за порушення грошового зобов'язання – це встановлені законодавством юридичні санкції за вчинене невиконання або неналежне виконання грошового зобов'язання, які мають на меті покласти на особу порушника додаткові обов'язки майнового характеру [99, с. 128].

Щодо правової природи цивільно-правової відповідальності, то в доктрині цивільного права існує багато напрацювань, однак на сьогоднішній день залишається багато дискусійних поглядів, пов'язаних з визначенням сутності та умовами застосування цивільно-правової відповідальності.

Оскільки цивільно-правова відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності, тому на неї поширюються загальні положення про юридичну відповідальність. Разом з тим вона має певні особливості, що дають підстави розглядати її як самостійну правову категорію. Зазначимо, що для всіх видів юридичної відповідальності спільною ознакою є те, що до порушника застосовуються санкції. Проте їх зміст, порядок і мета застосування для кожного виду юридичної відповідальності значно відрізняються [103, с. 112].

І.О. Покровський вказує, що зобов'язання, що виникають з правопорушень взагалі були історично найдавнішим видом зобов'язань і на початку переслідували дуалістичну мету – з одного боку це відшкодування шкоди, яка завдана потерпілій стороні, а з другого – певне майнове покарання правопорушника. В такому майновому покаранні як правило поєднували дві складові: відшкодування за шкоду і штраф у розумінні покарання. Подальша еволюція інституту відповідальності за правопорушення поступово каральну функцію передає в сферу адміністративного і кримінального права, натомість в цивільному залишає тільки захист прав через настання негативних наслідків у формі відшкодування заподіяної шкоди з боку правопорушника [84, с. 276].

Як бачимо з формулювання, яке запропоноване О.І. Покровським, конструктивною ознакою цивільно-правової відповідальності є настання

негативних наслідків для правопорушника, тобто покладення на нього нового або додаткового обов'язку, позбавлення права тощо. Настання таких негативних наслідків має велике практичне значення, адже дозволяє відмежувати міри відповідальності від інших засобів захисту порушених цивільних прав [84, с. 284].

Метою цивільно-правової відповідальності є відновлення порушених майнових та особистих немайнових суб'єктивних прав потерпілої сторони [103, с. 284].

Зважаючи на те, що цивільно-правова відповідальність є одним з видів юридичної відповідальності, для неї характерні такі загальні ознаки:

- застосування до правопорушника заходів державного примусу;
- суспільний осуд;
- настання негативних наслідків для правопорушника [52, с. 7].

Окрім загальних ознак цивільно-правова відповідальність, яка настає в тому числі і за порушення грошового зобов'язання має специфічні притаманні лише їй ознаки та особливості:

- носить переважно майновий характер, хоча бувають випадки відшкодування моральної шкоди;
- розмір відповідальності в більшості випадків залежить від розміру заподіяної шкоди;
- зважаючи на принцип юридичної рівноправності сторін за однакові правопорушення настає однакова відповідальність;
- має компенсаційний характер, тобто спрямована на відновлення суб'єктивного цивільного права потерпілої сторони, а не на покарання правопорушника;
- не зачіпає особистого статусу правопорушника, а спрямована на його майнову сферу [102, с. 117].

Серед вчених, що досліджують питання цивільно-правової відповідальності існує спільний погляд на підстави її застосування. Зокрема, юридична підстава цивільно-правової відповідальності – це закон, а так звана

фактична підстава – вчинення цивільного правопорушення. Тобто, якщо немає правопорушення, немає і цивільно-правової відповідальності [102, с. 126]. Кожне правопорушення має свій юридичний склад, тож впливає висновок, що саме наявність складу є тим юридичним фактом, який породжує відносини з притягнення до цивільно-правової відповідальності. Окремі частини складу цивільного правопорушення називають умовами настання цивільно-правової відповідальності [99, с. 142].

Тож, умовами цивільно-правової відповідальності є:

- наявність майнової шкоди (у грошовому виразі - майнових збитків);
- наявність протиправної поведінки (у формі дії чи бездіяльності);
- причинний зв'язок між шкодою і протиправною поведінкою;
- наявність вини [99, с. 144].

Ці умови в сукупності утворюють загальний склад. Розглянемо більш детально умови цивільно-правової відповідальності.

Перші три з них: протиправність поведінки, наявність шкоди та причинний зв'язок між ними є об'єктивними умовами, а четверта – вина являється суб'єктивною підставою цивільно-правової відповідальності.

Під майновою шкодою в науці цивільного права розуміють будь-яке зменшення чи знищення суб'єктивного цивільно-правового блага, що охороняється законом, а також неодержання доходів, які міг би отримати кредитор, якби грошове зобов'язання було виконане належним чином [52, с. 4].

Відповідно до ч. 1 ст. 22 ЦК України збитками є:

- 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);
- 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [3].

В юридичній літературі, судовій практиці, законодавстві використовуються поняття «шкода» і «збитки». Варто зазначити, що ці поняття відрізняються за своєю сутністю. Так, поняття шкоди за своїм змістом ширше

ніж збитки. Збитки це лише грошовий вираз майнової шкоди. Окрім матеріальної шкоди, тобто збитків виокремлюють ще немайнову – моральну шкоду. Тож, шкода може бути завдана як особистим немайновим правам особи, так і її майну [100, с. 324].

Наступною умовою настання відповідальності є наявність протиправних дій чи бездіяльності, які порушують приписи закону чи іншого нормативного акта, або проявляються у невиконанні чи неналежному виконанні договірних зобов'язань. При цьому протиправною вважається поведінка незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про її протиправність. Внаслідок порушення норми цивільного права завжди порушуються суб'єктивні права потерпілої особи. Тобто, правомірними діями особа здійснює своє право, а протиправними – порушує право інших осіб.

Дії боржника вважаються протиправними, якщо вони заборонені законом, договором або одностороннім правочином або суперечить їм. Наприклад, ст. 615 ЦК України не дозволяє односторонньої відмови від виконання зобов'язання, окрім випадку, коли зобов'язання було порушено другою стороною [3].

Бездіяльність вважається протиправною за умови, коли законом, договором чи одностороннім правочином регламентовано обов'язок діяти певним чином, однак особа не виконує цих приписів. Наприклад, одним із видів порушення грошового зобов'язання є прострочення боржника або кредитора. Відповідно до ст. 612 ЦК України простроченням боржника є невиконання ним зобов'язання в обумовлений строк (термін). Відповідно до норм ст. 613 ЦК України кредитор вважається таким, що прострочив, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не зробив дій, до вчинення яких боржник не міг виконати свого зобов'язання [3].

Третьою умовою цивільно-правової відповідальності є наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою і шкодою, що настала через таку поведінку. Вбачається, що протиправна дія або бездіяльність боржника є причиною, а збитки, що виникли у кредитора – наслідком протиправної поведінки боржника. Наприклад, зобов'язання гаранта перед кредитором

припиняється в разі закінчення строку дії гарантії. Якщо буде встановлений причинний зв'язок між несплатою боргу гарантом з закінченням строку дії гарантії, то сплату боргу буде покладено на боржника [104, с. 216].

У тому разі, коли збитки виникли через випадковий збіг певних обставин, і при цьому поведінка боржника не є визначальною, тоді причинний зв'язок в розумінні законодавця відсутній, а отже і цивільне правопорушення також відсутнє.

Крім зазначених об'єктивних умов цивільно-правової відповідальності, у загальному складі правопорушення, необхідна ще одна умова – наявність вини. Вина в цивільному праві розглядається як психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків [104, с. 218].

Важливо зауважити, що в цивільному праві, на відміну від кримінального, діє принцип презумпції вини боржника. Це означає, що особа, яка не виконала або виконала неналежним чином зобов'язання, вважається винною, і повинна доводити свою невинуватість [102, с. 181].

Вина проявляється у двох формах: умисел, коли правопорушник передбачає можливість настання негативних наслідків своєї протиправної поведінки та необережність, коли правопорушник не бажає настання негативних наслідків, однак через легковажний намір їх відвернути чи уникнути допускає їх виникнення.

Тільки сукупність усіх розглянутих умов дає підставу для притягнення винного до цивільно-правової відповідальності. Враховуючи це В.В. Вітрянський відстоює іншу думку, яка викликає дискусію в науковому середовищі, - він вважає, оскільки прострочення виконання грошових зобов'язань виникає незалежно від вини боржника, то наявність усіх частин складу правопорушення, тобто умов цивільно-правової відповідальності не є обов'язковою для притягнення боржника до відповідальності [50, с. 546].

Аргументуючи свою позицію науковець посилається на специфіку грошей як об'єкта цивільних прав – вони завжди перебувають в обігу та не втрачають свої якості в процесі користування. Отже, в грошових зобов'язаннях

виключається неможливість виконання. Відсутність у боржника грошових коштів ні за яких умов, навіть при наявності форс-мажорних обставин не може слугувати підставою для звільнення від відповідальності за порушення грошового зобов'язання [50, с. 557].

Тому, ми частково погоджуємось з доводами В.В. Вітрянського щодо природи грошей і особливостей, які притаманні цивільно-правовій відповідальності за порушення грошових зобов'язань. Однак, особливістю цивільно-правової відповідальності є те, що вона може настати і без вини, якщо це передбачено законом або договором. В такому випадку є підстави говорити не про відсутність складу цивільного правопорушення, а про наявність неповного або усіченого складу.

І дійсно, відповідно до ч. 1 ст. 625 ЦК України відповідальність за порушення грошового зобов'язання настає незалежно від вини боржника. Боржник притягується до відповідальності за порушення грошового зобов'язання за будь-яких обставин. Слід врахувати, що зазначена норма права є імперативною [91].

На нашу думку, юридичне значення вини, полягає перш за все в тому, що вона дозволяє визначити межі застосування цивільно-правової відповідальності. Адже як ми вже відзначали однією з особливостей цивільно-правової відповідальності є те, що в більшості випадків розмір відповідальності залежить від розміру завданої шкоди або від ступеня вини.

Межі відповідальності встановлюються в нормативно-правових актах з метою захисту майнових усіх інтересів учасників цивільних правовідносин, зокрема і інтереси боржника. Під межею цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання, в тому числі і грошового, слід розуміти своєрідні «обмеження» застосування такої відповідальності. Поза цими «обмеженнями» правопорушник звільняється від цивільно-правової відповідальності [46, с. 63].

За загальним правилом межею цивільно-правової відповідальності за наявності вини боржника виступає грань між виною і випадком. Натомість за відсутності вини – грань між випадком і непереборною силою [61, с. 367].

Для того, щоб зрозуміти чи є межа відповідальності за порушення грошового зобов'язання, потрібно більш детально проаналізувати норму ч. 1 ст. 625 ЦК України [3]. На перший погляд, ця норма не передбачає будь-яких меж цивільно-правової відповідальності за порушення грошового зобов'язання, оскільки виключає можливість звільнення боржника від відповідальності через неможливість виконання грошового зобов'язання, в тому числі з абсолютною неможливістю виконання грошового зобов'язання.

Науковець П.П. Цитович в своїх роботах обґрунтовував позицію, що до грошових зобов'язань взагалі неможна застосувати термін «неможливість виконання»: «До грошових зобов'язань не застосовується поняття (юридичної) неможливості, як воно застосовується до зобов'язань з іншим предметом. Для зобов'язань грошових може бути тільки утруднення» [106, с. 19].

Тож, можемо зробити висновок, що норма ст. 607 ЦК України, яка регламентує об'єктивну причину невиконання зобов'язання і передбачає, що зобов'язання припиняється через неможливість його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає до грошових зобов'язань не застосовується [3].

Натомість ч. 1 ст. 625 ЦК України включає і об'єктивну, і суб'єктивну неможливість виконання грошового зобов'язання. Тобто, боржник не може уникнути відповідальності за порушення грошового зобов'язання як через відсутність у нього грошових коштів, так і через неможливість взагалі вчинити відповідну дію.

Отже, на підставі аналізу норми ч. 1 ст. 625 ЦК України, а також враховуючи напрацювання вчених щодо правової природи грошей, можемо зробити висновок, що відповідальність за порушення грошових зобов'язань не має встановлених меж. В грошових правовідносинах встановлюється принцип «абсолютної відповідальності» [73, с. 314]

Та варто пам'ятати про випадки, коли боржник не може виконати грошове зобов'язання в визначений строк через прострочення кредитора. Прострочення кредитора на думку деяких вчених може бути істотною обставиною, яка впливає

на зменшення відповідальності боржника, а в окремих випадках навіть звільняє від такої відповідальності [50, с. 620].

Для того, щоб підтвердити чи спростувати дане твердження потрібно більш детально проаналізувати норми права, що регулюють правовідносини з прострочення кредитора та їх вплив на виконання грошового зобов'язання.

Відповідно до норми ч. 1 ст. 613 ЦК України кредитор вважається таким, що прострочив, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не вчинив дій, що встановлені договором, актами цивільного законодавства чи впливають із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту, до вчинення яких боржник не міг виконати свого обов'язку [3].

Загальновідомо, що зобов'язання породжують для обох сторін взаємні права та обов'язки. Тож, обов'язки має не тільки боржник, а й кредитор. Зокрема, кредитор має сприяти боржнику у виконанні ним свого зобов'язання [102, с. 390].

Тобто, можемо зробити висновок, що боржник звільняється від відповідальності за порушення грошового зобов'язання, якщо таке порушення сталося внаслідок прострочення кредитора. Однак, в такому випадку боржник повинен довести факт, що кредитор не вчинив дії, до вчинення яких боржник не міг виконати свій обов'язок.

Підтвердженням цьому є і судова практика, зокрема постанова Верховного Суду України від 19.04.2017 р. у справі № 6-546цс17[19]. Судді Верховного Суду України висловили правову позицію у справі та дійшли висновку, що якщо боржник доведе, що не виконав грошового зобов'язання через прострочення кредитора, він звільняється від відповідальності, передбаченої статтею 625 ЦК України, оскільки порушення грошового зобов'язання у вигляді його прострочення боржником не настало і в такому разі вважається, що виконання зобов'язання відстрочено на час прострочення кредитора [88].

Отже, дослідивши поняття, сутність та підстави цивільно-правової відповідальності можна зробити висновок, що цивільно-правова

відповідальність за порушення грошового зобов'язання – це встановлені законодавством юридичні санкції за вчинене невиконання або неналежне виконання грошового зобов'язання, які мають на меті покласти на особу порушника додаткові обов'язки майнового характеру.

Загальною підставою її настання є факт вчинення цивільного правопорушення. Разом з тим, на підставі аналізу норм до ч. 1 ст. 625 ЦК України робимо висновок, що відповідальність за порушення грошових зобов'язань настає незалежно від вини і в даному випадку можна говорити про усічений склад цивільного правопорушення.

Крім того, було визначено, що цивільно-правова відповідальність за порушення грошових зобов'язань за своїм характером є абсолютною, тобто з нормам законодавства виключена можливість звільнення боржника від відповідальності за порушення грошового зобов'язання.

2.2. Види та форми цивільно-правової відповідальності за порушення грошового зобов'язання

Відсутність законодавчо закріпленого визначення цивільно-правової відповідальності викликає дискусії при дослідженні даного правового інституту. Серед вчених навіть побутує думка, що цивільно-правову відповідальність не варто розглядати як єдину правову категорію, оскільки різні види цієї відповідальності направлені на досягнення різних цілей. Наприклад, відповідальність, що передбачається договором, направлена на упорядкування зобов'язань, а відповідальність, що передбачена законом, спрямована на попередження цивільних правопорушень [45, с. 110].

Однак, ми не погоджуємось з такою думкою, та вважаємо цивільно-правову відповідальність як єдину систему, яка характеризується водночас внутрішньою єдністю та класифікацією її складових елементів.

Отже, як ми вже зазначили, попри свою єдність цивільно-правова відповідальність як правова категорія поділяється на певні різновиди. Це

обумовлено в першу чергу широким колом цивільних правовідносин. Існує декілька критеріїв для класифікації видів цивільно-правової відповідальності.

Так, в залежності від підстав виникнення прав і обов'язків, що порушені, тобто джерел відповідальності вона поділяється на договірну та недоговірну. Основна їх відмінність в тому, що договірна настає як у передбачених законом випадках, так і у випадках, які визначені сторонами в договорі, а недоговірна передбачена лише в нормах закону [105, с. 464].

Договірна відповідальність настає у вигляді санкції за порушення договору. Відповідно до норми ст. 610 ЦК України порушенням договірного зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом договору, тобто неналежне виконання [3].

Фактично договірна відповідальність встановлює додатковий юридичний обов'язок до основного зобов'язання, яке передбачено договором. При цьому основне зобов'язання не змінюється, а залишається обов'язковим до виконання. Це передбачено і нормами права, зокрема в ч. 1 ст. 622 ЦК України йдеться про те, що боржник, який відшкодував збитки завдані кредитором і сплатив неустойку не звільняється від виконання основного зобов'язання в натурі, якщо інше не передбачено договором або законом [3].

Наведемо практичний приклад, якщо боржник у встановлений договором термін не повернув грошові кошти, то він має в порядку ч. 2 ст. 625 ЦК України сплатити суму боргу, тобто виконати основне зобов'язання, а також компенсувати інфляції відшкодування за весь час прострочення та 3% річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом [3].

Недоговірна відповідальність настає тоді, коли правопорушник не перебуває в договірних відносинах з іншими суб'єктами цивільних прав і обов'язків, а порушує встановлений законодавством абсолютний юридичний обов'язок, який полягає в утриманні від дій, які порушують цивільні права та законні інтереси інших суб'єктів цивільних правовідносин. Така відповідальність настає не з договору, а з юридичних фактів.

Варто зазначити, що є ще такий вид відповідальності як деліктна[102, с. 421]. Нерідко в юридичній літературі її ототожнюють з договірною відповідальністю, однак, на нашу думку, це не зовсім коректно. Оскільки деліктна відповідальність настає лише на підставі наявності цивільного правопорушення, тоді як не договірна застосовується і до недобросовісної сторони недійсного правочину, яка не виникає з цивільного правопорушення. Тож, можна зробити висновок, що деліктна відповідальність є підвидом не договірної, хоча й найбільш розповсюдженим.

Досить важливе юридичне і практичне значення має розмежування договірної і недоговірної відповідальності. Між цими двома формами існує декілька відмінностей. По-перше, в договірному зобов'язанні завжди є конкретно визначений боржник, який перебуває у договірних відносинах з кредитором. В недоговірному ж зобов'язанні боржником може бути будь-яка особа, яка порушила суб'єктивне право кредитора. Трапляються і такі ситуації, коли боржник і кредитор перебувають у договірних відносинах, однак правопорушення виникає з інших юридичних фактів, не пов'язаних з виконанням договору. Тоді матиме місце недоговірна відповідальність боржника, незважаючи на наявність договірного зобов'язання[57, с. 23].

По-друге, форми та розмір договірної відповідальності можуть передбачатись як законом, так і договором, на відміну від недоговірної, яка в імперативному порядку встановлюються нормами закону. Тобто, договірна відповідальність регулюється диспозитивно, на розсуд сторін договору, які на власний розсуд можуть передбачити відповідальність за ті дії чи бездіяльність, за які чинним законодавством жодна відповідальність не передбачена або змінити міру відповідальності за окремі правопорушення[68, с. 46]. В більшості випадків сторони можуть також зменшити або підвищити розмір відповідальності порівняно із встановленою законом, якщо це прямо не заборонено законом. Зокрема, така заборона міститься в нормах ч. 2 ст. 634 ЦК України [3].

Під час правозастосування трапляються випадки, коли договірна і недоговірна відповідальність протирічать одна одній і виникає правова колізія – який вид відповідальності слід застосовувати. На нашу думку, враховуючи принцип свободи договору та норми ч. 3 ст. 6 ЦК України в якій йдеться, що сторони мають право відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд, крім випадків, коли в таких актах прямо заборонено відступати від визначених правових норм, можемо зробити висновок, що в спірній ситуації буде застосовуватись договірна відповідальність. Крім того, це гарантує більший захист взаємних прав та інтересів для сторін грошового зобов'язання.

Другий критерій для класифікації видів цивільно-правової відповідальності – це суб'єктивний склад учасників. Тож, за суб'єктивним складом відповідальність в цивільному праві поділяється на особисту та загальну[81, с. 54].

Особиста відповідальність застосовується у зобов'язаннях де на стороні боржника виступає одна конкретно визначена особа.

Загальна відповідальність настає у випадках, якщо порушено цивільні правовідносини із множинністю суб'єктів на стороні боржника або кредитора. Відповідно загальна цивільно-правова відповідальність поділяється на часткову, солідарну та субсидіарну[81, с. 54].

Часткова відповідальність настає у випадку, коли в зобов'язанні на стороні боржника виступає декілька суб'єктів і кожен з них повинен виконати зобов'язання і несе відповідальність за його порушення лише в тій частині, яка визначена договором або законом щодо нього. Наприклад, порядок відшкодування боргу учасниками товариства з обмеженою відповідальністю. Однак, в нормі ст. 540 ЦК України міститься загальне правило, що боржники повинні виконати обов'язок у рівних частках, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства. Часткова відповідальність застосовується тоді, коли договором або законом не встановлений інший вид відповідальності – солідарна або субсидіарна[81, с. 55].

Особливістю солідарної відповідальності є те, що вона застосовується лише у випадках, що прямо передбачені договором або законом. Така вимога міститься у нормі ст. 541 ЦК України [3]. Характерною ознакою цього виду цивільно-правової відповідальності є принцип нероздільності між солідарними боржниками. Тобто, може вимагати відшкодування збитків як від усіх боржників разом, так і від кожного окремо, причому як повністю, так і в частині боргу. Якщо вимоги кредитора не задоволені одним з боржників, він може вимагати відшкодування шкоди від інших, оскільки вони будуть вважатись зобов'язаними аж до повного виконання зобов'язання [79, с. 134].

Прикладом солідарної відповідальності у грошовому зобов'язанні є порушення умов договору поруки, що передбачено нормами ст. 554 ЦК України в якій йдеться, що у разі прострочення боржника – такий боржник і поручитель виступатимуть як солідарні боржники перед кредитором, якщо умовами договору поруки не визначена субсидіарна відповідальність поручителя [3]. При цьому поручитель несе відповідальність у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки.

Варто зазначити, що для кредитора у грошовому зобов'язанні такий вид відповідальності є найбільш зручним, адже він має змогу задовольнити свої вимоги від одного боржника, який є більш платоспроможним.

Субсидіарна відповідальність або додаткова відповідальність передбачена нормами ст. 619 ЦК України і настає у третьої особи, яка не є учасником основного зобов'язання поряд з боржником [3].

Даний вид відповідальності, як і солідарна, застосовується лише у випадках визначених договором або законом і має додатковий характер відносно відповідальності боржника. А тому, притягнення до даного виду відповідальності здійснюється у порядку черговості – спочатку вимоги з боку кредитора висувуються до боржника і лише у випадку, коли боржник відмовився задовольнити пред'явлену вимогу або не одержав від нього в розумний строк

відповіді на свою вимогу, кредитор має право висунути вимогу до тієї особи, яка несе субсидіарну відповідальність[47, с. 5].

Наприклад, таку відповідальність несуть батьки (усиновителі) за шкоду, заподіяну неповнолітніми дітьми віком від 15 до 18 років, зокрема не покриття суми боргу майном або заробітком підлітка. Тобто, за Загальним правилом передбачено, що неповнолітній сам має відшкодувати завдану шкоду. І тільки якщо у нього не вистачає майна або заробітку, для цього, до субсидіарної відповідальності можуть притягнути батьків, усиновителів чи піклувальників.

Наступним критерієм для поділу цивільно-правової відповідальності на види є її розмір. Вона може бути повною, обмеженою та збільшеною (кратною) [102, с. 674].

За загальним правилом в цивільному законодавстві передбачена відповідальність боржника перед кредитором в повному обсязі. При чому це правило поширюється як на договірну, так і на недоговірну відповідальність.

Як ми вже зазначали повне відшкодування шкоди відповідно до норм ч. 2 ст. 22 ЦК України включає як реальну шкоду, яка заподіяна кредиту, так і упущену вигоду. Більше того, якщо боржник, який порушив зобов'язання, одержав у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що відшкодовується кредиту, не може бути меншим від суми одержаних доходів.

Тобто, за загальним правилом межі розміру цивільно-правової відповідальності визначаються сумою завданих збитків (шкоди). Виходячи з цього норми ст. 204 ЦК України передбачають, що у разі якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлена неустойка (штраф, пеня), то збитки відшкодовуються в частині, що непокрита неустойкою [3].

Разом з тим ч. 3 ст. 22 ЦК України передбачає, що в окремих випадках відшкодування збитків можливе в обмеженому розмірі [3]. Тоді матиме місце ситуація, коли розмір заподіяної шкоди буде перевищувати розмір відшкодування. Такі випадки є виключними і мають бути прямо передбачені договором, законом або рішенням суду.

Наприклад, відповідно до норм ст. 614 ЦК України суд зменшує розмір збитків і неустойки, якщо зобов'язання було порушене з вини кредитора, а також відповідальність боржника може бути обмежена, якщо кредитор умисно чи з необережності сприяв збільшенню розміру збитків [3].

Збільшена (кратна) відповідальність застосовується у виняткових випадках і полягає в тому, що боржник має відшкодувати збитки у розмірі, що перевищує розмір завданої шкоди. В такому випадку обчислюється повний розмір завданої шкоди і кратно збільшується у відповідності з вимогами правової норми. Наприклад, ст. 230 та ст. 231 ЦК України визначено, що у разі вчинення правочину під впливом насильства чи обману винна сторона відшкодовує збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду. Збільшений розмір відповідальності може бути встановлений і у договорі за взаємною згодою сторін [3].

Відшкодування збитків у підвищеному, однак не кратному розмірі передбачається і для окремих видів цивільних правовідносин. Зокрема і за порушення грошового зобов'язання. Так, відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України, боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, окрім сплати основної суми боргу має додатково сплатити грошові кошти з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочки, які можна вважати упущеною вигодою, а також має додаткове зобов'язання по сплаті трьох процентів річних від суми прострочення, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом [59, с. 117].

На практиці досить часто трапляються ситуації, коли шкода або збитки є результатом винної поведінки обох сторін зобов'язання. В цих випадках виокремлюють такий вид відповідальності як змішана.

Під час класифікації видів цивільно-правової відповідальності слід також виокремити відповідальність у порядку регресу.

Відповідальність у порядку регресу є специфічним видом цивільно-правової відповідальності, яка настає у випадках відповідальності одної особи за дії другої, з наступною вимогою до дійсно винної особи. Наприклад, якщо один з боржників в солідарному зобов'язанні виконав в повній мірі вимоги

кредитора, то відповідно до норм ч. 1 ст. 544 ЦК України він має право на зворотну вимогу (регрес) до решти солідарних боржників у рівній частині, щоправда за вирахуванням частки, яка припадає на нього. Так само, відповідно до ч. 1 ст. 569 ЦК України гарант, який виконав зобов'язання перед кредитором має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, яка була ним сплачена [3].

Зазначимо, що існують й інші критерії для класифікації цивільно-правової відповідальності.

Далі в своєму дослідженні ми проаналізуємо форми цивільно-правової відповідальності.

Формою цивільно-правової відповідальності є види правових наслідків порушення зобов'язання у вигляді додаткових обтяжень, які покладаються на правопорушника або іншими словами різновиди санкцій за порушення зобов'язання.

Правові наслідки порушення зобов'язання, в тому числі грошового містяться в ст. 611 ЦК України, зокрема: сплата неустойки (ст. 624 ЦК України), відшкодування збитків (ст. 22 ЦК України), компенсація моральної шкоди (ст. 23 ЦК України). Однак цей перелік не є вичерпним, чинне законодавство передбачає ще й такі форми цивільної відповідальності як, наприклад, втрата завдатку або повернення завдатку у подвійному розмірі (ст. 570, 571 ЦК України) та інші.

Усі форми цивільної відповідальності прийнято поділяти на загальні та спеціальні.

Загальною формою відповідальності вважається відшкодування збитків, оскільки ця форма є найпоширенішим та разом з тим універсальним способом захисту порушеного права, адже вона застосовується в усіх випадках порушення зобов'язання[100, с. 512].

Всі інші форми цивільної відповідальності відносять до спеціальних, оскільки вони застосовуються лише у визначених договором чи законом випадках або в окремих видах цивільних правопорушень.

Залежно від мети застосування форми відповідальності у цивільному праві поділяють на компенсаційні та стимулюючі (штрафні).

Компенсаційні санкції застосовуються з метою відновлення майнового становища кредитора, а також відшкодування завданої шкоди (збитків)[45, с. 102].

До компенсаційних санкцій відносять відшкодування збитків та компенсація моральної шкоди.

Як ми вже зазначали в своєму дослідженні, відшкодування збитків включає: компенсацію реальної шкоди та упущеної вигоди в порядку ст. 22 ЦК України [3].

Моральна шкода відшкодовується, у передбачених цивільним законодавством випадках, в грошовій або в іншій матеріальній формі за рішенням суду незалежно від відшкодування фактично завданої майнової шкоди.

Варто зазначити, що в грошових зобов'язаннях даний вид відповідальності не надто розповсюджений та відповідно Постанови пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» від 17.12.2013 р. №14 допускається лише у випадках, якщо такі наслідки передбачені законом або договором[35].

Стимулюючі (штрафні) санкції застосовуються з метою стимулювання боржника до сумлінного виконання зобов'язання та попередження вчинення цивільних правопорушень в майбутньому.

До стимулюючих (штрафних) санкцій відносять зокрема, неустойку (штрафу, пені) та втрата завдатку або повернення завдатку у подвійному розмірі[102, с. 586].

Неустойка відповідно до ч. 1 ст. 549 ЦК України – це грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання [3].

Завдаток відповідно до ч. 1 ст. 570 ЦК України – це грошова сума або інше нерухоме майно, що видається кредиторів боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання [3]. Як бачимо з даного визначення особливості завдатку в тому, що відповідальною за порушення зобов'язання є сторона, яка дала завдаток, вона його втрачає. Якщо ж винною буде сторона, яка отримала завдаток, то вона повинна повернути його іншій стороні в подвійному розмірі. Тож, завдаток виконує одразу дві функції: гарантія забезпечення виконання зобов'язання та санкція за його порушення[49, с. 157].

Отже, проаналізувавши основні види та форми цивільно-правової відповідальності можна зробити наступні висновки.

По-перше, кожній формі цивільно-правової відповідальності як специфічному виду цивільно-правової санкції, притаманні всі ознаки цивільно-правової відповідальності.

По-друге, проаналізувавши види цивільно-правової відповідальності за розміром, ми дійшли висновку, що при притягненні винної особи до відповідальності важливо пам'ятати та правильно визначити міру його відповідальності, задля не допущення дискримінації такої особи, а також порушення його цивільних прав та законних інтересів.

По-третє, на прикладі інституту грошового зобов'язання ми побачили, що застосування форм цивільно-правової відповідальності може мати свої особливості в залежності від цивільно-правового інституту, за порушення норм якого вона встановлена.

2.3. Особливості стягнення неустойки за невиконання грошового зобов'язання

Цивільним законодавством, зокрема нормами ст. 546 ЦК України передбачено заходи забезпечення виконання зобов'язання, які спрямовані на упередження або зменшення можливих негативних наслідків, що можуть

наступити у кредитора у разі порушення зобов'язання. Отже, за порушення грошового зобов'язання, на боржника покладаються додаткові майнові обтяження. Найбільш розповсюдженим способом забезпечення виконання зобов'язання являється саме неустойка [102, с. 76].

Разом з тим, сплата неустойки, відповідно до ст. 611 ЦК України належить до правових наслідків порушення зобов'язання (цивільно-правових санкцій). Порушенням зобов'язання згідно зі ст. 610 ЦК України є його невиконання або неналежне виконання, тобто виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання [3].

Отже, на підставі вищевказаного можна зробити висновок, що неустойка в цивільному праві має подвійну правову природу: до настання строку (терміну) виконання зобов'язання неустойка є заходом забезпечення його виконання, а в разі порушення зобов'язання стає мірою відповідальності [35].

Надалі в нашому дослідженні ми проаналізуємо правову природу неустойки в розумінні цивільного і господарського законодавства.

В цивільному законодавстві, зокрема в нормах ст. 549 ЦК України визначено, що неустойка (штраф, пеня) – це грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторів у разі порушення умов зобов'язання. Як бачимо зі ст. 549 ЦК України, неустойка може бути в двох формах – штраф і пеня [3].

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання [3].

Визначення поняття неустойки міститься також у нормах господарського законодавства, зокрема у ч. 1 ст. 230 ГК України, в якій визначено, що штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання [2].

З аналізованої статті вбачається, що неустойка є штрафною санкцією, яка в свою чергу, згідно ст. 217 ГК України є видом господарських санкцій. Підставою для застосування господарських санкцій є порушення зобов'язання. До виконання господарських договорів застосовуються положення ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України [2].

Подібний поділ штрафних санкцій на неустойку, штраф і пеню, містить і пп. 139.1.11 ст. 139 Податкового кодексу України (далі – ПК України). Тобто, бачимо законодавчу колізію через неузгодженість правових норм, коли один нормативно-правовий акт регламентує, що неустойка накладається у двох формах – штраф і пеня, а в інших актах законодавства передбачено, що неустойка є окремим видом відповідальності і може застосовуватись поряд зі штрафом і пенею. При цьому, ГК України і ПК України не вказують чому неустойка можлива нарівні зі штрафом і пенею [69].

Також, порівнявши визначення неустойки у кодифікованих актах – ЦК України і ГК України, вбачається, що поняття «штрафних санкцій» до яких належить неустойка у ГК України є більш широким. Під господарськими санкціями тут розуміють також і грошові суми, які учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити, в разі порушення правил здійснення господарської діяльності. Тобто відповідні штрафні санкції, які стягуються за порушення фінансового, податкового, антимонопольного законодавства тощо.

Неустойка ж в визначенні ст. 549 ЦК України являється способом забезпечення та водночас мірою відповідальності за порушення цивільно-правових, тобто приватноправових зобов'язань, тому, норми цієї статті не можуть застосовуватись до інших видів правовідносин [35].

Надалі розглянемо більш детально випадки стягнення неустойки. На думку вчених-юристів, розповсюдженість неустойки та її широке застосування в договірних зобов'язаннях пояснюються тим, що по-перше, її стягнення можливе вже за сам факт порушення зобов'язання, без доказування факту настання збитків у кредитора та їх розміру, по-друге, можливість для сторін договірних

зобов'язання на свій розсуд визначити предмет неустойки та умови її стягнення у договорі [69].

Отже, головним критерієм для застосування неустойки є факт порушення зобов'язання. На відміну від, наприклад, відшкодування збитків як міри відповідальності за порушення зобов'язання, для застосування якої треба довести причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою боржника і шкодою, завданою кредитором, для стягнення неустойки достатньою лише дві умови – протиправна поведінка та вина боржника [69].

Більш того, наявність чи відсутність у кредитора збитків, не приймаються до уваги при вирішенні спору про стягнення неустойки. Варто зазначити, що наявність чи відсутність збитків у кредитора та їх розмір можуть бути визначальними тільки в одному випадку, - коли боржник звертається до суду з проханням зменшити суму нарахованої неустойки, в порядку передбаченому ч. 3 ст. 551 ЦК України, посилаючись на те, що вона значно перевищує розмір збитків кредитора [3].

Як зазначалося вище, норма ст. 549 ЦК України встановлює, що неустойка може бути застосована у формі штрафу і пені.

Штраф як форма неустойки може застосовуватись майже за будь-яке порушення зобов'язання і обчислення у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Тобто штраф є більш універсальним.

Натомість пеня застосування виключно у грошових зобов'язаннях. Вона може стягуватись у випадку прострочення, тобто порушення строків (термінів) виконання зобов'язання і обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного зобов'язання.

Крім того, штраф є одноразовим заходом відповідальності і вичерпується з настанням факту порушення зобов'язання. На відміну від пені, яка має триваючий характер, оскільки нараховується за кожен день прострочення і є додатковим стимулювати фактором для боржника, навіть після сплати штрафу, аж до повного виконання зобов'язання [61, 613].

Що стосується господарських правовідносин, то в судовій практиці зустрічаються окремі випадки, коли за рішенням суду пеня застосовується за прострочення негрошових зобов'язань, наприклад у постанові Вищого господарського суду України від 07.06.2005 р. №35/475-04. Також у постанові Вищого господарського суду України від 05.07.2006 р. №46/468-05 колегія суддів дійшла висновку, що стягнення штрафу може проводитись за кожний день прострочення [25].

У своїх рішеннях суди посилаються на п. 4 ст. 231 ГК України, де визначено, що у разі, якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. У договорі розмір санкцій може бути встановлено або у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання, або у певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

Предметом неустойки, відповідно до ч. 1 ст. 551 ЦК України може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно [3].

Розглянемо кожне з цих понять детально. Майном як особливим об'єктом згідно ст. 190 ЦК України вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Відповідно до ст. 179 ЦК України річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. У ст. 192 ЦК України міститься визначення поняття «гроші (грошові кошти)» - це законний платіжний засіб, обов'язковий до приймання за номінальною вартістю на всій території України, яким є грошова одиниця України – гривня [3].

Разом з тим, предметом неустойки у формі речей і майна, за загальним правилом, можуть бути тільки повністю оборотоздатні речі. Обмежено оборотоздатні речі можуть визначатись у договорі лише між суб'єктами, які наділені спеціальним правом володіти такими об'єктами або мають спеціальні дозволи на їх використання [61, с. 248].

Зважаючи, що розмір штрафу, як правило, відомий на момент виникнення договірної зобов'язання, він може бути встановлений як у вигляді речі,

визначеної родовими ознаками або індивідуально визначеної речі, а також у вигляді майнового права.

Натомість, якщо у господарських правовідносинах предметом неустойки є речі або майно, а за прострочення негрошового зобов'язання передбачена пеня, то сторонам зобов'язання доцільно передбачити грошову оцінку такого майна в договорі. При цьому слід враховувати, що в якості пені можна застосовувати лише речі з родовими ознаками, кількість яких може змінюватися залежно від терміну прострочення [61, с. 249].

Якщо предметом неустойки є грошова сума, відповідно до ч. 2 ст. 551 ЦК України її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства[3].

У науці цивільного права загальновизнаним є поділ неустойки на законну, тобто передбачену нормативно-правовими актами та договірну, яка визначається сторонами безпосередньо у договірному зобов'язанні [79, с. 89].

Законна неустойка може бути встановлена виключно в грошовій формі, договірна може визначатися як у вигляді грошової суми, так і іншої майнової цінності.

Відповідно до норм цивільного законодавства розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі. Також, сторони можуть домовитися про зменшення розміру неустойки, встановленого актом цивільного законодавства, крім випадків, передбачених законом [3].

На відміну від норм ЦК України, ГК України у ч. 1 ст. 231 ГК України в імперативному порядку обмежує можливість зміни розміру штрафних санкцій, які встановлені законом щодо окремих видів зобов'язань [2].

В таких випадках розмір неустойки може бути зменшено лише за рішенням суду. Для цього потрібно декілька умов: перше, розмір неустойки повинен перевищувати розмір заподіяних кредитором збитків, друге, мають бути наявні інші обставини, що мають істотне значення. При цьому з чинному законодавстві перелік таких обставин не визначено.

Можна зробити висновок, що перелік обставин, які мають істотне значення є оціночним критерієм і судові рішення приймається з огляду на конкретну ситуацію.

У ст. 233 ГК України, як і в ст. 551 ЦК України передбачено, що суд може зменшити розмір штрафних санкцій у разі, якщо цей розмір надто великий порівняно із збитками кредитора[2; 3].

При цьому ГК України наводить для прикладу обставини, які повинні враховуватись судом при зменшенні розміру штрафних санкцій. До них належать ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу [2].

Разом з тим, сторона, яка звертається до суду з позовом про зменшення розміру неустойки, зобов'язання доказати наявність підстав для такого зменшення.

При визначенні розміру неустойки дуже важливим чинником є співвідношення неустойки зі збитками, завданими порушенням договірною зобов'язання.

У науці цивільного права виділяють чотири види неустойки у співвідношенні зі збитками, завданими кредитором:

- а) штрафна неустойка - дозволяє стягувати збитки в повному розмірі понад суму неустойки;
- б) залікова неустойка - дозволяє стягувати збитки в сумі, не покритій неустойкою;
- в) альтернативна неустойка - надає кредитору право вибору, звертатися до боржника з вимогою про сплату неустойки або вимагати відшкодування збитків;
- г) виключна неустойка - не дозволяє кредитору вимагати відшкодування збитків навіть за їх наявності [69].

Варто зазначити, що ЦК України та ГК України містять різний підхід до можливості одночасного стягнення збитків і неустойки.

Так, ст. 552 ЦК України визначає, що сплата неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі. Більше того, сплата неустойки не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Тобто, згідно з нормами цивільного законодавства неустойка є штрафною [3].

В свою чергу ГК України, а саме ч. 1 ст. 232 визначає, що якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями [2]. Тобто, згідно з нормами господарського законодавства, неустойка є заліковою.

Разом з тим, сторони мають право самостійно визначати співвідношення розміру збитків та неустойки в договорі, тим самим змінювати вид неустойки. У ч. 2, 3 ст. 624 ЦК України визначено, що договором може бути встановлено обов'язок боржника відшкодувати збитки лише в тій частині, в якій вони не покриті неустойкою, а також право кредитора на стягнення неустойки без права на відшкодування збитків або можливість за вибором кредитора стягнення неустойки чи відшкодування збитків [3].

Відповідно до ч. 2 ст. 232 ГК України законом або договором також можуть бути передбачені випадки, коли допускається стягнення тільки штрафних санкцій, збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції, а також коли за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції [2].

При цьому важливо відзначити, що неустойка є самостійним видом цивільно-правової відповідальності, тому, відповідно до ч. 2 ст. 551 ЦК України на суму неустойки не нараховуються проценти за користування чужими грошима (ст. 536 ЦК України), а також проценти річних за прострочення виконання грошового зобов'язання (ч. 2 ст. 625 ЦК України) [69].

В науці цивільного права дискусійним є питання одночасного застосування стягнення штрафу і пені. Серед вчених-юристів існує дві теорії. Прихильники першої вважають, що термін «неустойка» застосовується як родове поняття. Штраф і пеня є видами неустойки, тому їх одночасне

застосування є подвійним притягненням до відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, що суперечить ч.1 ст.61 Конституції України [47; 1].

Натомість прихильники другої правової ідеї вважають, що штраф і пеня не являються видами юридичної відповідальності, а виступають лише формами одного виду юридичної відповідальності – неустойки[77].

Не вирішує спірне питання й судова практика. Зокрема Верховний Суд України у своїй Постанові від 27.04.2012 р. чітко зазначає, що пеня та штраф не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності, а є формами неустойки, тому їх одночасне застосування не суперечить ст. 61 Конституції України [23].

Тотожна правова позиція відображення в інформаційному листі Вищого господарського суду України від 07.04.2008 р. №01-8/211 «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України». Зокрема, Вищий господарський суд України зазначає, що штраф та пеня є різновидами неустойки[36].

В інформаційному листі Вищого господарського суду України від 13.07.2012 р. №01-06/908/2012 «Про доповнення Інформаційного листа Вищого господарського суду України від 15.03.2011 № 01-06/249 «Про постанови Верховного Суду України, прийняті за результатами перегляду судових рішень господарських судів» наголошується, що чинне законодавство не встановлює для учасників господарських відносин обмежень щодо визначення умовами договору одночасного стягнення пені та штрафу. Така позиція узгоджується зі свободою договору, яка встановлена ст. 627 ЦК України [37].

Однак у постанові Верховного Суду України від 11.10.2017 р. по справі №347/1910/15-ц викладено протилежний за змістом правовий висновок. На думку суддів відповідно до ст.549 ЦК України штраф і пеня є одним видом цивільно-правової відповідальності, а тому їх одночасне застосування за одне й те саме порушення - строків виконання грошових зобов'язань за кредитним договором свідчить про недотримання положень, закріплених у ст.61

Конституції щодо заборони подвійної цивільно-правової відповідальності за одне й те саме порушення[19].

Аналогічна правова позиція висловлена Верховним Судом України у постанові від 21.10.2015 №6-2003цс15 [67].

Під час стягнення штрафних санкцій та визначення розміру неустойки за порушення грошового зобов'язання слід керуватись нормами Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань»[5].

Зокрема, ст. 1, 2 цього Закону передбачено, що розмір пені встановлюється за згодою сторін, обчислюється від суми простроченого платежу та не може перевищувати подвійної облікової ставки НБУ, що діяла у період, за який сплачується пеня. Аналогічне обмеження розміру пені передбачено у ч. 2 ст. 343 ГК України. Тобто, законодавець обмежує максимально дозволений розмір пені [5; 2].

Але таке обмеження стосується виключно грошових зобов'язань. Норми Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» не розповсюджуються на правовідносини, що виникають під час розрахунку пені за порушення негрошових зобов'язань [5].

Щодо порядку сплати штрафних санкцій, варто зазначити, що вони можуть сплачуватись на вимогу кредитора добровільно або у судовому порядку.

При стягненні неустойки в судовому порядку важливо пам'ятати, що відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК України до позовних вимог про стягнення неустойки застосовується скорочений термін позовної давності в один рік [3].

При цьому ГК України поняття «позовна давність» взагалі не містить і ст. 223 ГК України, відсилає до ЦК України [2].

Водночас у ГК України є норма, яка встановлює строк нарахування штрафних санкцій. Згідно ч. 6 ст. 232 ГК України нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано [2].

Зі змісту цих правових норм слідує, що чинне законодавство визначає два поняття - «позовна давність» та «строк нарахування штрафних санкцій», які є дещо схожими за змістом, але різними за своєю правовою природою.

Позовна давність, відповідно до ст. 256 ЦК України – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права та інтересу. Натомість строк, в межах якого нараховується штрафні санкції - це період, протягом якого триває правопорушення, за яке наступають штрафні санкції, встановлені договором або законом.

За договірними зобов'язаннями з визначеним строком виконання, відлік строку позовної давності починається зі спливом терміну для виконання. Таке положення міститься в нормах ч. 5 ст. 261 ЦК України [3].

Строк (термін) виконання зобов'язання визначений у ст. 530 ЦК України, в якій йдеться, що якщо у зобов'язанні встановлений строк його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк. Зобов'язання, строк виконання якого визначений вказівкою на подію, яка неминуче має настати, підлягає виконанню з настанням цієї події.

Боржник вважається таким, що прострочив, якщо він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його відповідно до умов у строк, встановлений договором або законом.

Що стосується строку (терміну), в який можливим є стягнення неустойки, то аналіз норм ст. 266, ч. 2 ст. 258 ЦК України дає підстави для висновку про те, що стягнення неустойки (пені, штрафу) обмежується останніми 12 місяцями перед зверненням кредитора до суду, а починається з дня (місяця), з якого вона нараховується, у межах строку позовної давності за основною вимогою[3]. Такий правового висновку викладено в рішенні Верховного Суду України по справі № 6-474цс16 від 18.05.2016 р. [21]. Аналогічний висновок міститься в постанові Верховного Суду України від 08.06.2016 р. у справі № 6-3006цс15 [18].

В господарських зобов'язаннях, положення ст.258 ЦК України про строки позовної давності застосовуються з урахуванням особливостей, передбачених ст.

232 ГК України [2]. Тож, нарахування господарських штрафних санкцій припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано, а строк позовної давності спливає через рік від дня, за який нараховано санкцію.

Отже на підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки: по-перше, неустойка має подвійну правову природу: до настання строку (терміну) виконання зобов'язання неустойка є засобом його забезпечення, а у випадку порушення зобов'язання перетворюється на міру відповідальності.

По-друге, на сьогоднішній день маємо різну практику правозастосування норм, які регулюють питання одночасного стягнення неустойки і збитків. В зв'язку з цим доцільно внести зміни в законодавство і запровадити єдиний підхід, який передбачений у нормах Цивільного кодексу України – сплата (передання) неустойки не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

По-третє, пеня та штраф не є окремими видами юридичної відповідальності, а є лише формами неустойки, тому їх одночасне застосування у разі порушення зобов'язання не суперечить ст. 61 Конституції України.

По-четверте, слід відрізнити поняття «позовна давність» та «строк нарахування штрафних санкцій», які хоча й схожі за змістом, однак є різними за своєю правовою природою. Позовна давність, відповідно до ст. 256 ЦК України – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права та інтересу. Натомість строк, в межах якого нараховується штрафні санкції - це період, протягом якого триває правопорушення, за яке наступають штрафні санкції, встановлені договором або законом.

Виявлені питання правозастосування, вбачають за необхідним внесення змін в Господарський кодекс України та Цивільний кодекс України з метою приведення до узгодженості їх норм.

Зокрема потрібно внести зміни до ст. 230 ГК України та викласти її в такій редакції: «Штрафними санкціями у цьому Кодексі визнаються господарські санкції у вигляді неустойки (штрафу, пені), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання».

Враховуючи колізії, які виникають при правозастосуванні та у судовій практиці щодо одночасного стягнення пені та штрафу пропонуємо ст. 549 ЦК України додати окремою частиною наступного змісту: «Одночасне застосування штрафу та пені забороняється».

Крім того, ст. 552 ЦК України доцільно доповнити окремою частиною наступного змісту: «Нарахування неустойки за порушення зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано».

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В ОКРЕМИХ ВИДАХ ПРАВОВІДНОСИН

3.1. Відповідальність за порушення грошового зобов'язання, передбачена ст. 625 ЦК України як спосіб захисту майнового права і інтересу

Питання визначення правової природи відповідальності за порушення грошового зобов'язання, що передбачена ч. 2 ст. 625 ЦК України, зокрема її відмежуванням від інших видів відповідальності за грошовими зобов'язаннями, наприклад, неустойки (штрафу, пені), збитків та інших являється надзвичайно актуальним як в науці цивільного права, так і в судовій практиці, оскільки призводить до неоднакового застосування судами правових норм щодо визначення розміру відповідальності для винної особи [91].

Однією з найскладніших проблем судової практики є спроби ототожнити сплату інфляційних нарахувань та трьох процентів річних із штрафними санкціями за порушення грошового зобов'язання.

На нашу думку, такий підхід є не зовсім правильним. Враховуючи ті висновки, які були нами зроблені на підставі аналізу штрафних санкцій за порушення грошового зобов'язання можемо дійти висновку, що відповідальність, передбачена ч. 2 ст. 625 ЦК України не може бути віднесена до міри відповідальності, оскільки має дещо іншу правову природу.

Надалі в своєму дослідженні ми розглянемо характерні особливості та сутність обов'язкових для виплати інфляційних нарахувань та трьох відсотків річних окрім основної суми боргу, у разі прострочення виконання грошового зобов'язання, для того, щоб відмежувати їх від цивільно-правових санкцій, передбачених законодавством.

Варто відзначити, що більшість судів, доходять аналогічного висновку відносно правової природи інфляційних нарахування на суму боргу та 3% річних вказуючи, що враховуючи норми ст. 625 ці заходи впливу на боржника є

особливою мірою відповідальності за прострочення грошового зобов'язання і виступають способом захисту майнового права та інтересу кредитора, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процесів та отриманні компенсації (плати) від боржника за користування грошовими коштами, належними до сплати кредитором. Крім того, обов'язок сплатити інфляційні втрати та 3% річних на думку суддів входить до складу грошового зобов'язання. Такий правовий висновок міститься в рішенні апеляційного суду Одеської області від 23 серпня 2016 року[96].

Тотожні висновки щодо відповідальності з підстав передбачених нормою ч. 2 ст. 625 ЦК України за порушення грошового зобов'язання викладені в постановках Верховного Суду України від 01 жовтня 2014 року №6-113цс14[16], від 6 липня 2016 року №6-1946цс15 [96].

Ми також підтримуємо правову позицію, висловлену в вищезазначених рішеннях судів. Для її обґрунтування проаналізуємо правову сутність цивільно-правової відповідальності за порушення грошового зобов'язання, передбаченої ч. 2 ст. 625 ЦК України

Спочатку потрібно визначити за яких підстав застосовується відповідальність, передбачена нормою ч. 2 ст. 625 ЦК України. З даної правової норми вбачається, що підставою для застосування відповідальності є факт прострочення боржником виконання грошового зобов'язання.

Так, відповідно до норм ч. 1 ст. 612 ЦК України простроченням боржника вважається ситуація, коли боржник не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його у строк, передбачений договором чи законом[3].

Правове регулювання строку договору міститься в ст. 631 ЦК України. В частині 1 цієї норми передбачено, що строк договору – це певний проміжок часу, протягом якого сторони можуть реалізувати свої права і виконати обов'язки, передбачені умовами договору. Варто зауважити, що в частині 4 цієї ж статті міститься застереження, що у випадку порушення умов договору факт закінчення строку його дії не звільняє сторони від відповідальності.

Законодавче закріплення строків виконання договору міститься в нормах ст. 530 ЦК України. Зокрема, зобов'язання можуть бути з визначеним строком і з не визначеним. Якщо мова йде про зобов'язання в якому встановлений строк (термін) виконання, то відповідно до ч. 1 ст. 530 ЦК України таке зобов'язання повинно бути виконано в цей строк (термін)[3].

Зобов'язання з невизначеним строком, можуть бути двох видів. До першого виду відносяться зобов'язання в яких строк виконання пов'язується з настанням певної події, яка неодмінно повинна статись. Зобов'язання, строк (термін) виконання якого визначений вказівкою на подію, яка неминуче має настати, підлягає виконанню з настанням цієї події. До другого – зобов'язання строк (термін) виконання яких пов'язується з моментом пред'явлення вимоги. В цьому випадку кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час, боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги.

Варто зазначити, що нормах чинного законодавства не визначено в якій саме формі має бути надана вимога кредитора. Виходячи з цього вимога може бути надана шляхом направлення платіжної вимоги-доручення, звернення з письмовим листом, телеграмою тощо[35]. Разом з тим, якщо кредитор подає до суду позовну заяву та надсилає її копію боржнику, то такі дії кредитора не будуть вважатись вимогою відповідно до ч. 3 ст. 530 ЦК України.

Моментом пред'явлення буде вважатись той день, коли боржник отримав надіслану йому вимогу. В тому разі, якщо вимогу надіслано поштою і вимога не отримана через неможливість вручити поштове відправлення, то днем пред'явлення вимоги буде дата оформлення поштою відповідного повідомлення [3].

Крім того, в окремих випадках, які прямо визначені в договорі або законі, від боржника вимагається негайне виконання свого обов'язку. Прикладом обов'язку негайного виконання є норм ч. 1 ст. 692 ЦК України, якою регламентовано, що покупець за договором купівлі-продажу повинен оплатити товар після його прийняття або прийняття товаророзпорядчих документів на

нього. Отже, якщо договором не встановлено інший строк оплати товару, вона має бути здійснена боржником негайно після прийняття товару. А передбачена законом відповідальність за невиконання грошового зобов'язання буде застосовуватись з дня, наступного за днем прийняття товару. Такі висновки можемо зробити на підставі ч. 2 ст. 530 ЦК України [3].

Для цілей нашого дослідження важливо з'ясувати як визначається момент виконання грошового зобов'язання. Дане питання врегульовано нормами Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» в п. 30.1 статті 30 якого визначено, що моментом виконання грошового зобов'язання вважається дата зарахування грошових коштів на рахунок або їх видачі готівкою кредиту[8]. Відповідно до п. 8.1 ст. 8 цього ж Закону банк зобов'язаний виконати доручення клієнта, яке надійшло протягом операційного часу банку, в день його надходження. Разом з тим, боржник не звільняється від відповідальності, якщо банк порушив строк перерахунку коштів до банку кредитора, або банка кредитора невчасно перерахував їх на рахунок свого клієнта, що стало причиною прострочення виконання грошового зобов'язання.

Важливо зазначити, що не буде вважатись прострочення випадок, передбачений ч. 1 ст. 613 ЦК України, коли кредитор відмовився прийняти виконання зобов'язання від боржника або не вчинив певних дій, що передбачені договором, чинним законодавством без вчинення яких боржник не міг виконати свого обов'язку. Тож, якщо боржник доведе, що не виконав грошове зобов'язання в строк в зв'язку з простроченням кредитора, він не притягується до відповідальності, яка передбачена ч. 2 ст. 625 ЦК України. В такому разі відповідно до ч. 1 ст. 613 ЦК України виконання зобов'язання відстрочується на час прострочення кредитора [3].

Також, не вважається простроченням, а тому відповідальність за прострочення грошового зобов'язання не настає, якщо боржник у відповідності до ст. 537 ЦК України вніс суму боргу, яку належить сплатити кредиту у депозит нотаріуса. Таке право виникає у боржника у трьох випадках: якщо кредитор відсутній у місці виконання зобов'язання, якщо він ухиляється від

прийняття виконання та якщо відсутній представник недієздатного кредитора [88].

Отже, можемо зробити висновок, що простроченням виконання грошового зобов'язання буде вважатись будь-яка ситуація, в якій момент виконання зобов'язання не співпадає зі строком його виконання, який визначений в договорі, або з настанням певної події, або зі спливом семиденного терміну з дня отримання вимоги кредитора про виконання зобов'язання.

Надалі ми проаналізуємо ті правові наслідки, які наступають для боржника у випадку прострочення. Тож, перший вид відповідальності, передбачений ч. 2 ст. 625 ЦК України - це нарахування на суму боргу індексу інфляцій за весь час прострочення.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про індексацію грошових доходів населення», в якій міститься визначення поняття індекс споживчих цін (індекс інфляції) - це показник, що характеризує динаміку загального рівня цін на товари та послуги, які купуються населенням для невиробничого споживання [8].

Зазначимо, що інфляційні нарахування не проводяться на:

- зобов'язання в іноземній валюті;
- заборгованість з послуг ЖКГ ;
- грошову суму на яку вже були нараховані інфляційні витрати;
- зобов'язання, з моменту виникнення яких пройшло більше трьох років.

Згідно з нормами ст. 3 цього ж Закону індекс інфляції обчислюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі статистики і не пізніше 10 числа місяця, що настає за звітним, публікується в офіційних періодичних виданнях [8].

На сьогоднішній день таким органом, який щомісячно розраховує індекс інфляції є Державна служба статистики України. А інформація офіційно оприлюднюється в газеті «Урядовий кур'єр». Крім того, відповідно до ст. 17, 18 Закону України «Про інформацію» відомості, що публікуються іншими ЗМІ з посиланням на Держстат також вважаються офіційними і можуть бути

використані сторонами при визначенні суми боргу за порушення грошового зобов'язання [9].

Розмір суми відповідальності з урахуванням індексу інфляції визначається шляхом помноження суми боргу, що існувала на останній день місяця, в якому грошове зобов'язання повинно було бути виконаним відповідно до умов договору або закону, на індекс інфляції, визначений Держстатом. В такий розрахунок включають й ті періоди, коли була зафіксована дефляція, тобто індекс інфляції був менше одиниці.

Вказані нарахування проводяться окремо за кожний період протягом якого діяв відповідний індекс інфляції. Після цього отримані результати за весь час прострочення виконання грошового зобов'язання додаються і вираховується сумарна сума інфляційних нарахувань, належних до сплати разом з основною сумою боргу [8].

Порядок стягнення інфляційних нарахувань на суму боргу наведено у постанові пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 р. №14. Загально правова позиція судів зводиться до наступного:

1.Сума боргу з урахуванням індексу інфляції має розраховуватися виходячи з індексу інфляції за кожен місяць (рік) прострочення.

2.При застосуванні індексу інфляції слід мати на увазі, що індекс розраховується не на кожен дату місяця, а в середньому на місяць, шляхом множення суми заборгованості на момент її виникнення на сукупний індекс інфляції за період прострочення платежу[35].

3.При розрахунку суми інфляційних слід враховувати, що сума боргу, яка сплачується з 1-го до 15-го дня відповідного місяця, індексується з урахуванням цього місяця, а якщо сума боргу сплачується з 16-го до 31-го дня місяця, розрахунок починається з наступного місяця. Так само, якщо погашення заборгованості здійснено з 1-го до 15-го дня відповідного місяця, інфляційні втрати розраховуються без урахування цього місяця, а якщо з 16-го до 31-го дня місяця, то інфляційні втрати розраховуються з урахуванням цього місяця [35].

Проте судова практика не така однакова, і подекуди тлумачення положень ст. 625 ЦК України для розрахунку інфляційних втрат йде врозріз із загальною позицією Пленуму Вищого господарського суду України[29].

Наприклад, у постанові від 01.02.2012 р. у справі №15/065-11 Вищий господарський суд України доходить висновку: оскільки на час звернення з позовом індекс інфляції за період з 01.12.2009 р. до 31.12.2009 р. уже був установлений Держкомстатом, то інфляційні втрати підлягають нарахуванню за місяць та відповідно до положень ст. 625 ЦК України можуть бути стягнуті за весь час прострочення боржником грошового зобов'язання. Аналогічна позиція висловлена й у постанові Вищого господарського суду України від 10.07.2013 р. у справі №923/125/13-г в частині стягнення інфляційних за період, що становить менш ніж місяць[28].

Цілком протилежної думки дотримується Вищий господарський суд України вже при розгляді іншої справи, де суд відмовив у задоволенні позову в частині розрахунку інфляційних втрат на заборгованість за січень 2011 р., яка існувала 7 днів, за лютий 2011 р. - 3 дні, за березень 2011 р. - 8 днів, за травень - 2 дні тощо. Суд виходив зі змісту листа Верховного Суду України від 03.04.97 р. №62-97р, де розраховані Мінстатом індекси інфляції застосовуються помісячно і якщо в індексованому періоді набирається не менше п'ятнадцяти днів(постанова Вищого господарського суду України від 13.03.2013 р. у справі №21/5005/6113/2012) [30]. Аналогічно і в іншій справі, де суд зазначив, що за період з 15.12.2012 р. до 27.12.2012 р. інфляційні втрати не нараховуються (постанова Вищого господарського суду України від 10.04.2014 р. у справі №910/15873/13) [27].

Тож, на нашу думку питання, що регулюють порядок проведення інфляційних нарахувань повинен бути врегульований нормами чинного законодавства. Зокрема, на нашу думку, доцільно доповнити ст. 625 ЦК України окремою частиною, в якій буде чітко прописано відповідна процедура.

Мета інфляційних нарахувань на суму основного боргу полягає у компенсації матеріальних втрат кредитора від знецінення грошових коштів,

тобто зменшення їх купівельної спроможності за час прострочення внаслідок інфляційних процесів, які відбуваються в економіці держави [67].

Тож, зважаючи на мету їх нарахування та стягнення можемо ще раз підтвердити власний висновок, що такі інфляційні нарахування виступають способом захисту майнового права та інтересу кредитора, а не штрафною санкцією за порушення грошового зобов'язання.

Другий вид відповідальності – стягнення 3 відсотків річних.

Важливо зауважити, що в судовій практиці одним з найпроблемніших питань є відмежування правової природи 3 відсотків річних та неустойки. Трапляються непоодинокі випадки, коли суди ототожнюють ці поняття. Наприклад, Шепетівський міськрайонний суд Хмельницької області у своєму рішенні від 29.10.2012 по справі №2/2220/951/12 задовольнив позовні вимоги частково і вирішив стягнути суму боргу і пеню за несвоєчасне виконання грошового зобов'язання. Разом з тим відмовив в позові про стягнення процентів за користування чужими коштами і 3 відсотків річних від простроченої суми[39].

Суд вирішив, що одночасне стягнення пені і 3 процентів річних неможливе, оскільки суперечить ст. 61 Конституції України щодо неможливості застосування одного і того ж покарання за правопорушення двічі. Таким чином, суд зробив висновок, що пеня за своєю правовою суттю співпадає з сплатою 3 процентів річних.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 611 ЦК у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, тобто цивільно-правова відповідальність. Як ми вже зазначали, ст. 549 ЦК України визначено один з видів відповідальності в цивільному праві - сплата неустойки, яка існує у формі штрафу або пені [3].

В попередньому розділі, аналізуючи особливості сплати неустойки ми зазначали, що для неустойки характерна дуалістичність правової природи. З однієї сторони це спосіб забезпечення зобов'язання, а з іншої – міра

відповідальності саме за порушення зобов'язання. Крім того, вона не включається до суми боргу, а нараховується і сплачується окремо.

Натомість сплата 3 відсотків річних стягується у випадку прострочення грошового зобов'язання, який є лише одним з видів порушення та як ми вже зазначали має на меті компенсувати кредитору можливі втрати від користування грошовими коштами [59].

Варто зазначити, що Верховний Суд України у справі від 18.02.2002 р. також чітко вказує, що відповідно до ст. 549 передбачено лише дві форми неустойки: пеня і штраф, а отже пеня не може існувати в будь-якій іншій формі, зокрема і в формі 3 процентів річних. У своїй постанові від 6 липня 2016 року №6-1946цс15 Верховний Суд України ще більш уточнює свою правову позицію, вказуючи, що 3 проценти річних стягуються лише за порушення грошових зобов'язань, тобто не можуть бути застосовані для інших видів зобов'язань [22].

Однак, серед суддів також немає єдиної узгодженої думки. Наприклад, колишній суддя Верховного Суду України Микола Гусак, який нині є членом Вищої ради правосуддя, аналізуючи питання правової сутності трьох процентів річних доходить висновку, що ознаки 3 процентів річних цілком відповідають ознакам неустойки у формі пені [53, с. 22].

Для того, щоб розрахувати сум, яку потрібно сплатити враховуючи нарахування 3 процентів річних потрібно суму боргу помножити на кількість днів прострочення і на 3 проценти річних, після чого отриманий результат поділити на кількість днів у відповідному році, в якому відбулось прострочення виконання грошового зобов'язання.

До особливостей 3 процентів річних можна віднести те, що їх розмір, що підлягає стягненню за порушення грошового зобов'язання, є диспозитивним та застосовується, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом. Тож, сторони договору на власний розсуд можуть зменшити або збільшити передбачений законом розмір процентів річних. Якщо в договорі збільшено розмір процентів у зв'язку з простроченням боржника, розмір ставки, на яку збільшено проценти, потрібно вважати іншим розміром процентів [59].

При правозастосуванні ч. 2 ст. 625 ЦК України, слід також враховувати, що своєю правовою природою також відрізняється від збитків, відшкодування яких у разі порушення зобов'язання передбачене статтями 611 та 623 ЦК України. З огляду на це стягнення сум на підставі ст. 625 ЦК України не зменшує розміру збитків, до них не застосовуються положення ст. 624 ЦК України щодо одночасного стягнення збитків і неустойки.

Ще одне питання, яке заслуговує уваги при дослідженні відповідальності за прострочення грошового зобов'язання, передбаченої ч. 2 ст. 625 ЦК України – неоднакове застосування правових норм щодо визначення факту прострочення виконання грошового зобов'язання, яке сталося без вини боржника. Аналіз судової практики свідчить, що інколи суди не вбачають підстав для стягнення інфляційних витрат і трьох процентів річних у випадку, коли прострочення виконання грошового зобов'язання сталося не з вини боржника [91].

Ми не погоджуємось з такою думкою, оскільки при дослідженні підстав притягнення до цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання та звільнення від неї, ми вже зазначали, що грошові кошти є родовими об'єктами в цивільному праві, і неможливість виконання зобов'язання зі сторони боржника в зв'язку з відсутністю у нього грошових коштів не звільняє його від відповідальності.

Крім того, слід враховувати, що відповідальність передбачена ч. 2 ст. 625 ЦК України не є санкціями за порушення зобов'язання, а являється особливим видом відповідальності, яка спрямована на компенсаційний характер можливих матеріальних втрат кредитора, тому вони нараховуються незалежно від вини боржника.

Отже, практика судів, які приймають доводи боржника про неможливість виконання грошового зобов'язання чи відсутність вини як підстави для звільнення від відповідальності, що передбачена ст. 625 ЦК України, не є правильною.

Варто зазначити, що в постанові пленуму Вищого Господарського Суду України від 17.12.2013 р. №14 регламентовано, що до вимог про стягнення

інфляційних нарахувань та сум 3 процентів річних застосовується загальна позовна давність, передбачена стаття 257 ЦК України. Право на позов виникає за кожен місяць з моменту прострочення грошового зобов'язання до моменту його усунення [35].

Оскільки за загальним правилом відповідно до ст. 599 ЦК України зобов'язання, в тому числі й грошове припиняється виконанням, проведеним належним чином, можемо зробити висновок, що кредитор вправі вимагати від боржника в судовому порядку сплати сум інфляційних нарахувань та процентів річних аж до повного виконання грошового зобов'язання, навіть після прийняття рішення суду [3].

Отже, дослідивши питання відповідальності за порушення грошового зобов'язання, передбаченої ст. 625 ЦК України ми дійшли наступних висновків.

Стягнення трьох процентів річних від суми боргу, якщо інший розмір не передбачено в договорі чи законі, та інфляційні нарахування входять до складу грошового зобов'язання, не мають характеру штрафних санкцій, вважаються особливою мірою відповідальності боржника і способом захисту майнового права та інтересу кредитора шляхом отримання від боржника компенсації за користування його грошовими коштами, а також компенсацією за знецінення грошей внаслідок інфляційних процесів.

Крім того, визначили, що на сьогоднішній день в Україні існує розрізнена судова практика щодо застосування ч. 2 ст. 625 ЦК України. Зокрема, одним з проблемних питань є відмежування правової природи 3 відсотків річних від неустойки, а також збитків, сплата яких передбачена статтями 611 та 623 ЦК України.

З огляду на це, на нашу думку доцільно внести зміни до ч. 2 ст. 625 ЦК України і визначити, що відповідальність, яка в ній передбачена є особливим видом відповідальності, що спрямований на захист майнового права та інтересу кредитора.

Також, враховуючи відсутність єдиної та узгодженої на практиці процедури проведення інфляційних нарахувань, на нашу думку це питання,

також повинно бути врегульовано нормами чинного законодавства. Зокрема, доцільно доповнити ст. 625 ЦК України окремою частиною, в якій буде чітко прописано відповідний порядок.

3.2. Правова характеристика процентів за грошовими зобов'язаннями та їх співвідношення зі збитками

Як свідчить судова практика, крім ототожнення трьох процентів річних з неустойкою та збитками, суди часто підмінюють правову природу процентів, передбачених ч. 2 ст. 625 ЦК України процентами за правомірне користування чужими грошовими коштами, передбаченими ст. 536, 1048, 1056-1, 1061, 1212 ЦК України, і доходять висновку, що ці правові категорії заміщують одна одну [3]. Такий висновок слідує зокрема з рішення Апеляційного суду Закарпатської області від 05.07.2012 р. про солідарне стягнення 3% річних за порушення кредитного договору. Так, скасовуючи рішення суду першої інстанції, судді дійшли висновку, що не має правових підстав для покладення стягнення з боржника та його поручителя, який прострочив виконання грошового зобов'язання за кредитним договором, сплатити 3% річних від простроченої суми, оскільки зазначеним договором установлений розмір процентів за користування кредитними коштами [40; 91].

Ми не погоджуємось з такими висновками суду та вважаємо, що 3 проценти річних, передбачені ч. 2 ст. 625 ЦК України, за своєю сутністю відрізняються від процентів, які підлягають сплаті за правомірне користування чужими грошовими коштами. На нашу думку у правозастосовній практиці перш за все важливо з'ясувати, предмет правовідносин - сплата процентів за користування коштами, що були надані як позика, кредит чи банківський вклад, або застосовується відповідальність за прострочення грошового зобов'язання.

Оскільки на практиці існує проблема відмежування процентів в цивільному законодавстві, ми більш детально розглянемо їх види та

проаналізуємо особливості з метою подальшого відмежування та застосування справедливих мір відповідальності до порушника грошового зобов'язання.

В науці цивільного права також немає єдиного погляду на правову природу процентів та їх розмежування[76].

На підставі системного аналізу норм ЦК України можемо дійти висновку, що в цивільному законодавстві існує два види процентів:

- три проценти річних, передбачені ч. 2 ст. 625 ЦК України;
- проценти за користування чужими грошовими коштами, передбачені ст. 536 ЦК України [3].

Існує три окремі точки зору на їх сутність. Перша позиція полягає в тому, що проценти слід розглядати як специфічний вид збитків або, навіть ототожнюють з неустойкою, зокрема такі вчені як О. Подцерковний, А. Попов[82]. Інші вчені не погоджуються і відстоюють думку, що проценти являються самостійною формою цивільно-правової відповідальності, яку слід відділяти від збитків і неустойки. Л. Лунц заявляє, що проценти є відшкодуванням за користування капіталом, а тому не можуть розглядатись як міра відповідальності[74, с. 176].

На нашу думку, більш обґрунтованою є позиція Л. Лунца. Ми також вважаємо, що проценти в розумінні цивільного законодавства є способом компенсації за користування грошовими коштами, що не є видом відповідальності. Крім того, проценти є самостійною правовою категорією, тому їх не потрібно ототожнювати з неустойкою та збитками.

Розглянемо більш детально кожен з видів процентів.

Щодо правової природи трьох процентів річних, то нагадаємо, що в попередньому підрозділі ми дослідили це питання і дійшли висновку, що дана правова категорія є особливою мірою відповідальності за прострочення грошового зобов'язання і виступають способом захисту майнового права та інтересу кредитора, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процесів та отриманні

компенсації (плати) від боржника за користування грошовими коштами, належними до сплати кредиторів [59].

Варто звернути увагу, що підставою для застосування даного виду процентів є прострочення виконання грошового зобов'язання.

Щодо процентів за користування чужими грошовими коштами, то визначити їх правову природу значно складніше. Оскільки вони можуть застосовуватись як у випадку порушення зобов'язання, так і просто за наявності факту користування чужими грошовими коштами [108].

Загальна норма ч. 1 ст. 536 ЦК України, яка власне і регламентує обов'язок боржника платити процент за користування чужими грошовими коштами, застосовується як до договірних відносин, так і позадоговірних [3].

Відповідно до постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 р. № 14 визначено, що проценти, передбачені нормою ст. 536 ЦК України – це плата за користування чужими коштами, в тому числі безпідставно одержаними, збереженими грошми, сплата яких передбачена ст. 1214 ЦК України[35].

До підстав для їх застосування судді Вищого господарського суду України відносять:

- факт користування чужими коштами;
- визначення розміру процентів договором або цивільним законодавством.

До законодавчо визначених процентів за користування чужими грошовими коштами відповідно до постанови пленуму Вищого Господарського Суду України від 17.12.2013 р. № 14 відносяться:

- проценти за договором позики, передбачені ст. 1048 ЦК України;
- проценти за кредитним договором, передбачені ст. 1054, 1056-1 ЦК України;
- проценти, що нараховуються на банківський вклад, передбачені ст. 1061 ЦК України;

- проценти за безпідставне одержання чи збереження грошей, передбачені ст. 1214 ЦК України[35].

Певні особливості є при реалізації норми ст. 1214 ЦК України, яка при визначенні права на стягнення процентів за користування чужими коштами відсилає до ст. 536 ЦК України. Зокрема, для її застосування обов'язково умовою є відсутність правової підстави для набуття або збереження майна за рахунок іншої особи. Тобто, мова йде про помилку, обман, випадковість або інші підстави набуття або збереження майна, які не можна віднести до підстав виникнення цивільних прав та обов'язків, встановлених нормами ст.11 ЦК України.

Спільною ознакою для цих процентів є те, що вони нараховуються саме у зв'язку з користуванням чужими грошами. Тобто, нараховуються і сплачуються навіть у разі належного виконання зобов'язання.

Важливо зауважити, що в нормах Цивільного кодексу України також прямо передбачені випадки стягнення процентів за користування чужими грошовими коштами у випадку порушення зобов'язання, зокрема:

- проценти у разі прострочення оплати товару, передбачені ч. 3 ст. 692 ЦК України;
- проценти на суму попередньої оплати у разі не передання продавцем товару в строк, передбачені ч. 3 ст. 693 ЦК України;
- проценти у разі прострочення оплати товару в кредит, передбачені ч. 5 ст. 694 ЦК України [3].

З проаналізованих правових норм слідує висновок, що окрім підстав для сплати процентів за користування чужими грошима, визначених у постанові Вищого Господарського Суду України від 17.12.2013 р. № 14 чинним законодавством, передбачені ситуації, в яких для сплати зазначених процентів обов'язковою підставою є наявність вини однієї зі сторін зобов'язання[35].

В правозастосовній та судовій практиці виникають також колізії стосовно визначення розміру процентів за користування чужими грошовими коштами. Адже прогалиною в цивільному праві є відсутність в нормі ст. 536 ЦК України

чітко визначеного розміру процентів за користування чужими грошовими коштами. Натомість зазначена норма відсилає до умов договору чи спеціальної норми закону[85].

Якщо в договорі передбачений розмір таких процентів, то вирахувати суму належну до сплати кредитору можна на підставі договору і жодних труднощів на практиці не виникає.

Натомість розмір процентів за користування чужими коштами, який потрібно застосовувати за відсутності договірної визначення або, якщо сплата процентів відбувається в зв'язку з безпідставним одержанням чи збереженням грошей, в нормах цивільного законодавства визначено не для всіх правовідносин.

Зокрема, ЦК України в ч.1 ст.1048 визначає, що якщо договором не встановлений розмір процентів, він визначається на рівні облікової ставки Національного банку України. Такий самий розмір передбачений також і ст. 1061 ЦК України щодо сплати процентів за банківським вкладом за відсутності договірної визначення таких процентів [3].

Однак, не визначено який процент застосовувати за відсутності закріплених в договорі відповідних умов, в випадках, передбачених ст. 1056, ст. 692-694, ст. 1214 ЦК України.

При вирішенні цього питання юристами вироблено такі правові позиції. Перша полягає в тому, що нарахування процентів здійснюється на підставі ч.2 ст.625 ЦК України. Згідно з нею боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити 3% річних від простроченої суми. Тобто, знову ж таки ототожнюються проценти за користування чужими грошовими коштами та три проценти річних[97].

За другою - проценти за користування чужими коштами, передбачені ст.536 ЦК України, якщо договором їх розмір не встановлений, нараховуються в порядку та розмірі визначеному в ст.1048 ЦК України за аналогією закону[81, с. 55].

Варто зазначити, що тривалий час судова практика допускала стягнення трьох процентів річних в порядку ст. 625 ЦК України.

На думку науковців, зокрема А. Яреми, В. Кривенка та В. Ротаня, норми ч. 2 ст.625 ЦК України щодо сплати трьох процентів річних, є спеціальною стосовно ст.536 ЦК України, яка встановлює проценти за користування чужими коштами[85]. Такий висновок зроблено з тієї підстави, що ст.536 ЦК України застосовується в усіх правовідносинах щодо користування чужими грошовими коштами, а ч. 2 ст.625 ЦК України застосовується тільки в грошових зобов'язаннях. Крім того, ст.536 ЦК України не встановлює розміру процентів, а відсилає до договору чи закону, натомість в ст.625 ЦК України прямо визначений розмір на рівні 3 процентів річних [3].

Ми притримуємось другої позиції. На нашу думку, враховуючи подібність названих правовідносин, що полягає в користуванні коштами, в тих випадках, коли розмір процентів прямо не визначений ні договором, ні нормами цивільного законодавства, слід застосовувати аналогію закону.

Відповідно до ст. 8 ЦК України аналогія закону застосовується, якщо цивільні відносини не врегульовані актами цивільного законодавства або договором. В такому випадку застосовуються ті правові норми ЦК України, які регулюють подібні за змістом цивільні відносини.

Виходячи із змісту ст. 8 ЦК України, використання аналогії можливе лише за наявності достатніх підстав, а саме:

- відносини, до яких застосовується аналогія охоплюється предметом цивільно-правового регулювання (ст.1,9 ЦК України);
- існують прогалини в їх регулюванні (прогалини в законі);
- існують правові норми, що регулюють подібні за змістом відносини;
- застосування аналогії закону не повинно суперечити суті цих відносин.

Такий висновок зроблено Вищим господарським судом України у справі № 5015/1261/12 від 17.10.2012 р.[33].

Проте судова практика свідчить, що далеко не всі судді розділяють такий підхід, щодо застосування аналогії закону.

Наприклад, у постанові Вищого господарського суду України від 12.11.2014 р. по справі № 910/2899/14 судді дійшли висновку, що застосування за аналогією норми про проценти за договором позики до стягнення процентів за користування безпідставно набутими грошима є безпідставним, оскільки договори поставки і позики є різними за своєю правовою природою та регулюють різні види правовідносин[29].

Схожа правова позиція висловлена у постанові Вищого господарського суду України від 15.05.2013 р. по справі № 5004/1492/12. В даній постанові йдеться про те, що хоча умовами укладеного між сторонами договору розмір процентів за користування підрядником чужими грошовими коштами не встановлено, однак чинним законодавством не передбачено можливість застосування до договору підряду положень про позику, договори підряду і позики є різними за своєю правовою природою та регулюють різні види правовідносин, тому застосування до спірних правовідносин положення ст. 1048 ЦК України є безпідставним. Тотожна позиція міститься у постанові Верховного Суду України від 27.12.2010 р. у справі № 9/67-38[32].

Протилежна думка висловлена суддями Вищого господарського суду України зокрема, в постанові від 09.04.2013 р. по справі № 5011-70/10168-2012. В своєму рішенні судді дійшли висновку, що зважаючи на те, що розмір процентів за користування банком належними позивачу грошовими коштами не встановлено договором, укладеним між сторонами, для визначення розміру процентів при вирішенні спору може бути застосована по аналогії закону норма ч. 1 ст. 1048 ЦК України, в якій визначено, що якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного Банку України. Оскільки в даному випадку подібність правовідносин полягає в користуванні чужими коштами[26].

На підтвердження нашої думки щодо застосування аналогії закону можна також назвати постанову Вищого господарського суду України від 14.11.2012 р.

по справі № 9/5005/2198/2012. Предметом спору було нарахування процентів за користування чужими грошовими коштами із застосуванням аналогії закону (ч. 1 ст. 8 ЦК України) на підставі приписів ч. 1 ст. 1048 ЦК України в зв'язку з відсутністю встановлених процентів в договорі про поставку електричної енергії. По даній справі Колегія суддів касаційної інстанції погоджується з висновками господарських судів попередніх інстанцій про те, що позивачем правомірно нараховані проценти за користування відповідачем 160 днів належними позивачу грошовими коштами, виходячи з облікової ставки Національного Банку України 7,75 %, яка діє з 10.08.2010 р.[31].

Варто зазначити, що на сьогоднішній день з 25 жовтня 2018 р. діє нова облікова ставка Національного банку України в розмірі 18%. Отже, якби рішення суду о справі приймалось на сьогоднішній день, сума нарахована за користування позивачем грошовими коштами збільшилась би у 2,5 рази.

Враховуючи неоднакову практику застосування норм про аналогію закону, на нашу думку доцільно вносити в будь-які оплатні договори умови про погодження сторонами розміру процентів за користування чужими грошовими коштами.

Отже, на підставі вищевикладеного, можемо дійти висновку, що на сьогоднішній день якщо договором, законом або іншим актом цивільного законодавства розмір процентів за користування чужими грошима не встановлено, слід все ж таки за аналогією застосовувати норми ст.1048 ЦК України, а якщо випадок стосується ще й порушення умов грошового зобов'язання, то також слід застосовувати норми ч. 2 ст.625 ЦК України.

Однак, в майбутньому, на нашу думку, слід на законодавчому рівні усунути існуючу прогалину в цивільному законодавстві та доповнити ст.536 ЦК України окремою частиною наступного змісту: якщо договором або спеціальними правовими нормами розмір процентів за користування чужими грошовими коштами не встановлений, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України.

Ще одним проблемним питанням у судовій практиці є неоднакове вирішення справ щодо одночасного стягнення процентів за користування чужими грошима, що передбачені ст. 536, 1048, 1056-1, 1061 ЦК України і трьох процентів річних відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України.

На нашу думку при вирішенні даного питання слід враховувати правову природу процентів. Оскільки нами було визначено, що проценти, які стягуються за ст. 536 є платою за користування чужими грошовими коштами, яка, за відсутності іншої домовленості сторін, сплачується боржником за весь період користування грошовими коштами, у тому числі після настання терміну їх повернення.

Крім цього, у випадку прострочення грошового зобов'язання до боржника застосовується особливий вид відповідальності у вигляді сплати трьох процентів річних відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України. Така відповідальність полягає у приєднанні до основної суми зобов'язання додаткового обов'язку у вигляді відшкодування матеріальних втрат кредитора від знецінення грошових коштів.

Враховуючи різну правову природу проаналізованих процентів, а також відсутність у нормах законодавства обмежень, на нашу одночасне стягнення процентів, передбачених ст. 536 ЦК та іншими статтями, відшкодування інфляційних нарахувань за час прострочення, а також сплата трьох процентів річних, передбачених ч. 2 ст. 625 ЦК України, є можливим і правомірним. Якщо звичайно кредитор заявляє вимоги про їх одночасне стягнення з боржника[77].

Наша думка підтверджується практикою Верховного Суду України. Так, в своїй постанові від 29.05.2013 р. у справі №6-39цс13 Верховний Суд України дійшов висновку про правомірне стягнення з відповідача на користь позивача процентів за банківськими вкладами за прострочений строк до дня фактичного повернення коштів вкладнику, а також трьох процентів річних і суми відповідно до індексу інфляції за несвоєчасне виконання грошового зобов'язання на підставі ч. 2 ст. 625 ЦК України [24].

Разом з тим звертаємо увагу, що одночасне стягнення процентів, передбачених ст. 536 ЦК, виключає застосування ст. 625 ЦК у тому випадку,

коли ст. 536 ЦК застосовується за прямою вказівкою як спеціальна міра відповідальності за порушення грошового зобов'язання. Наприклад, подібна вказівка міститься у ч. 3 ст. 693 ЦК України щодо нарахування процентів на суму попередньої оплати товару у разі прострочення продавцем його передачі, а також в ч. 4 ст. 694 ЦК України, у разі прострочення покупцем оплати товару [3].

Пленум Вищого господарського суду України у постанові від 17.12.2013 р. № 14 зазначає, що положення ч. 2 ст. 625 ЦК України в частині сплати процентів річних застосовуються за наявності порушення грошового зобов'язання. Отже, якщо в законі або в укладеному сторонами договорі передбачено розмір процентів за користування чужими коштами (стаття 536 ЦК України), то це не позбавляє кредитора права звернутися до боржника з позовом про стягнення як зазначених процентів, так і трьох процентів річних (якщо інший їх розмір не передбачено договором або Законом) - за наявності порушення боржником грошового зобов'язання[35].

Якщо договором або чинним законодавством не передбачено розміру процентів за користування чужими коштами, то припис ч. 2 ст. 625 ЦК України може бути застосований лише за наявності порушення боржником грошового зобов'язання [85].

Отже, проаналізувавши можливість одночасного стягнення двох видів процентів, передбачених ЦК України можемо зробити висновок, що застосування процентів за користування чужими грошовими коштами відповідно до ст.536 ЦК України не виключає стягнення трьох процентів річних, передбачених ст.625 цього кодексу.

Тож, дослідивши правову природу процентів за грошовими зобов'язаннями та їх співвідношення ми дійшли наступних висновків.

По-перше, проценти є самостійною правовою категорією, тому їх не потрібно ототожнювати з неустойкою та збитками.

По-друге, в цивільному законодавстві існує два види процентів: три проценти річних, передбачені ч. 2 ст. 625 ЦК України та проценти за користування чужими грошовими коштами, передбачені ст. 536 ЦК України.

По-третє, проаналізувавши судову встановили, що в чинному цивільному законодавстві існує прогалина щодо визначення розміру відсотків, передбачених ст. 536 ЦК України, у разі якщо їх розмір не визначений у договорі між сторонами, а також нормами законодавства.

На сьогоднішній день до таких правовідносин застосовуються за аналогією норми ст.1048 ЦК України, однак, ми пропонуємо на законодавчому рівні усунути існуючу прогалину та доповнити ст.536 ЦК України окремою частиною наступного змісту: якщо договором або спеціальними правовими нормами розмір процентів за користування чужими грошовими коштами не встановлений, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України.

По-четверте, враховуючи проблеми, які виникають у судовій практиці щодо одночасного стягнення двох видів процентів, передбачених ЦК України ми проаналізували дане питання та дійшли висновку, що застосування процентів за користування чужими грошовими коштами відповідно до ст.536 ЦК України не виключає стягнення трьох процентів річних, передбачених ст.625 цього кодексу. Але за умови, що кредитор заявляє вимогу про їх одночасне застосування.

3.3. Особливості стягнення пені щодо окремих видів зобов'язань за участю фізичних осіб

Складовою змісту будь-якого суб'єктивного цивільного права є гарантована державою можливість його захисту. Визначення способів захисту та їх особливості визначаються переважно об'єктом, змістом порушених правовідносин і правовим статусом їх учасників. Лише врахування впливу всієї сукупності зазначених факторів та дотримання основних принципів права

гарантує ефективність функціонування механізму застосування санкцій за порушення будь-якого зобов'язання, в тому числі грошового.

На нашу думку одним з проявів принципу справедливості під час накладення санкцій за порушення грошового зобов'язання являється недопустимість пред'явлення з боку кредитора надто завищених вимог і можливість зменшення до розумного розміру величину відповідальності, залежно від обставин конкретного зобов'язання [87, с. 37].

Однак у цивільному праві на сьогоднішній день існує проблема щодо недотримання загально правових принципів при нарахуванні неустойки у формі пені за порушення грошового зобов'язання з боку фізичних осіб.

Суть цієї правової проблеми в неоднаковому застосуванні розміру пені за аналогічне порушення щодо фізичних осіб та суб'єктів господарювання. Хоча норми ст. 13 та 129 Конституції України гарантують однаковий захист державою всіх учасників цивільних правовідносин, забезпечують їх рівність перед законом та судом. Відповідно, учасників правовідносин наділено рівними правами вільно та безперешкодно реалізовувати права та отримувати реальну можливість їх захисту у випадку порушення [97].

Вирішення зазначеної проблеми має надзвичайно велике практичне значення, оскільки нарахування надмірного розміру пені для фізичних осіб стосується великого обсягу цивільних правовідносин, де може застосовуватись пеня як спосіб забезпечення виконання зобов'язань. Цей перелік є досить широким, зокрема це можуть бути: договори позики, договори лізингу, які є популярною альтернативою кредитним правовідносинам, договори найму, зокрема житлового приміщення, земельної ділянки, будівлі або іншої капітальної споруди, договори ренти, а також договори купівлі-продажу з відстроченням чи розстроченням платежу.

Розглянемо більш детально та порівняємо в чому саме полягає порушення принципу рівності фізичних осіб та суб'єктів господарювання: юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців щодо застосування пені.

Нагадаємо, що пенею є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві в разі порушення ним зобов'язання. Пеню обчислюють у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Різний підхід законодавства до фізичних осіб та суб'єктів господарювання полягає в наступному.

По-перше, застосовується різний розмір пені. Так, ст. 3 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» встановлено, що розмір пені не може перевищувати подвійну облікову ставку Національного банку України. Відповідно до преамбули зазначеного Закону його норми не поширюються на фізичних осіб[5].

Зокрема це підтверджено ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 08.06.2016 р. у справі №759/5496/15-ц. Колегія суддів дійшла правового висновку, що відповідно до рішення Конституційного Суду України від 11 липня 2013 р. № 7-рп/2013 Конституційний Суд України дійшов висновку, що визначення в Законі України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» певного переліку суб'єктів правовідносин, на які поширюється його дія, зумовлює виняток із загального правила про поширення дії Закону на всіх учасників відповідних правовідносин. Тож, перелік суб'єктів правовідносин, встановлений цим Законом, є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню[41].

Отже, обмеження пені у грошових зобов'язаннях подвійною обліковою ставкою НБУ, що діяла у період, за який сплачується пеня, поширюється на правовідносини, суб'єктами яких є виключно підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності (підприємці).

Натомість в Цивільному кодексі України, дія якого поширюється зокрема і на правовідносини, що виникають між фізичними особами, в нормі ч. 2 ст. 551 визначено, що якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства[3].

Як бачимо з даної правової норми жодних обмежень щодо розміру пені ЦК України не передбачає.

По-друге, період стягнення пені.

В зобов'язаннях суб'єктів господарювання положення ст.258 ЦК України про строки позовної давності застосовуються з урахуванням особливостей, передбачених ст. 232 ГК України. Тож, відповідно до ч. 6 ст. 232 ГК України нарахування штрафних санкцій припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано [2].

Що стосується строку, в який можливим є стягнення неустойки з фізичних осіб, то аналіз норм ст. 266, ч. 2 ст. 258 ЦК України дає підстави для висновку про те, що стягнення неустойки (пені, штрафу) обмежується останніми 12 місяцями перед зверненням кредитора до суду, а починається з дня (місяця), з якого вона нараховується, у межах строку позовної давності за основною вимогою. Такий правовий висновок викладено в рішенні Верховного Суду України по справі № 6-474цс16 від 18.05.2016 р. [21]. Аналогічний висновок міститься в постанові Верховного Суду України від 08.06.2016 р. у справі № 6-3006цс15 [18].

Необхідність у зміні наявних правовідносин зумовлюється також судовою практикою, в якій також немає єдиного підходу до прийняття рішень щодо обмеження явно завищених розмірів штрафних санкцій при розгляді справ, у яких йдеться про відповідальність фізичних осіб як сторони договору.

Проаналізуємо яскравий приклад застосування надмірно високого розміру пені до фізичної особи боржника на підставі рішення Люботинського міського суду Харківської області від 19 лютого 2015 р. в справі № 630/840/14ц [38].

Предметом розгляду було стягнення неустойки, а також звернення стягнення на предмет іпотеки у зв'язку з неналежним виконанням договору позики боржником - фізичною особою. Важливо зауважити, що договір позики був безвідсотковий, але пеня перетворила його на договір із прихованими відсотками.

Для цілей цього дослідження особливий інтерес викликають такі обставини:

- 1) у договорі позики встановлено розмір пені - 5% за кожен день прострочення виконання;
- 2) співвідношення розміру боргу до розміру пені: 410 250 грн - сума основного боргу (невиконане зобов'язання за договором позики); 11 338 425 грн - сума нарахованої кредитором пені.

Відповідно до ч. 3 ст. 551 ЦК України вказану позивачем суму пені було зменшено за ініціативою суду до 410 250 грн., але все одно вона становила 100% від суми основного боргу [38].

До речі, вказана обставина набуває особливої актуальності в контексті п. 2 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про споживче кредитування», в якій йдеться, що дія цього Закону не поширюється на відносини позики [11].

Рішенням Апеляційного суду Харківської області від 25.12.2015 р. розмір пені було зменшено до 150 000 грн.

Безсумнівно, вказана сума є істотно меншою за суму пені, нарахованої за договором кредитором - 11 388 425 грн, та все одно вона становить понад третину від суми основного боргу (36,5 %) [40].

На прикладі рішення Люботинського міського суду Харківської області, можемо дійти висновку, що розмір пені, який застосовують до учасників цивільних правовідносин підлягає обмеженню шляхом встановлення законодавчо допустимого максимально розміру.

Такий висновок міститься і у вже згаданому рішенні Конституційного Суду України від 11.07.2013 р. № 7-рп/2013. Зокрема, Конституційний Суд України визначає, що вимога про нарахування та сплату неустойки за договором споживчого кредиту є явно завищеною та не відповідає передбаченим у п. 6 ст. 3, ч. 3 ст. 509 та ч. 1, 2 ст. 627 Кодексу засадам справедливості, добросовісності, розумності як базовим елементам загального конституційного принципу верховенства права [15].

Та й взагалі можливість кредитора стягувати із боржника понадмірні суми спотворює правове призначення неустойки - стимулювати боржника до виконання належним чином грошового зобов'язання. Натомість неустойка стає непомірним тягарем для боржника та джерелом отримання необґрунтованих прибутків кредитором.

В резолютивній частині зазначеного рішення міститься рекомендації Верховній Раді України врегулювати на законодавчому рівні питання щодо встановлення справедливого розміру неустойки за прострочення виконання позичальниками – фізичними особами грошових зобов'язань у відносинах споживчого кредитування [15].

Варто зазначити, що дану рекомендацію було враховано у Законі України «Про споживче кредитування». Нормами цього Закону встановлено низку обмежень щодо застосування неустойки у відносинах споживчого кредитування.

Варто зауважити, що зазначений Закон встановлює низку обмежень щодо несправедливого застосування не лише пені, але й штрафу, зокрема:

- обмеження розміру пені подвійною обліковою ставкою Національного банку України;
- обмеження загального розміру пені 15 % від суми прострочення;
- обмеження загального розміру неустойки (штрафу та пені) 50 % суми, що була одержана за кредитом [11].

Проте Закон України «Про споживче кредитування» передбачає низку винятків щодо яких його положення не застосовуються:

- кредитні договори, що укладають на строк до 1 місяця;
- кредитування рахунку на строк до 1 місяця;
- кредитні договори, загальний розмір кредиту за якими не перевищує однієї мінімальної заробітної плати, встановленої на день укладення кредитного договору;
- несанкціонований овердрафт - перевищення суми операції за рахунком над сумою встановленого кредитного ліміту [11].

Отже, значна частина власне кредитних правовідносин залишилась поза сферою регулювання, що безперечно наділяє кредитора як професійного надавача фінансових послуг можливістю використовувати своє привілейоване становище у відносинах із позичальником, а позичальника обмежує в можливостях державного захисту, які міг би йому гарантувати закон.

Крім того, потрібно враховувати, що передбачені в Законі України «Про споживче кредитування» обмеження, які не мають загального характеру, а тому напряду не поширюються на інші різновиди споживчих правовідносин.

Слід зазначити, що законодавець поступово розширює коло правовідносин з метою встановлення справедливої міри відповідальності за порушення грошового зобов'язання. Зокрема, питання обмеження застосування пені щодо учасників цивільних правовідносин регламентується також й іншими прийнятими нормативно-правовими актами.

Наприклад Законом України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» заборонено застосування неустойки щодо суб'єктів, які зареєстровані та постійно проживають або переселилися з населених пунктів, де проводилася антитерористична операція [14].

Нормами Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» обмежується право нараховувати неустойку військовослужбовцям та резервістам [10].

Також, обмеження розміру неустойки передбачено для користувачів телекомунікаційних послуг відповідно до норм Закону України «Про телекомунікації». Важливо зауважити, що її розмір не може перевищувати розміру облікової ставки Національного банку України [13].

Законом України «Про житлово-комунальні послуги» передбачається стягнення пені, а також визначається її максимально допустимий розмір споживачам житлово-комунальних послуг [7].

Однак, на нашу думку, для того, щоб вирішити правову проблему щодо неоднакового застосування розміру пені до фізичних осіб та суб'єктів господарювання потрібно вдосконалювати законодавство комплексно, зокрема

вносити зміни в Цивільний кодекс України та Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань».

Ми вважаємо, що при внесенні змін до норм законодавства слід певним чином обмежити компенсаційну функцію пені і разом з тим зберегти стимулюючу.

Нагадаємо, що в цьому дослідженні нами було визначено такі функції, притаманні правовому інституту пені: стимулююча, караюча та компенсаційна.

На нашу думку, слід орієнтуватись, що пеня повинна більше виконувати саме стимулюючу функцію. Оскільки нормами чинного законодавства передбачено цілу низку інститутів, які спрямовані на відновлення первісного становища кредитора, що мало місце до порушення. Зокрема, це:

- отримання належного виконання;
- компенсація збитків: реальної шкоди та упущеної вигоди;
- відшкодування інфляційних втрат;
- сплата трьох процентів річних;
- плата за користування грошовими коштами тощо[108].

Таким чином, саме на вищеперелічені інститути покладається основна функція відновлення становища кредитора. Перекладання цієї функції виключно на пеню є несправедливим, оскільки призводить до збагачення кредитора за рахунок боржника, а тому може спричинити зацікавленість кредитора у порушенні зобов'язання. Зокрема така думка висловлена в п. 42 Інформаційного листа Вищого господарського суду України від 07.04.2008 року за № 01-8/211 [36].

На підставі вищенаведеного можемо дійти висновку, що надмірно високий рівень пені не може обґрунтовуватись необхідністю відновлення порушеного становища кредитора, компенсацією завданих йому збитків, а тому відсутні й будь-які перепони для законодавчого обмеження максимального розміру пені.

Разом з тим, процес реформування інституту пені не слід ототожнювати виключно як зрівняння правового статусу фізичних осіб та суб'єктів господарювання.

Такі елементи як можливість повторного стягнення пені, якщо після ухваленого судового рішення зобов'язання продовжує існувати і боржник його не виконує, відсутність обмеженого періоду часу, за який нараховується пеня і навіть можливість збільшення строку позовної давності щодо пені, є тими компонентами, що стимулюють належне виконання зобов'язання.

Отже, при внесенні змін до законодавства, варто в першу чергу звернути увагу на обмеження максимального розміру пені, а не на виключенні тих елементів, що стимулюють виконання зобов'язань.

Варто зазначити, що ідея щодо законодавчого обмеження розміру пені, яка застосовується до фізичних осіб вже висувалась законодавцями. Задля реформування існуючої ситуації на розгляд Верховної Ради України вносилися відповідні законопроекти. Водночас, на нашу думку вони містили ряд не доопрацювань. Зокрема загальними негативними рисами були:

- не точне застосування понятійного апарату (термінів);
- відсутність комплексного підходу - неузгодженість норм законопроекту з нормами інших законів;
- ототожнення проблеми надмірного розміру пені виключно із кредитними правовідносинами [97].

На нашу думку під час підготовки змін до законодавства варто поставити перед собою певні завдання, зокрема:

- унеможливити зловживання правами кредитора;
- стимулювати боржника до належного виконання зобов'язання;
- встановити обмеження щодо максимального розміру пені;
- реалізувати принцип рівності всіх учасників правовідносин (фізичних осіб та суб'єктів господарювання).

Для обмеження максимального розміру пені слід посилатися на облікову ставку Національного банку України, яка відповідно до постанови Правління Національного банку України від 21.04.2016 р. № 277 є індикатором змін у грошово-кредитній політиці та орієнтиром вартості грошових коштів [34].

Ми вважаємо, що потрібно застосувати підхід, передбачений ч. 2 ст. 36 Закону України «Про телекомунікації», де зазначається, що розмір відповідальності споживача обмежується саме обліковою ставкою (одна облікова ставка, не подвійна облікова).

Отже, на нашу думку, під час підготовки нових змін до законодавства слід врахувати попередній досвід напрацювань та визначити до яких саме актів вносити зміни - до Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» чи до положень Цивільного кодексу України.

На нашу думку більш правильний підхід в тому, щоб доповнити ст. 551 ЦК України окремою частиною у якій передбачити, що розмір пені обмежується обліковою ставкою Національного банку України. В разі якщо нормами спеціального закону зазначається інший розмір пені, то застосуванню підлягають положення спеціального закону.

Одночасно з внесенням зазначених змін слід прийняти рішення про визнання таким, що втратив чинність Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань».

Окремі юристи дотримуються думки, що застосовуючи комплексний підхід, слід врахувати, що положення абзацу другої частини другої статті 551 Цивільного кодексу України викладено в новій редакції. Вказана норма права містить відсильну норму до інших актів законодавства, якими мають встановлюватись відповідні обмеження щодо розміру неустойки. Тому за доцільне законодавче обмеження щодо розміру пені здійснити шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» [76].

Отже, досліджуючи питання запровадження спеціальних механізмів застосування санкцій за порушення грошового зобов'язання до фізичних осіб ми визначили, що на сьогоднішній день існує проблема щодо недотримання загально правових принципів при нарахуванні неустойки у формі пені за порушення грошового зобов'язання з боку фізичних осіб.

Суть цієї правової проблеми в неоднаковому застосування розміру пені за аналогічне порушення щодо фізичних осіб та суб'єктів господарювання, що суперечить нормам ст. 13 та 129 Конституції України [1].

На підставі вищевикладеного, ми дійшли висновку, що задля усунення існуючої проблеми слід внести зміни до законодавства, аби привести у відповідність правові норми, які регулюють питання нарахування пені для фізичних осіб та суб'єктів господарювання. Зокрема, слід обмежити розмір пені, що застосовується до фізичних осіб, шляхом доповнення ст. 551 ЦК України окремою частиною в якій передбачити, що розмір пені обмежується обліковою ставкою Національного банку України. В разі якщо нормами спеціального закону зазначається інший розмір пені, то застосуванню підлягають положення спеціального закону.

Одночасно з внесенням зазначених змін слід прийняти рішення про визнання таким, що втратив чинність Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань».

Загалом, проаналізувавши особливості відповідальності за порушення грошових зобов'язань в окремих видах правовідносин ми визначили, що три проценти річних від суми боргу та інфляційні нарахування, що передбачені ч. 2 ст. 625 ЦК України, входять до складу грошового зобов'язання, не мають характеру штрафних санкцій, вважаються особливою мірою відповідальності боржника і способом захисту майнового права та інтересу кредитора шляхом отримання від боржника компенсації за користування його грошовими коштами, а також компенсацією за знецінення грошей внаслідок інфляційних процесів.

Крім того, визначили, що на сьогоднішній день в Україні існує розрізнена судова практика щодо застосування ч. 2 ст. 625 ЦК України. Зокрема, одним з проблемних питань є відмежування правової природи 3 відсотків річних від неустойки, а також збитків, сплата яких передбачена ст. 611 та 623 ЦК України. А також, відсутність єдиної та узгодженої на практиці процедури проведення інфляційних нарахувань.

З огляду на це, дійшли висновку та запропонували по-перше, внести зміни до ч. 2 ст. 625 ЦК України і визначити, що відповідальність, яка в ній передбачена є особливим видом відповідальності, що спрямований на захист майнового права та інтересу кредитора. По-друге, доповнити ст. 625 ЦК України окремою частиною, в якій буде чітко прописано відповідний порядок.

Дослідивши правову природу процентів за грошовими зобов'язаннями та їх співвідношення ми встановили, що в цивільному законодавстві існує два види процентів: три проценти річних, передбачені ч. 2 ст. 625 ЦК України та проценти за користування чужими грошовими коштами, передбачені ст. 536 ЦК України.

На підставі аналізу судової практики встановили, що в чинному цивільному законодавстві існує прогалина щодо визначення розміру відсотків, передбачених ст. 536 ЦК України, у разі якщо їх розмір не визначений у договорі між сторонами, а також нормами законодавства.

В зв'язку з цим ми запропонували ми на законодавчому рівні усунути існуючу прогалину та доповнити ст.536 ЦК України окремою частиною наступного змісту: якщо договором або спеціальними правовими нормами розмір процентів за користування чужими грошовими коштами не встановлений, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України.

Досліджуючи питання запровадження спеціальних механізмів застосування санкцій за порушення грошового зобов'язання до фізичних осіб ми визначили, що на сьогоднішній день існує проблема пов'язана з неоднаковим застосуванням розміру пені за аналогічне порушення щодо фізичних осіб та суб'єктів господарювання, що суперечить нормам ст. 13 та 129 Конституції України.

На підставі вищевикладеного, ми дійшли висновку, що задля усунення існуючої проблеми слід внести зміни до законодавства, та запропонували обмежити розмір пені, що застосовується до фізичних осіб, шляхом доповнення ст. 551 ЦК України окремою частиною в якій передбачити наступне: розмір пені

обмежується обліковою ставкою Національного банку України. У разі якщо нормами спеціального закону зазначається інший розмір пені, то застосуванню підлягають положення спеціального закону. Одночасно з внесенням зазначених змін слід прийняти рішення про визнання таким, що втратив чинність Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань».

Тож, як бачимо чинне цивільне законодавство містить ряд прогалин та суперечностей, які неодмінно мають бути усунуті задля уникнення проблем при правозастосуванні правових норм та неоднакового застосування одних і тих самих норм права в різних ситуаціях та до різних суб'єктів правовідносин.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Виконавши дослідження правових наслідків порушення грошового зобов'язання на підставі викладеного в випускній кваліфікаційній роботі матеріалу можна зробити наступні висновки:

1. Зобов'язання є цивільно-правовою категорією, яка поширюється на сферу цивільно-правового обороту матеріальних благ. Крім того, зобов'язання може виникати лише між конкретно визначеними особами, одна з яких має обов'язок майнового характеру перед іншою, який виражається в формі активних дій (позитивне зобов'язання) або утримання від вчинення певних дій (негативне зобов'язання).

2. Правова природа грошового зобов'язання тісно пов'язана з поняттям зобов'язання загалом та з сутністю грошей як його предмету. Розмежування грошових зобов'язань та інших видів зобов'язань, в тому числі і тих, які передбачають сплату грошових коштів однією стороною на користь іншої, має велике практичне значення, оскільки дозволяє правильно визначити та застосувати міру відповідальності у разі порушення грошового зобов'язання. Зокрема, для уникнення колізій в правозастосовній практиці та обґрунтованого притягнення винних до відповідальності дуже важливо відмежовувати грошове зобов'язання, за порушення якого настає цивільно-правова відповідальність і, наприклад, цивільно-правову відповідальність за порушення зобов'язання, яка має майновий характер і зазвичай полягає у сплаті грошових сум, а отже за своїм змістом також є грошовим зобов'язанням.

3. Чинні ЦК України і ГК України не містять визначення поняття грошового зобов'язання, що переносить понятійне визначення цієї категорії до сфери доктрини права. Це зумовлює актуальність наукового аналізу існуючих у вітчизняній доктрині права основних підходів щодо поняття грошового зобов'язання. На підставі аналізу наукової літератури, норм законодавства та судової практики ми визначили, що грошовим зобов'язанням є правовідносини, що виникають між сторонами договору, в яких одна сторона (боржник)

зобов'язана сплатити грошові кошти в грошовій одиниці України або грошовому еквіваленті в іноземній валюті на користь другої сторони – кредитора – який вправі вимагати від боржника виконання зобов'язання.

4. Досліджуючи підстави виникнення зобов'язальних правовідносин, в тому числі грошових зобов'язань, визначили, що в науці цивільного права серед вчених немає єдиного узгодженого погляду на кількість та види таких джерел. В широкому розумінні узагальненим джерелом є юридичний факт. Водночас грошове зобов'язання за певних обставин може виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства, а також у випадках, передбачених актами цивільного законодавства – з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування. Тож, зазначене вище дає підстави класифікувати основні джерела виникнення грошового зобов'язання на два елемента - юридичні факти та акти цивільного законодавства, акти органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування.

5. Для захисту майнових інтересів кредитора від можливого порушення умов зобов'язання з боку боржника договором чи законом можуть бути передбачені спеціальні правові конструкції - гарантії забезпечення виконання зобов'язання. Виходячи з норм ЦК України способи забезпечення виконання зобов'язань можна розділити на дві групи: зобов'язально-правові – неустойка, порука, гарантія, завдаток; речово-правові – застава і притримання.

Саме від вибору способу забезпечення зобов'язання буде залежати поведінка боржника. Тому кредитору слід враховувати особливості того чи іншого способу забезпечення зобов'язань і його ефективності в конкретних правовідносинах. Слід зауважити, щодо одного основного зобов'язання одночасно може бути застосовано декілька способів забезпечення

6. Найпоширенішим способом забезпечення виконання зобов'язання, особливо що стосується грошового, є неустойка. Неустойка має подвійну юридичну природу: з одного боку вона є способом забезпечення виконання зобов'язання – до моменту порушення його умов, з іншого – являється мірою

цивільно-правової відповідальності за невиконання боржником своїх обов'язків. Неустойка має ряд особливостей, які містяться в нормах ст. 550, 552 ЦК України. По-перше, право на неустойку виникає незалежно від настання збитків для кредитора. По-друге, на неустойку не нараховують проценти. По-третє, у тих випадках, коли боржник не відповідає за порушення зобов'язання внаслідок випадку або обставин непереборної сили, кредитор не має права на неустойку. По-четверте, сплата неустойки не звільняє боржника від обов'язку виконання зобов'язання. Однак, кредитор має право на відшкодування збитків, понесених через порушення зобов'язання, навіть у разі сплати неустойки.

7. Дослідивши правову природу цивільно-правової відповідальності зробили висновок, що цивільно-правова відповідальність за порушення грошового зобов'язання – це встановлені законодавством юридичні санкції за вчинене невиконання або неналежне виконання грошового зобов'язання, які мають на меті покласти на особу порушника додаткові обов'язки майнового характеру. Загальною підставою її настання є факт вчинення цивільного правопорушення. Більше того, відповідальність за порушення грошових зобов'язань настає незалежно від вини боржника.

Крім того, цивільно-правова відповідальність за порушення грошових зобов'язань за своїм характером є абсолютною. Разом з тим, боржник звільняється від відповідальності за порушення грошового зобов'язання, якщо таке порушення сталося внаслідок прострочення кредитора. Однак, в такому випадку боржник повинен довести факт, що кредитор не вчинив дії, до вчинення яких боржник не міг виконати свій обов'язок.

8. На сьогоднішній день маємо різну практику правозастосування норм, які регулюють питання одночасного стягнення неустойки і збитків. Також, пеня та штраф не є окремими видами юридичної відповідальності, а є лише формами неустойки, тому їх одночасне застосування у разі порушення зобов'язання не суперечить ст. 61 Конституції України.

9. Слід відрізнити поняття «позовна давність» та «строк нарахування штрафних санкцій», які хоча й схожі за змістом, однак є різними за своєю

правовою природою. Позовна давність, відповідно до ст.256 ЦК України – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права та інтересу. Натомість строк, в межах якого нараховується штрафні санкції - це період, протягом якого триває правопорушення, за яке настають штрафні санкції, встановлені договором або законом.

10. Дослідивши питання відповідальності за порушення грошового зобов'язання, передбаченої ст.625 ЦК України ми визначили, що стягнення трьох процентів річних від суми боргу, якщо інший розмір не передбачено в договорі чи законі, та інфляційні нарахування входять до складу грошового зобов'язання, не мають характеру штрафних санкцій, вважаються особливою мірою відповідальності боржника і способом захисту майнового права та інтересу кредитора шляхом отримання від боржника компенсації за користування його грошовими коштами, а також компенсацією за знецінення грошей внаслідок інфляційних процесів. Однак, на сьогоднішній день в існує розрізнена судова практика щодо застосування ч. 2 ст. 625 ЦК України. Зокрема, одним з проблемних питань є відмежування правової природи 3 відсотків річних від неустойки, а також збитків, сплата яких передбачена статтями 611 та 623 ЦК України.

11. Дослідивши правову природу процентів за грошовими зобов'язаннями та їх співвідношення ми встановили, що проценти є самостійною правовою категорією, тому їх не потрібно ототожнювати з неустойкою та збитками. В цивільному законодавстві існує два види процентів: три проценти річних, передбачені ч. 2 ст. 625 ЦК України та проценти за користування чужими грошовими коштами, передбачені ст. 536 ЦК України. При цьому, застосування процентів за користування чужими грошовими коштами відповідно до ст.536 ЦК України не виключає стягнення трьох процентів річних, передбачених ст.625 цього кодексу.

12. Досліджуючи питання запровадження спеціальних механізмів застосування санкцій за порушення грошового зобов'язання до фізичних осіб ми визначили, що на сьогоднішній день існує проблема щодо недотримання

загально правових принципів при нарахуванні неустойки у формі пені за порушення грошового зобов'язання з боку фізичних осіб. Суть цієї правової проблеми в неоднаковому застосування розміру пені за аналогічне порушення щодо фізичних осіб та суб'єктів господарювання, що суперечить нормам ст. 13 та 129 Конституції України.

З метою удосконалення чинного законодавства України з питань регулювання припинення платоспроможних підприємств пропонується внести наступні **зміни та доповнення** до деяких законодавчих актів України, а саме:

- в ЦК України додати окрему статтю 532-1в якій закріпити визначення поняття «грошового зобов'язання» наступного змісту: «грошове зобов'язання - правовідношення, що виникає між сторонами договору, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана сплатити грошові кошти в грошовій одиниці України або грошовому еквіваленті в іноземній валюті на користь другої сторони (кредитора), а кредитор вправі вимагати від боржника виконання зобов'язання;

- в ст. 625 ЦК України додати окрему частину наступного змісту: «інфляційні нарахування на суму боргу та сплата трьох процентів річних є способом захисту майнового права та інтересу кредитора у разі прострочення грошового зобов'язання»;

- ст.536 ЦК України доповнити окремою частиною наступного змісту: «якщо договором або спеціальними правовими нормами розмір процентів за користування чужими грошовими коштами не встановлений, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України».

- ст. 551 ЦК України доповнити окремою частиною наступного змісту: «розмір пені обмежується обліковою ставкою Національного банку України. В разі якщо нормами спеціального закону зазначається інший розмір пені, то застосуванню підлягають положення спеціального закону» та одночасно з внесенням зазначених змін прийняти рішення про визнання таким, що втратив чинність Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань».

- внести зміни до ст. 230 ГК України та викласти її в такій редакції:
«Штрафними санкціями у цьому Кодексі визнаються господарські санкції у вигляді неустойки інфляційні нарахування (штрафу, пені), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання».

Тож, як бачимо чинне цивільне законодавство містить ряд прогалин та суперечностей, які неодмінно мають бути усунуті задля уникнення проблем при правозастосуванні, а також забезпечення однакового застосування одних і тих самих норм права в різних ситуаціях та до різних суб'єктів правовідносин, що виникають в зв'язку з порушенням грошового зобов'язання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 245к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.
5. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань: Закон України від 22 листопада 1996р. № 543/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/543/96-%D0%B2%D1%80/print>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів: Закон України від 23 березня 2017 року № 1984- VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1984-19>.
7. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 09 листопада 2017 р. № 2189-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19>.
8. Про індексацію грошових доходів населення: Закон України від 03 липня 1991 року № 1282-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-12>.
9. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

10. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей від 20 грудня 1991 р. №2011-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.
11. Про споживче кредитування: Закон України від 15 листопада 2016 р. №1734-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19>.
12. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 №3551-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.
13. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 р. №1280-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.
14. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції від 02 вересня 2014 р. №1669-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18>.
15. Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 2013 р. № 7-рп/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-13>.
16. Постанова Верховного Суду України від 01 жовтня 2014 р. у справі № 6-113цс14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/970244A16A925EE1C2257D69001B1173](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/970244A16A925EE1C2257D69001B1173).
17. Постанова Верховного Суду України від 06 червня 2012 р. у справі №6-49цс12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://consultant.parus.ua/?doc=0833472467>.
18. Постанова Верховного Суду України від 08 червня 2016 р. у справі № 6-3006цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/787E0A36E2723ADCC2257FE600263EF6](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/787E0A36E2723ADCC2257FE600263EF6).

19. Постанова Верховного Суду України від 11 жовтня 2017 року у справі за №6-1374цс17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-stjagnennja-zaborgovanosti-doc324346.html>.
20. Постанова Верховного Суду України від 12 грудня 2011 р. у справі №3-132гс11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/1e85447ac75f54afc22579910041201f/\\$FILE/3-132%D0%B3%D1%8111.doc](http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/1e85447ac75f54afc22579910041201f/$FILE/3-132%D0%B3%D1%8111.doc).
21. Постанова Верховного Суду України від 18 травня 2016 р. у справі № 6-474цс16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6F3DFC2A4B7FC45BC2257FB900432901](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6F3DFC2A4B7FC45BC2257FB900432901).
22. Постанова Верховного Суду України від 21 жовтня 2015 р. у справі №6-2003цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS150956.html.
23. Постанова Верховного Суду України від 27 квітня 2012 р. б/н [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/c7b1415cec7000d6c2257a02002754d2/\\$FILE/3-24%D0%B3%D1%8112.doc](http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/c7b1415cec7000d6c2257a02002754d2/$FILE/3-24%D0%B3%D1%8112.doc).
24. Постанова Верховного Суду України від 29 травня 2013 р. у справі №6-39цс13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/bdfdec207205665fc2257b7f003ef9b2/\\$FILE/6-39%D1%86%D1%8113.doc](http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/bdfdec207205665fc2257b7f003ef9b2/$FILE/6-39%D1%86%D1%8113.doc).
25. Постанова Вищого господарського суду України від 05 липня 2006 р. №46/468-05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sudreestr.org.ua/reestr/rishennya-34864>.
26. Постанова Вищого господарського суду України від 09 квітня 2013 р. у справі № 5011-70/10168-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sud-ua.dev.c8data.com/showdoc.php?hid=TW1PZGlyR1RscWdmTFpJUnl0ZjYwdz09>.

27. Постанова Вищого господарського суду України від 10 квітня 2014 р. у справі №910/15873/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://protocol.ua/ua/postanova_vgsu_vid_10_04_2017_roku_u_spravi_910_15466_16/.
28. Постанова Вищого господарського суду України від 10 липня 2013 р. у справі №923/125/13-г [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26548417>.
29. Постанова Вищого господарського суду України від 12 листопада 2014 р. у справі № 910/2899/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41452236>.
30. Постанова Вищого господарського суду України від 13 березня 2013 р. у справі №21/5005/6113/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28_4021891.html.
31. Постанова Вищого господарського суду України від 14 листопада 2012 р. у справі № 9/5005/2198/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27564110>.
32. Постанова Вищого господарського суду України від 15 травня 2013 р. у справі № 5004/1492/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31254174>.
33. Постанова Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 р. у справі № 5015/1261/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26509016>.
34. Постанова Правління Національного банку України від 21 квітня 2016 р. № 277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16>.
35. Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань: постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17 грудня 2013 р. №14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13>.
36. Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України: інформаційний лист Вищого Господарського

Суду України від 07 квітня 2008 р. №01-8/211 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arbitr.gov.ua/news/709>.

37. Про доповнення Інформаційного листа Вищого господарського суду України від 15 березня 2011 р. № 01-06/249 «Про постанови Верховного Суду України, прийняті за результатами перегляду судових рішень господарських судів»: інформаційний лист Вищого господарського суду України від 13 липня 2012 р. №01-06/908/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/13072012.pdf>.

38. Рішення Люботинського міського суду Харківської області від 19 лютого 2015 р. в справі № 630/840/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://protocol.ua/ua/moratoriy_na_primusove_vidchugennya_gitlovih_primishchen_shcho_e_predmetom_ipoteki_ne_pereshkodgae_sudam_rozglyadati_pozovi_pro_zvernennya_styagnennya_na_predmet_ipoteki/.

39. Рішення Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 29 жовтня 2012 у справі №2/2220/951/12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/77484-do_uvagi_predstavnikov_storin_pravovi_pozicii_verhovnogo_su.html.

40. Рішення Апеляційного суду Харківської області від 25 грудня 2015 р. у справі №643/11626/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://opendatabot.ua/court/54610791-d50b2a7aac4db987632e3b02b21e42a9>.

41. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 08 червня 2016 р. у справі №759/5496/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58937666>

42. Басай О.В. Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України: дис. ... доктор. юрид. наук : 12.00.03 / О.В. Басай. – Одеса, 2014. – 422 с.

43. Безклубий І. До питання про підстави виникнення грошового зобов'язання / І. Безклубий //Право України. – 2004. - № 4. – С. 57–60.

44. Боднар Т.В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: монографія / за ред. Т.В. Боднар. –К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 12.

45. Боднар Т.В. Особливості виконання грошових зобов'язань у цивільному праві України / Т.В. Боднар // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2004. - №60-62. – С. 110-113.
46. Боднар Т.В., Щербина В.С. Грошові зобов'язання: проблеми забезпечення виконання та відповідальності за несвоєчасне виконання / Т.В. Боднар, В.С. Щербина // Університетські наукові записки. – 2013. - №4 (48). – С. 62-69.
47. Бойко А.О. Цивільно-правова відповідальність за порушення зобов'язання, забезпеченого завдатком / А.О. Бойко // Підприємництво, господарство і право. – 2017. - №1. – С. 4-8.
48. Бойко А.О. Відповідальність і правові наслідки порушення зобов'язань, забезпечених завдатком / А.О. Бойко // Часопис Київського університету права. – 2010. - №4. - С. 174-178.
49. Бойко А.О. Характерні функції завдатку як способу забезпечення виконання зобов'язання / А.О. Бойко // Часопис Київського університету права. - 2010. - №3. – С. 157.
50. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: общие положения / М.И. Брагинский. – М.: Издательство «Статут», 1997. - 848 с.
51. Варул П. Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности / П. Варул. –Таллин, 1986. - 152 с.
52. Відповідальність у грошовому зобов'язанні: актуальні проблеми / Вісник Верховного Суду України. – 2012. - №4 (140). – С. 1-13.
53. Вітюк О.В. Стягнення інфляційних нарахувань після прийняття судового рішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.desn.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=8888%3A---l-----r&catid=353%3A2012-03-22-14-34-14&Itemid=3172&lang=ua.
54. ВСУ вказав як обчислювати пеню за порушення зобов'язання, визначеного в іноземній валюті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/vsu-vkazav-yak-obchislyuvati-penyu-za-porushennya-a-zobov-yazannya-viznachenogo-v-inozemniy-valyuti/.

55. Голубєва Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: монографія / за ред. Н.Ю. Голубєва. – О.: Фенікс, 2013. – 642 с.
56. Гринько Р.В. Щодо питання про виконання цивільно-правового зобов'язання / Р.В. Гринько // Часопис цивілістики Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – 2016. – Вип. 21. – С. 37-42.
57. Гусак М. Правова природа відповідальності за протермінування виконання грошового зобов'язання / М. Гусак // Юридичний журнал. – 2011. -№9 (111). – С. 22-32.
58. Джунь В.В. Принцип номіналізму у грошових зобов'язаннях. Валютні застереження / ВВ. Джунь // Вісник господарського судочинства. – 2002. - № 2. – С. 183-186.
59. Дзера І.О. Правова природа 3% річних за статтею 625 ЦК України / І.О. Дзера // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. - 2018. - Том 181. – С. 116-120.
60. Дзера О.В. Договірне право України. Особлива частина. – Київ: Юрінком Інтер, 2008, - 1200 с.
61. Дзера О.В., Кузнєцова Н.С., Луць В.В. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України в 2 т. / за ред. О.В. Дзери. – Київ: Юрінком Інтер, 2013. – 1087 с.
62. Жагорнікова Т.О. Елементи та особливості грошового зобов'язання в цивілістичній доктрині права / Т.О. Жагорнікова // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. - №1. – С. 73-78.
63. Жагорнікова Т.О. Поняття зобов'язання і грошового зобов'язання в цивільному праві України / Т.О. Жагорнікова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. – 2013. - Вип. 23. Частина I. Том 1. – С. 201-206.

64. Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» не поширюється на правовідносини сторін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://calculator.in.ua/_wp/2017/08/28.
65. Застосовувати разом і пеню, і штраф – незаконно, – рішення ВСУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kdka.org.ua/2017/11/29>.
66. Калаур І.Р. Принцип належного виконання договірних зобов'язань через призму виконання зобов'язань про передачу майна в користування / І.Р. Калаур // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2013. – Вип. 3. Т. 1. – С. 84-86.
67. Кандьорова Н. Інфляційні за прострочення менше місяця. Журнал «Дебит-кредит». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://online.dtki.ua/Book/%C2%AB%D0%94%D0%9A%C2%BB%20%E2%84%9627-2014.epub/navPoint-10>.
68. Клименко С.В., Джусенко С.С. Нормативно-правові підстави визначення та виконання грошових зобов'язань / С.В. Клименко, С.С. Джусенко // Право і суспільство. - 2016. - №3. Ч. 2. – С. 44-49.
69. Кравчук В. Якщо контрагент не виконав зобов'язання. Журнал «Дебит-кредит». – 2012. - №41. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://online.dtki.ua/Book/%C2%AB%D0%94%D0%9A%C2%BB%20%E2%84%9641-2012.epub/navPoint-12>.
70. Кузнецова Н.С. Поняття та склад зобов'язання. Цивільне право України: підручник: у 2-х кн. / за ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 609-610.
71. Кузьмін Д.Л. Пеня грошова та негрошова: юридичний аспект / Д.Л. Кузьмін // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. – 2007. - №2 (40). – С. 97-100.
72. Кухарев О. Особливості застосування завдатку як способу забезпечення виконання зобов'язання / О. Кухарев // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2015. - №6. – С. 1-8.
73. Лунц Л. А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве. - М.: Статут, 1999. – 352 с.

74. Лунц Л.А. Денежное обязательство в гражданском и коллизионном праве капиталистических стран. М.: Статут, 1999. - С. 146-331.
75. Мейер Д. И. Русское гражданское право в 2-х ч. Часть 2. – М.: Статут, 1997. – С. 154.
76. Морозов Е. Нарахування 3% річних та індексу інфляції при невиконанні зобов'язання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https:// blog.liga.net/user/emorozov/article/26942](https://blog.liga.net/user/emorozov/article/26942).
77. Неустойка на півроку. Закон і Бізнес. – 2017. - №17-18 (1315-1316). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/128596-pozovna_davnist_do_vimog_pro_styagnennya_neustoyki_obchislyu.html.
78. Новоселова Л.А. Проценты по денежным обязательствам / за ред. Л.А. Новоселова. - М.: Статут, 2003. – 192 с.
79. Панченко М.І. Цивільне право України: навч. посіб. - Київ: Знання, 2005. – 583 с.
80. Печений О.П. Поняття та класифікація грошових зобов'язань у контексті положень нового цивільного кодексу України / О.П. Печений // Підприємництво, господарство і право. – 2004. - № 4. – С. 35-39.
81. Печений О.П. Проблеми відповідальності за порушення грошових зобов'язань / О.П. Печений // Підприємництво, господарство і право. – 2005. №3. – С.53-56.
82. Подцерковний О.П. Принцип номіналізму у грошових зобов'язаннях суб'єктів господарювання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/8261/66-71.pdf?sequence=1>.
83. Подцерковний О.П. Щодо необхідності врахування теорії грошових зобов'язань у практиці вирішення господарських спорів / О.П. Подцерковний // Наукові праці Національного університету Одеська юридична академія. – 2013. – С. 271-282.
84. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 1998. – 353 с.

85. Потьомкін А. Прогалина в ЦК: як мають нараховуватися проценти при несвоєчасному поверненні попередньої оплати. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/4952-progalina_v_ck.html.
86. Пригуза П.Д., Пригуза А.П. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції 18 січня 2013 року. – Харків: Видавництво «ТДС», 2013. – 304 с.
87. Примаєв В. Відповідальність за порушення грошового зобов'язання: гарантії справедливості / В. Примаєв // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. - 2017. - № 3. – С. 34-47.
88. Прострочення кредитора як підстава для звільнення від відповідальності за порушення грошового зобов'язання: позиція ВСУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/prostrochennya-kreditora-yak-pidstava-dlya-zvilnennya-vid-vidpovidalnosti-za-porus-hennya-groshovogo-/.
89. Рожкова М.А. Судебный акт и динамика обязательства. – М.: Статут, 2003. – С. 41-45.
90. Сенін Ю. Гроші варті зобов'язань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/99683-tri_procenti_richnih_narahovuyutsya_nezalezno_vid_vini_borz.html.
91. Сенін Ю.Л., Мельник З.П, Коновалова Н.О. Аналіз практики застосування ст. 625 Цивільного кодексу України в цивільному судочинстві. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf>.
92. Серебрякова Ю. О. Завдаток як вид забезпечення виконання зобов'язання / Ю.О. Серебрякова // Юридичний вісник. – 2010. - №2 (5). – С. 42.
93. Суханов Е.А. О юридической природе процентов по денежным обязательствам / Е.А. Суханов // Законодательство. - 1997. - №1. – С. 17.
94. Тарасенко Л.В. Цивільно-правова відповідальність за порушення грошових зобов'язань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л.В. Тарасенко. – Київ, 2006. – 211 с.

- 95.** Томаров І. Проценти за користування грошима, набутими без достатньої підстави. Неоднакова практика ВСУ в застосуванні аналогії закону. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legalshift.com.ua/?p=105>
- 96.** Трансформація деліктного зобов'язання в грошове шляхом присудження до виплати грошової компенсації за рішенням суду – ч.5 ст.11 ЦК України. Відповідальність боржника за прострочення грошового зобов'язання з підстав ч.2 ст.625 ЦК України неминуча [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://oda.court.gov.ua/sud1590/praktika1/Transformaciya>.
- 97.** Тригуб А. Неможливість одночасного нарахування пені та процентів за користування чужими грошовими коштами: чи підміняють закон правові позиції ВСУ? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://jurliga.ligazakon.ua/blogs_article/555.htm
- 98.** Фонова О.С. Подвійна відповідальність за порушення виконання господарських зобов'язань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uajudges.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/podv_vidp_gosp_zobov.pdf
- 99.** Цивільне право України в 2-х томах. Т.1. Загальна частина: підручник / за ред. Бірюкова І.А., Заїки Ю.О. – Київ: Алерта, 2014. – 520 с.
- 100.** Цивільне право України. Особлива частина. Підручник / за ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.
- 101.** Цивільне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів / за ред. І. Тетарчук, Т. Дяків. – Київ, 2017. – 202 с.
- 102.** Цивільне право України: підручник / за ред. Є.О. Харитонova. О.В. Старцева. – К.: Істина, 2007. – 816 с.
- 103.** Цивільне право України: підручник у 2 кн. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. – К.: Юрінком Інтер, 2017. – 1176 с.
- 104.** Цивільне право України: підручник у двох томах. Т. 1. Загальна частина / за ред. Я.М. Шевченко. – Київ, 2003. – 520 с.
- 105.** Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців): т. 7: Загальні положення про

зобов'язання та договір / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. – Х.: Страйд, 2012. – 1296 с.

106. Цитович П.П. Обязательства по руському гражданскому праву. конспект лекций. – К., 1899. – 106 с.

107. Шершеневич Г.Ф. Учебник руського гражданского права. - М.: Фирма «Спарк», 1995. – 556 с.

108. Щербакова Н.В., Ширніна А.Е. Правова характеристика процентів за грошовими зобов'язаннями / Н.В. Щербакова, А.Е. Ширніна // Шляхи вдосконалення законодавства - 2012. – С. 83-91.